

tiszatáj

1974. SZEPT. * 28. ÉVF.

9

Németh

László

olvasónaplójából; Keresztury Dezső,

Pilinszky János versei;

Bálint Tibor és Galgóczi Erzsébet
prózája;

Népművészet és közművelődés

című

össze-

állítá-

sunk

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-3364 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVIII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1974. SZEPTEMBER

NÉMETH LÁSZLÓ: Olvasónapló (Somogyi Tóth Sándor: Próféta voltál szívem; Füsi József: Tengeri szél; Pei: Szabálytalan nyelvtörténet; Reneszánsz Olaszország; Dürrenmattról) ..	3
KERESZTURY DEZSŐ versei: Derülő éj, Vitában magammal, Elégedetlenség ..	17
PILINSZKY JÁNOS versei: Sellők, A széken és az ágyon. Egy fénykép hátlapjára, Valaki, Pedig, Levél ..	20
CSORBA GYŐZŐ versei: Majd fölmutatható, Kell, Maga se tudja ..	21
TANDORI DEZSŐ: Egy vers születése (vers) ..	23
BÁLINT TIBOR: Zsebtükör ..	25
BAKA ISTVÁN versei: Bolgárok, Miért hallgatsz, tavaszi erdő ..	28
SZÖLLŐSI ZOLTÁN versei: Szemben, Őszi part, Földem ..	29
GALGÓCZI ERZSÉBET: Külföldi diák (elbeszélés) ..	31

Népművészet és közművelődés

KÓSA LÁSZLÓ: A népi kultúra új hulláma ..	38
VARGYAS LAJOS: A népdal helye közművelődésünkben ..	46
SZALAY KÁROLY: Őrzők és tékozlók ..	52
Budai Ilona kérdez, válaszol: Andrásfalvy Bertalan, Martin György és Kiss Ferenc ..	57
MAROSI JÚLIA: A népdaléneklésről ..	69
DÖMÖTÖR JÁNOS: Plohn József néprajzi és helytörténeti fotói ..	72
KATONA IMRE: A társadalom nemek és korcsoportok szerinti tagolódásának maradványai a folklórban ..	73
PÉTER LÁSZLÓ: Beszélgetés Bálint Sándorral ...	77

KRITIKA

DEMÉNY JÁNOS: Seprődi János Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése	91
NEGYEDI LÁSZLÓ: Martin György: A magyar nép táncai	93
K. L.: Krupa András: Hiedelmek, varázslatok, boszorkányok	94
K. I.: A népmese igazsága (Nagy Olga: Hősök, csalókák, ördögök)	95
MESZÁROS GYÖRGY: Vekerdi József: A cigány népmese	97
P. L.: Magyar népi írások	99
ÓDOR LÁSZLÓ: Requiem és útravaló (Kósa László—Szemerkenyi Ágnes: Apáról fiúra)	101
JUHÁSZ ANTAL: Mezőberény története	102
TÜSKÉS TIBOR: Bertha Bulcsu: Balatoni évtizedek ...	105
TASI JÓZSEF: Íróország felfedezése	108

MŰVÉSZET

Színház

ANNUS JÓZSEF: A nagyszerű halál (Száras György drámája Gyulán)	109
--	-----

Képzőművészet

LACZÓ KATALIN: László Emőke: Endre Béla	111
Szerkesztői asztal	112

ILLUSZTRÁCIÓ

Hézsó Ferenc rajzai a 24., 30. és a 37. oldalon	
Plohn József felvételei a 45., 68. és a 90. oldalon, valamint a Műmelléklet I—IV. lapján	
Fénykép Bálint Sándorról a 87. oldalon (Moldován Domokos felvétele)	

NÉMETH LÁSZLÓ

Olvasónapló

(1968—69)

SOMOGYI TÓTH SÁNDOR: PRÓFÉTA VOLTÁL SZÍVEM

Somogyi Tóth Sándort a rádióból ismertem meg, egy rendkívül eleven iskolakép jegyeztette meg velem a nevét. Később tudtam meg, hogy akit én a magam titkos jelöltjének, jószemű és jó tollú pedagógusnak tartottam, közismert író; a lányoméknemrég egy darabját nézték meg s dicsérték, feleségem egy regényét vásárolta meg. A regénybe, már csak feltűnő címe miatt is, bele kellett az embernek nézni. Belelapozgatás közben két dolog lepett meg. Beszélgetésnek nevezett fejezetek élén a sokoldalú, szabad asszociációkat sorakoztató monológok s a könyv végén a példányszám: 35 000, nem is az első, a második kiadásból. Mi ennek a sikernek a titka? Olvasóközösségünk sznob hiedelme, hogy valami „modern” került a kezükbe? Vagy vannak a regénynek mélyebb értékei, amelyekben az igazi olvasó is megtalálja a magát? Így olvastam el kétszer is a *Próféta voltál-t*; először felületesen, átfutva, aztán alaposan.

A „*Próféta voltál*”-nak komoly magva van; a mostani negyven-negyvenöt évesek, a volt Györffy- és egyéb kollégisták tragikuma, akik annak idején lelkesen, Kodály-dalokat énekelve, a diákgyűlések szónokaként vetették magukat a mozgalomba, aztán valami baj történt velük, a kiábrándult próféták egy része meghízott, a másik, mint a regény hőse is, cinikussá vált, elrészegeedett, s hogy teljes legyen a jelkép s a felbomlás, ebben az esetben elmeegógyintézetbe is került. Az ember a regényt olvasva Sarkadi Imrére gondol, nem is az igaz, kedves, a tollát tisztán tartó Sarkadi Imrére, hanem az ő utolsó munkáira: „a kor hőst”, a cinikussá züllött, zseniálisan villózó bukott férfit, aki kétségbeesett állapotában, alkoholistaként is a nők kedvence marad, s aki Somogyi Tóth Sándor regényében már mint elmebeteg lép elénk, ő alkotta meg. A prófétából újságíró lett, aki még ír egy-egy feltűnést keltő riportot, de ifjúkori jövőcibálásából csak a napokra tördelt jelen maradt meg, a dicséretes igyekezet, hogy minden napját jó közérzettel ússza meg. Ez persze nem sikerülhet sokáig s igazán, nemcsak mert a kiábrándulás nem töltheti ki a feledett igény helyét, hanem mert ott él mellette bukása mértéke, akivel együtt indult, s aki az tudott maradni, amik akkor voltak, aki mint női karmester tíz-egynéhány év múltán is a Kodály-dalokat énekelgeti, s egy Pszalmust vezénylő, lelkesedést szító dirigens segítségével most szabadítja ki magát az ifjúkori kötelékből, amelyet a különélés sem tudott egészen elszakítani. A sok nőhöz szokott férfinak az elvérezése ezen a bukását mérő tiszta nőn, az igazin, akit még mindig a tulajdonának hisz, s akinek a távolodása pokollá teszi a megmaradt életét: a regény tartalma s a vádló s az embert megmérő múlt jelképe egyben.

A regény igazi értéke: a sivár, olcsó hiúságokkal táplálkozó jelennek s az eljárt szott múltnak ez a kegyetlen szembesítése, mely túlmegegy az egyéni sorson, s egy nemzedék végzetévé nő, nemcsak azzal, hogy egy kivételes emberpéldány

pusztulását mutatja meg, hanem azzal is, hogy épp az ilyen fejedelmi s mondjuk ki: magyar emberpéldányok pusztulását kikerülhetetlenként is érezteti. A kor hőse nemcsak a hős ellen vádbeszéd, a kor ellen is, amely hőseit így pocskékolja el. Ez a mondanivaló: a mi; ezt önti le modern mártással a módszer, a stílus: a hogyan. A regény kerete: az elmeegógyintézetbe került újságíró, az elmebajába egyre jobban belekeveredő, nyugtatókra, sokkra szoruló beteg beszélgetései az orvosával. A négy beszélgetés közé iktatódik be az utolsó napok elbeszélése, az újságíróbáltól a vidéken próbáló feleség meglátogatásán át az elmezavar kitöréséig. Míg a beszélgetésekben kizárólag a beteg beszél, az orvos érveit, válaszait is csak az ő gyors kérdéseiből tudjuk meg, az elbeszélésben az ábrázolt alakok önállóbb életet élnek, szavaikon át jellemük is kibontakozik; a belső monológ, a villózó képzettársítás ott folyik a felidézett jelenetek közt is, s a regény hatása jórészt attól függ, hogy az olvasó eredetinek, izgalmasnak tartja-e a beszélő agynak ezt a szabad asszociációkban kibomló szóttesét. Engem egy kicsit Karácsony Benő Pjotruskájára emlékeztet, ahol egy könyvön át dosztojevszkijül beszélnek; mint fiatal kritikust megkapott a könyv; ma aligha lennék úgy elragadtatva tőle.

De akármit vált ki bennünk ez az önleplező csapongás, az kétségtelen, hogy a szerzője nem közönséges tehetség. Egy kisregényben egy nagy regény anyagát fogta, mellékalakjai, a nők főleg, kitűnőek, s hogy ez a kegyetlennek látszó író s ábrázoló milyen gyöngédségre képes: a kisfiú s apja autóújtját, esti beszélgetését kell újra elolvasni. Ennekem az is nagyon tetszett, amit a könyv írójáról mondtak: vonzó, egyszerű, nem Sarkadi-szabású ember, aki a „kor hőseit” nem önmagából vezette le, s a nőalakjait is inkább egy írói algebra, mint személyes tapasztalat alapján tapossa, vetkezteti.

FÜSI JÓZSEF: TENGERTI SZÉL

Amikor Füsi Józseffel utolszor találkoztam, számon kérte, elolvastam-e akkoriban megjelent olaszországi útírajzát. Én azt sem tudtam pontosan, hogy megkaptam-e, s kétlaki életemre hívatkoztam. A magyar postán nemigen szokott semmi sem elveszni, mondta ő szelíd, mosolygós szemrehányással, de ha tudnám, hogy elolvastod, újra megküldeném. Alkotóházi találkozásaink során régebben is elolvastatott egyet-mást velem, egy téeszregényfelét, hogy elítélem-e érte, a Petőfi diákkoráról szóló Aszódi fiút, hogy megdicsérem-e. De ahogy most a Tengeri szél elolvasását számon kérte, azon érzett, hogy ez az ő eddigi főműve, amelyet néhány műértő barát elismert, s most rajtam is szeretné behajtani, hogy hű barátnál, a literátorok közt ritka, műveltséget szerényen viselő emberséges embernél többnek tekintsem. — Beszélgetésünk hátralevő részében, a Városmajort néhányszor föl-le járva, akkoriban kiállt tüdőgyulladásomról beszéltünk, mellesleg említette, hogy neki is volt a szívével valami baja, néhány hét múlva azonban ő halt meg, váratlanul, az asztalra borulva, anélkül, hogy az olvasói elismerésemet behajthatta volna...

Most, hét év múltán, pesti könyveim rendezve, a duplasoros polcra a Tengeri szél is előkerült, épp akkor, amikor hörgőtágulásom ürügyén egy olaszországi búcsúútra én is rábeszéltem magam. Ez nekem is búcsúút lesz, a tizedik, amit Olaszországba teszek, s minthogy úgis nyugdíjas módra, értágításszerűen olvasok, mért ne készítem elő magam néhány, Itáliával kapcsolatos könyvvvel erre az összefoglaló ismételésre. Elsőnek Füsi könyvét olvastam el, s amit az előnek nem nyújthattam át, magam is élőhalott, átnyújtom íme, a halottnak...

Útírajzokat útrakészülő okulásból szokott elolvasni: hogy mit nézzem meg, mit fedezzen fel magának. Ez a könyv inkább arra emlékeztet, hogyan nem tudnék én sose utazni. Pedig én is szeretem Itáliát, a tagolt tájat, ahol minden völgynek külön történelme van, s embereit is, akik mint egy elsüllyedt kultúra leletei, régi kardinálisok, diplomaták arcélét, mozdulatait őrzik egy-egy mű-

zeumőrben, pincérben. De Füsiben ehhez a vonzódáshoz még sok más tulajdonság járult, ami ezt a sajátos utazást 1958 januárja és áprilisa közt lehetővé tette. Ő nemcsak szerette az olaszokat, de ahogy egy helyütt odaveti, szerelmes volt ebbe a népbe, s ez a szerelem nemcsak élete történetét szabtta meg, de itthoni mozgásán, bölcséletén is észrevehető volt. Hogyan asszimilálódott a Pápa vidéki mozdonyvezető fia, vonzódásával ennyire olasszá? A legolaszabb magyar volt, akit én ismertem, hitelesebb, mint mások, akiket hasonló vonzalom tett angollá, franciává. A pápai kollégiumból olasz szakra iratkozott, az Eötvös-kollégium olasz tanára szerzett neki egy éves olasz ösztöndíjat, amelyet Rómában koplalt és habzsolt végig, tizenkét éven át olasztanár volt, az Olasz gimnázium igazgatója, azóta is olaszfordító, Benvenuto Cellinit ő ültette nemcsak nyelvileg, de temperamentumban is hű s méltó magyarba. De az olasz irodalomnál jobban vonzotta őt az olasz élet, nem a filológus éberségével, a kedélyével asszimilálta az olaszsgót, s a halála előtt még megadatott neki, hogy egy háromhónapos utazásban életének ezt a nagy szerelmét száz kis epizódban, prózai versben megénekelje, s közben önmaga képét is ránk hagyja.

Az utazás indoka, amit hivatalosan is méltányoltak, hogy egy Garibaldi-életrajzhoz a Garibaldi-legenda kegyhelyeit kell sorra járnia; a „valuta”, amely az aránylag hosszú utat lehetővé tette, egy baráti meghívás: Ravenna közelében élt egy műszerész, aki néhány évet Budapesten dolgozott, a Csepel Gyárban, s őt mint a VIT-ekről híres olasz barátot kereste fel. Ez a Pietro s családja, s akik közt a híre elterjedt, mint valami nevezetességet fogadta a professzorát, s ez a minden ízében, szokásában bemutatott család lett a nyílás, amelyen ez a másféle utazó az olasz népbe befúrta magát. Ahol mi múzeumokban s szállodákban szerzünk tapasztalatot, ő a maga vakondokjáratain kóstolta végig a népet, akkor is, amikor a Garibaldi-életrajz Romagnából, ahol a hős 49-ben bujdosott s a feleségét vesztette el, tovább vitte a szicíliai Marsalába, ahol az ezerrel partra szállt, majd a Szardíniától északra fekvő kis szigetre, Caprerába, ahol utolsó éveit élte, gazdálkodta le. Ahhoz, hogy ezt a járatot tarthassa, a nyelvtudáson kívül más is kellett, emberség, barátkozó kedv, a kellő hang eltalálása (amivel Visegrádon, Szigligeten az én jéghegyeimet is feloldotta), igazi szívélinesség és humor, s ahhoz, hogy a sok emberi érintkezésből ilyen könyv kerekedjék, egy szokás, amellyel engem, amikor fölfedeztem, meg is rémített kissé: a napról napra vezetett napló; — a Tengeri szél úgy keletkezett, hogy a sok éven át vezetett naplójának ezt a legfontosabb szakát könyvvé simította, szerkesztette. Arra, hogy ez az irigylésre méltó szívélinesség hogy tette könyvét gazdagabbá, jó példa a szardíniai tanító, akivel Trieszt és Velence közt ismerkedett össze, s minthogy valami meghívásféle is elhangzott, Caprerából jövet a kis hegyi faluban meglátogatta; ezen át megkapja Szardíniát, ennek ősibb társadalomrajzát, lefordítja egyik versét, s megérteti velünk Grazia Deleddát, akinek a Nobel-díján annak idején kicsit csodálkoztunk, a gátlásos hajlamú tanítóból is kiszedi vallomását, s programot is ad a szociográfusnak példájával, irodalmár hajlamaival. Így adják át kézről kézre régi vagy új alkalmi ismerősök, az olasz gimnázium volt tanulói. Egy-egy hét néha kimarad, összehúzódik a pénz, szállás nélkül maradt vándor — egyetlen bosszúja, hogy a húzódásokat is megörökíti humorosan naplójában.

Füsi tudja, hogy a professore ungheresenek ez szegénylegényi kóborlása — nem is Itáliában, hanem az olasz népben —, az utazásnak egy kivételes faja, amilyenről az olyanféle emlékmű Itália-járók, mint mi is leszünk, nem is álmodhatunk. Ez azonban legfellebb a bátorságán látszik, amely a vatikáni múzeumbeli látogatásáról beszámol. Mint fiatal ösztöndíjas ő is ámuldozott a sixtusi kápolnában, de most nem állja bevallani, hogy a humoros érdeklődés inkább az ott tartózkodó turistáknak szól, akik hanyatt fekvé gukkerozzák a mennyezetet — s hogy az egész múzeum, tán az Eötvös-kollégiumba is be-másolt Athéni iskolát kivéve, más természetű felfedezései után inkább untatta, nyomasztotta. Amit ő keresett, az nem a történeti emlékek benne vert vissz-

hangja, hanem az olasz élet enciklopédiája; ez az oka, hogy a római fórumon az orv könyvárus üzletét hozza el emlékül, s az interjúnál — amelyet Moráviával készített — azért fontosabb a csütörtöki televízióbeli vetélkedők leírása, melyeken mint Garibaldi-szakértő maga is részt próbált venni. Ezt az enciklopédiát az én barátkozástól elvadtított természetem sem követni, sem gyarapítani nem fogja — olyasmit földok magamnak, hogy Ferrarában a Pó-delta etruszk vázáit megnézzem, vagy Pirandello elbeszéléseit (amelyekből Fűsi egy néptanító moralista író húzott ki) elolvassam, de a romagnai háziasszonyok salátáiról nem szerez emléket a szájpaddlásom. Fűsi József azonban így is velem lesz az úton, mint egy párhuzamos láthatatlan utas, aki ezer szálon, élményekre bontva, a mélyében jár annak, amit én csak mint kábító, délies nyüzsgést, boldog idegenséget engedek északi agyamra.

PEI: SZABÁLYTALAN NYELVTÖRTÉNET

Vendégeim figyelmeztettek, hogy Szabálytalan nyelvtörténet címen magyar fordításban is megjelent egy világhíres könyv, amely engem, mint megörögzött, sok tekintetben reménytelen nyelvtanulót most, hogy olvasmányaimban régi szenvedélyeimen is seregszemlét tartok, bizonyára érdekelni fog. Azt már a könyv „fűléből” is megállapíthattam, hogy ami a címben felfigyelhető, a „szabálytalan” szó a fordító vagy kiadó csalátke: az angol cím: *Story of language*, nem ígér semmiféle „szabálytalanságot”, sőt mint a könyv átlapozása után kiderül, azt sem adja meg, amit ígér: az öt rész közül az elsőnek a címe ugyan a *Nyelv története*, de ebben is csak egy fejezet van, amely a nyelvek eredetéről szóló elméleteket tárgyalja elég fölényesen, s egy másik, amely a nyelv evolúciójáról szól; a többi olyan kérdésekkel foglalkozik, hogy mi vehető ki a hely- és családnevekből, s hogy s hol képződtek a ma ismert írások. De hogy is lehetne olyan nyelvtörténetet adni, amely nem egy nyelv vagy egy nyelvcsalád története, hanem a nyelv, mint közlésrendszere általában.

A könyvet egy Mario Pei nevű amerikai nyelvész írta, akit neve s kedvenc példái alapján olasz származásúnak képzelünk, s a jórészt angolul tudó honfitársait iparkodott ebben a négyszáz oldalas könyvben a nyelvek és nyelvészet problémái közt tájékoztatni. Az ilyen olvasó számára a legtanulságosabb A világ nyelvei rész lehetett, amely az indoeurópai nyelvek családból kiindulva, a legközelebb álló semita-hemita, urál-altaji nyelvcsaládokon, majd a legnépesebb kínain át, ha nem is a föld valamennyi nyelvéről, de a legfontosabbakról ad némi áttekintést. Ez épp oly jó szolgálatot tehet a maga helyén, mint a mi ifjúságunkban Schmidt Ferenc kitűnő „A nyelv s a nyelvek” című könyve. Más fejezetekből az olyan szavak körülbelüli értelmét tanulhatja meg, mint szemantika vagy fonológia. A leginkább azonban nyelvi természetű érdekességek fogják lekötni, amelyeket a szerző a különböző fejezetcímek alá évek során összegyűjtött. Én magam, aki az indogermán esetek számát, sőt a névelőt a szó végére tevő nyelvek furcsaságát is évtizedes távolságba eső nyelvtani tanulmányok során ismertem meg, elsősorban ezekért a kuriózumokért olvasom végig: nemrég egy jugoszláviai szerződést írtam alá, az Iszony sipetár fordítására, itt megtudom, hogy sipetárnak albánok nevezik magukat, s hogy albánok Olaszországban is élnek. Azt sem fogom elfelejteni, hogy az angol canter szó a Canterbury helynév megcsonkításaként jött létre, célzással az oda tartó zarándokok, az álszentesködő jelölésére. Olyan gondolatot azonban, mely nyelvi emlékeimet erjedésbe hozta volna, alig találtam ebben a közismert dolgokat néha meglepő példákkal szemléltető könyvben.

Ha gondolkozom: mi lepett mégis meg, hát egy-két negatívum, a legjobban talán az, amit mindjárt az első fejezetben, a nem nyelvi közlés módszerekről szólóban olvastam. A szerző s vele a tudomány nem tudja, hogy a sziklákon

végzett piktografikus rajzok a nyelvnél előbb vagy utóbb keletkeztek-e. „Vajon a cro-magnónik s a még náluk is primitívebb emberek, akik igen figyelemreméltó rajzművészetet fejlesztettek ki, s annak révén közléseket s jegyzéseket hagytak hátra, tudtak-e már beszélni?” Hát erre nem is gondoltam soha, hogy nem tudtak volna. A nyelvet sokkal ősbibb találmánynak tartottam, hogy a felső paleolit e vívmányai mellé mertem volna állítani. De hát a hang nem hagy vissza kötömböket, amelyeken tűnődni lehetne, hogy emberkéz, embergége nyoma van-e rajtuk, s ha a beszédnek volt is nyoma a csiszolatlan és csiszolt kőkorszakban, az nyomtalan eltűnt a levegő hullámtengerében. Az a gondolat azonban, hogy a nyelv is egyike az újabb vívmányoknak, s a paleolit végén vagy épp a neolit kezdetén lefolyó gazdasági, társadalmi forradalmakkal kell kapcsolatba hozni: olyan lehetőség, amely valódi görgeteget, lavinát indít el megállapodottnak hitt fogalmaink közt. Mert bár nincs olyan — népnek nevezhető — elmaradt s elszigetelt embercsoport, amelynek nyelve nem volna, azt, hogy az ember beszél, tekinthetjük olyan, a biológikumban gyökeröző életjelenségnek, mint a kutya ugatását vagy a rigó fütyülését. Az, hogy egy élőlény a dolgok ábrázolására hangcsoportokat alkalmazzon, a maga s a természet mozgásait, változásait szavakkal jelölje, sokkal bonyolultabb vívmány, semhogy az előember indulati hangadásaiból lehetne, más tényezők közbejátszása nélkül, levezetni. Magasabb rendű s bonyolultabb vívmány eszköz készítésénél is. Azt, hogy az embernek nevezhető hordák eltanulása nélkül, magukról is rájöttek, hogy a letépett faágakat (egyesek szerint ezek előzték meg a kőeszközöket) fegyverként vagy akár szerszámként használják, könnyű elképzelni. Ahhoz azonban, hogy a legelemibb nyelvtan megszülessék, a lélektani, társadalmi feltételek sokkal komplikáltabb összejátszását kell feltételeznünk. S az a feltevés, hogy az eszközkészítés százezer évvelkel előzte meg a nyelvteremtést, nagyon is megfelel a két vívmány közti minőségkülönbségnek. Vannak nyelvészek, akik a nyelvek egy töről való eredését próbálják bizonyítani (apámat is egy ilyen nyelvész könyve ejtette meg Szibériában); de ha azt a mai nyelvekről nem is lehet bebizonyítani, a Nyelvekről szóló fiataalkori írásmat, a Pei áttekintésében felsorolt nyelvek grammatikája nagy részén végigmenve én is azzal zártam, hogy ha az ember elég sok nyelvet ismer meg, nem csak az indogermán nyelvekről lesz ez a benyomása, hogy azok egymás tájnyelvei — hanem a világ minden nyelvéről, hogy azok egy nyelv változatai —; a paradoxon élet véve, hogy a nyelv voltaképp egy vívmány, akármilyen nagy a különbség az indián s a többi nyelv módszere közt, még azok is ugyanazokat a szóteremtésben megnyílt lehetőségeket aknázzák ki, ha a nyelvtani formáknak nem is azzal az ismétlődésével, amelyeken már nem is lepődünk meg, hogy az angolban éppúgy van főnév és ige, mint a japánban, bantuban, eszkimóban. Az, hogy a nyelv aránylag új találmány, amely nem sokkal esik az összetettebb társadalmak, a mezőgazdaság, állattenyésztés föltalálása elé: egyfajta piktográfia, mely kövek helyett a levegőbe és az agyba írta hangképeit: nem csak a nyelv keletkezését, de az emberiség igaz hajnalát is színesebbé, érthetőbbé teszi.

Az emberi nemben megvan a hajlam, hogy minden új, nagy jelentőségű vívmányában kitobzódja magát, túlzásba vigye. Így tobzódott az emberiség az utolsó ötezer évben, amióta a predinasztikus protoliterális egyiptomi s mezopotámiai kultúrák a maguk mitológiai istenrendjüket kidolgozták, a vallásosságban; ilyen tobzódásba világítanak vissza a nyelvtörténet következtetései szerint a népek nyelvei is. Minél messzebb megyünk vissza az indogermán népek jól kinyomozott családfáján, annál gazdagabb nyelvtanhoz érünk, az indogermán ősnyelvben mindazok az esetek megvoltak, amelyekből egy még a legősibb szlávban is kiesett, s minden latin és görög tanuló tudja, hogy a mai nyugati utódok nyelvtanban mennyivel szegényebb nyelvet beszélnek, mint ókori leszármazottai. De még feltűnőbb ez a fényűzés a primitív népek nyelvében. Erre Pei is hoz fel példát: Vannak olyan eszkimó nyelvjárások, ame-

lyekben az úgynevezett főnévnek több mint ezer alakja lehet, s ezen alakok mindegyikének megvan a maga pontos jelentése. Egy guatemalai indián nyelvben bármely igéből több ezer különféle alakot lehet képezni különböző végzésekkel. Az a rendszerező kedv, amely a világ főnévi leltárát az indogermán nyelvekben három nembe osztja, a bantu főneveket tizennyolc csoportba decimálja. De hogy az elmaradott s nyelvi fényűzés mennyire összeférnek, példa rá a paraszti nyelv s az egykori magyarság gazdagabb beszéde. Akár hűsz, akár százezer éve találták fel a nyelvet: az ősi időkben, amelyekbe visszalátunk, visszakövetkeztethetünk, az emberi szellemet jobban lekötő, eltöltő találmány volt, s a civilizációk, főként az írás vívmánya, ha a nyelv-gondozást külön művészetté tette is, ezt a nyelvi dagályt tulajdonképp kö-tötte, fékezte.

A művelődés nemcsak ezt a nyelvi burjánzást fékezi, szorítja izlés és hasznosság korlátai közé, ugyanakkor konzerválja is őket. A latin, mihelyt a birodalom szétesik, önálló tájnyelvekre szakad, az angol tájnyelvek viszont a műveltség hatására közelebb kerülnek egymáshoz. Igen valószínű, hogy a világ ápolatlan nyelvei dialektusokra szakadozó nyelvek; Pei jó példát hoz rá, hogy egy polinéziai nyelv egy nemzedék alatt is mennyire elváltozott. Ez óvatossá tehet abban a kísérletünkben, hogy egy primitív nép nyelvét, mint kőkorszakban megrögződött eszközöket szokás, egy hajdankor nyelvi rögződése-ként forgassuk. Azonban a szótár, sőt a nyelvtan alakulása nem föltétlenül jelenti a vívmányfok süllyedését vagy emelkedését, amely egy nyelvet mint találmányt minősít. S a nyelvészet szép feladata lehetne ebből a szempontból tanulmányozni, osztályozni a civilizáción kívüli nyelveket: milyen igény, milyen fényűzés, kopás, takarékoság nyilatkozik meg bennük, s így rekonstruálni azt, amit a könyvcímünk ígér: a nyelv mai alakjától egyre mélyebbre hatolva, az ősi fele, a nyelv történetét. Itt azonban megint egy olyan meghökkentő negatívummal zárja le Pei gondolatmenetünket, mint amilyennel elindított: „A világ nyelveinek többségét még alig tanulmányozták s nem osztályozták őket. Jelenleg még fölöttébb keveset tudunk az amerikai indiánok, az afrikai négek, az ausztráliai és új-guineai bennszülöttek nyelvének struktúrájáról és rokonsági viszonyairól. Ugyanez áll számos ázsiai nyelvre is, amelyeket sok millió ember beszél.”

RENEZÁNSZ OLASZORSZÁG

Amikor Judit lányom megtudta, hogy téli olaszországi utunkra én mint olvasó is készülni akarok, áthozott egy koffernyi könyvet, Amerikában zsákmányolt könyvtára egy részét, amelyet, úgy hitte, használhatok. A természettudomány felé annak idején én tereltem őt — ezt nincs is oka megbánni —, gyermekkori szenvedélye azonban tovább élt benne, mint felnőttkori hobbi — kikapcsolódásaként a történelem a komolyabb krimije; azon, amit mint elméleti fizikus félretett — könyvben legalábbis — történeti, régészeti, művészet-történeti műveket vásárolt, angolokat vagy angol fordításban. A most kölcsönadott könyvek is mind történeti munkák voltak, monográfiák és kútfők, s legnagyobb részük az olasz reneszánszra vonatkozott.

En az olasz reneszánszt korántsem kedveltem úgy, mint ő, aki régebben is gyakran számolt be a Borgiákra vagy a Mediciekre vonatkozó olvasmányairól. A nagy itáliai múzeumokat tíz-egynéhány olaszországi utunkon persze többször is végigzarandokoltam, a reneszánsz festők — főleg a korábbiak — az impresszionizmus mesterei mellett álltak emlékezetemnek a festészetet jelentő díszterén, de a reneszánsz, mint a világtörténet fejezete korántsem foglalkoztatott annyit, mint a nyugati civilizáció más korszakai: régen a középkor, később az újkor, pontosabban a természettudományok korának elkeresztelt három évszázad. Olasz írókról, tudósokról pedig Dante és Galilei közt csak

Ariostóról írtam: Kedves olaszországi útirajzom azonban nem Goethe volt, hanem Gregorovius, a Hohenstaufen- emlékek sorrajárója, a Róma középkori történetírója; mostani búcsúúton nem két drámám helyszíne volt a gregoroviusi zárandokcél: a Szicíliai vecsernye Palermója, a szicíliai középkor, s az elveszett s esetleg újraírandó Órjáról és literátor (Nagy Theodorik és Boethius) Ravennája. De ha már itt voltak a népszerű amerikai kiadások, ezekre is rászántam néhány délutánom.

A reneszánsz felfedezése s kultusza, a történetírásban s a történeti regényben, drámában legalább, Jakob Burckhardt tanulmányával kezdődik (a reneszánsz civilizáció), mely szerény bevezető esszének készült, s a korszak képét meghatározó történeti mű lett. A reneszánsz irodalom, úgy mondják, máig is őt ismétli vagy vele vitázik. Elég a könyvet — ha angol fordításban is — újra átlapozni, hogy az ember rögtön lássa: mi vonzhatta úgy benne az irodalmi színességén kívül a tizenkilencedik század olvasóit: Burckhardt az egyéniség felszabadulása, kibontakoztatásaként mutatta be a reneszánszt, ahol még az állam is műalkotássá vált, az egyéniség műveként jelentkezett, s ez volt, ami felé a század második felének individualizmusa, az elnyomott egyéniség sóvárgása mint igazibb hazája felé tekinthetett. Az esszéíró Pater Walter, Ferdinand Conrad Meyer a regényben, Gobineau a történeti drámában — a Burckhardt fölfedezte kontinensre költözködtek vissza. S tán épp az egyéniségnek ez az elszabadulása volt az, ami miatt az én protestánsabb, a pogányságot csak görög eredetiben kedvelő természetem, ha nem is lutheri felháborodással, de idegenül, majdnemhogy lenézően mozgott ebben a környezetben. Ami az olasz reneszánszban nagy volt, annak jó részét a középkor javára írtam. A középkor teremtette meg az olasz céhállamocskákat, amelyeknek története a görög városállamokénál is vonzóbb — hisz a feudalizmus gúzsai közt kellett megszületniük s szabadságukért harcolniuk. Firenze gazdasági nagysága az igazi aranygyapjút, posztókereskedőinek, iparosainak a világot behálózó leleménye; a kapitalizmus bölcsője szintén a középkor történetéhez tartozik (éppúgy mint az új energiaforrások, a víz és a szél befogása); az olasz dómok fehérzöld dominókockái, a várak és kastélyok a reneszánsz világosságot s a középkor zordabb hajlamát egymás mellett vonultatták fel — s minden realizmusa dacára a középkorhoz számítom Dantét, aki az akkori haladás ellenére talált vissza anakronisztikus, a középkort visszasóvárgó ghibellin eszméihez, a keresztény erkölcsi rendet tükröző túlvilág hierarchiájához, a Szent Tamás-i Summa összegezését és tetőt jelentő költői megismétlődéséhez. Még Villonra és Boccaccióra is joggal formál igényt a középkorkutató, hisz a színesség, a mesekészség jóval jellemzőbbek például a francia középkorra, mint Petrarcaék latinul denaturált, latinul vagy nemzeti nyelven író olasz humanizmusára.

John Addington Symondsnek nem tudom mi lett volna a véleménye erről az igényről, de könyve, A zsarnokok kora (The age of the despots) megerősít ebben a felfogásban. Symonds Burckhardttal egyidőben kezdte meg a reneszánszról szóló művét, melynek A zsarnokok kora az első része, a politikai viszonyok, a császárság és a pápai marok szorításából kiszabadult olasz államok politikai története a francia-spanyol hódításig. Előszavában már nyugtázza a rendkívüli nyereséget, amelyet a Kultur der Renaissance in Italien eredményeinek az összevetése a magáéival jelentett számára, de az Age of the despots, nem is annyira e tételeiben, mint a mögötte levő hangulatban különbözik Burckhardtnak a megfelelő fejezetitől; amit Burckhardt az individualizmus tavasza ünnepeként örökít meg, azt ő egy angol protestáns összehúzott szembogaraival nézi: az egyéniség, a politikában legalább, szörnyeteg. A zsarnokokat mintegy itt felleptt kártékony fajt osztályozza: kik voltak, akik — ezek vannak a legkevesebben, mint Ferrara és Urbino urai — ősi birtokokat alakítottak át zsarnoksággá, akiknél mint a veronai Della Scaláknál és a milánói Viscontiaknál a császártól kapott vicario cím lett egyeduralmuk alapja, kik bitorolták, mint a Gonzagát, a városoktól honvédelmi célból kapott kapi-

tányi podestai rangot, vagy szállták meg, mint a Sforzák Milánót, az erő jogán, kik kaptak, mint Borgia Romagnát, a pápai rokon ajándékaként hatalmat, s kik emelkedtek, mint a firenzei Mediciek, bolognai Bentivogliak, gazdag polgárokból városuk uraivá. A skála széles — Közép-Olaszország aránylag kis területe a zsarnokság teljes tanulmányozható szivárványa —, de közös bennük a törvényesség elvágott mentőöve, s az abból eredő félelem, erőszak, mely a későbbi nemzedékben, ahol a szerző személyes kiválósága elfajul, s a félelem s terror megmarad, szörnységet hoz létre. Ennekem sajnos nincs érzékem a politika szörnyei iránt, s néhány hét múlva aligha fogom tudni, melyik Visconti volt az a mennydörgéstől is remegő nyámnnyila, aki várába zárkózva másokkal vívatta a háborút, s hajtatta végre kegyetlenségeit, melyik, aki ötezer kutya jól tartását osztotta ki parasztjaira, s egy negyvennapos kínzás programját, az ocsúdást szolgáló pihenőkkel s meglepő fordulatokkal kidolgozta, azt sem fogom tudni, hogy egy Malatesta az, aki három feleségét kivégeztette, s két lányát megerőszakolta, vagy hogy VI. Sándor pápa vagy IV. Sixtus volt-e, aki bíborosok holttestével teríttette be a római utcákat éjjel, csakhogy a stalumokat újra eladhassák. Minél kisebb volt a zsarnok családja, s az állam területe, annál gazdagabb a bűnlajstrom. (Ariosto és Tasso is olyan udvarokban éltek, ahol feleségek és mostohafiuk szövetkeztek a fejedelem ellen, s hercegi fattyúk irtották egymást a vérpádon.) Hogy a zsarnokság nemcsak a városköztársaságok belső szabadságát pusztította el, de fokról fokra a külsőt is, a kis állam gyors beolvadásán kívül a két nagy köztársaság, Firenze és Velence bizonyítja, amelyekben a legerősebb volt a republikánus szellem, a ragaszkodás a régi alkotmányhoz. Firenzében a Mediciek tapintatosabb uralmát túlélve, Savonarola majd az 1527—30-as évek elpuhult gyávákból hőseket csináló ostromában múlt ki, Velencében pedig a lagunák mögé elszórt és bebalzsamozott köztársaság új Bizáncként az idegen hódítással is dacolhatott. Nem, nincs kétség, hogy a nagy fényességű reneszánsz politikai tekintetben a hanyatlás két százada volt — a kérdés inkább az, hogy fért össze a szabad városok rabbá válása és idegen uralom alá hanyatlása a reneszánsz művészet emelkedésével. A zsarnok a művészekben találta meg a maga nemességét, a hozzá hasonló, maguk csinálta, származásuk helyett tehetségükre támaszkodó emberekben, akik, ha teret adott nekik, szemet hunytak bűneire, s hízelkedésekkel altatták lelkiismeretét? Vagy megvan a művészetnek a belső fejlődése, mely a vívmányok továbbadásával, ha a légkör nem egészen pusztító, akkor is fönttartja magát vagy épp delelőt ér el, amikor politikai feltételei megszűnnek, ahogy a reneszánsz is akkor tetőzött, amikor Itália a francia, spanyol, német hadak harctere lett? Az irodalomban mindenesetre vitatható ez az emelkedés. A görög irodalom felfedezése (mert a latint a középkor is ismerte, ha nem is állította szembe a keresztény hagyománnyal) valóban e korszak nagy, messzehatoló teljesítménye, de a főkönyv másik oldalán a magasba hágott nemzeti irodalom több mint egy évszázados elnémulása áll. Az emelkedés a képzőművészet, ott is elsősorban a szobrászat s festészet emelkedése — hisz a katedrálisok javát e korszak örökölte, s felékesítésük maradt e festőkre, szobrászokra. Giotto Campanilején több nemzedék szobrásza dolgozott, Pisanótól Ghibertiig. Fra Angelico s festőtársai is a régi szerzetesektől örökölték San Marcót. Az sem véletlen, hogy a reneszánsz művészete épp Firenzében bontakozott ki, s Velencében, a másik köztársaságban tette további lépéseit, míg a zsarnokságok inkább haszonélvezői voltak a vívmányoknak, alkalmazói a mestereknek. A reneszánsz, mint másutt, itt is inkább utóhangja a középkornak, melyet a képzőművészet fölbugyogása von be élénk színeivel. Tulajdonképp még a rákosodását is a középkortól örökölte ez a hamisan ragyogó két század: II. Frigyes volt, aki szaracén martalócaival az idegen zsoldosokra támaszkodó egyeduralomra példát adott — ő eszelte ki a zsarnokok háborúit s fényűzését tápláló modernebb adóprést, s a lombard városokba küldött Ezze-lino ismertette meg az északiakkal a későbbi zsarnokok módszereit.

Van azonban a reneszánszsal kapcsolatos témák közt egy, amely ifjúságomtól vonzott: a firenzei kultúra kifejlődése. Ami a görögségnek Athén, az volt a Nyugatnak Firenze: egy város cserepében, mint egy kultúrmorfológiai növény úgy vetette szárát, bontotta levelét, virágát egy kicsiny, aránylag önálló művelődés, amelyben nemcsak a kultúra keletkezés feltételei tanulmányozhatók, de a sorrend is, amelyben az emberi szellem teljesítményei (Athénban: az építéset, szobrászat, dráma, filozófia, tudomány) művészetben, irodalomban, tudományban felváltják egymást. 1940-ben már azért redukáltam Firenzére szokásos olaszországi utunkat, hogy e kibontakozás lépéseit a vallambrosi szerzetesszállásoktól a Medici nagy herceg kriptafődelet lecsapó uralmáig útirajzszerűen kövessék nyomon. S most e búcsúút tervei közt, Szicília s Ravenna mellé megint ez a gondolat nyomta be a viszonylag jól ismert Firenzét. Judit könyvei közt kettő is volt, amely egy ilyen gregoroviusi kiránduláshoz hiteles történeti színeket szolgáltatott: az egyik a könyves és könyvmásoló Vespasiano Életei, aki Mátyás király számára is szállított kódexeket, s aki Burckhardt tanulmányához, annak saját tanúsága szerint, az inspirációt szolgáltatta: az ő személyesen ismert reneszánsz embereiből párolódott ki a svájci tudós reneszánsz embere, anekdotáiból Burckhardt színes példatárának egy része. S Vespasiano könyve méltó joggal állítható Vasari jóval későbbi művésztörténetjéhez, csak ez nem festőkről, szobrászokról szól, hanem olyan könyvszerető emberekről, papokról, prelátusokról, gyűjtőkről, írókról, akiket a szerző személyesen ismert, vagy akik a tiszteletét, érdeklődését fölkelte. S ha csak részben szól is firenzeiekről, jellegzetesen firenzei alkotás, Medici Cosimo, Lorenzo Magnifico kora szól belőle. A másik könyv, amelyre Judit különösen büszke volt, Machiavelli *Storia di Firenzéjének* angol — Harper Torchbook-kiadása. A firenzei hazafinak, akinek az életét a köztársaság 1512-es bukása s a Mediciek visszatérése szakította félbe, s taszította száműzetésben a cselekvést pótló írói sorsra, ez az utolsó műve, melyet már mint a Mediciek kegyelmébe visszafogadott hivatalos történétíró írt meg, nemcsak hazája, de egész Itália történetét követő politikai eseménytörténet, melyet az elbeszélés nyugvó pontjain időnként történetfilozófiai elmélkedései szakítanak meg. A humanizmus iskolája kilógotta a színeket belőle, amelyek Villani krónikáját Dante és Boccaccio mellett a tizennegyedik század leggazdagabb alkotásává teszik, s tanulmányozása a cserkésző olvasó figyelmét a Firenze-témáról a különben is kikerülhetetlen Machiavelli-témára viszi: hogy jut el a kétségbeesett hazafiság szerzője a nevét ördögi szinonimájává tevő veszélyes politikai elméletekig.

Volt Burckhardt mellett, szerencsére, Judit könyvei közt egy más munka is, Ferdinand Schevill *Medieval and Renaissance Florence* című könyve, amely mintha csak az én igényeim számára íródott volna. Szerzője azok közé a sokoldalú enciklopédikus készltségű történészek közé tartozik, akiknek ha nem is szándékában, de módszerében a mi Szekfűnk is példája lehet: mint gazdag történész jó képet ad a firenzei posztókereskedelemtől, textilipar fejlődéséről, banküzleteiről, a kezdődő kapitalizmus fellendüléséről és válságáról, mint szociológus józan lényeglátással emeli ki az oligarchák vezette firenzei „demokráciát” a mai fogalmi rávetítésekből, mint művészettörténész meggyőző szakmaisággal magyarázza el, hogy készültek s mint vedlettek fakóvá Giotto freskói, s milyen tanulmányok után, milyen statikával rakta Brunelleschi a St. Maria di Fiore — a reneszánsz építészetben úttörő példává vált — kupoláját. Kár, hogy Judit e Firenze-történetnek csak a második kötetét hozta meg Amerikából, s mint a könyvtárosok kiderítették, az első, a középkori az 1937-es első kiadás óta nem is jelent meg újra. Szerencsére ugyanabból a műből készült a Mediciek címen egy második levonat is, amely nagy fejezetekben foglalja össze a város történetét és kultúráját a Caesarnak tulajdonított alapítástól a középkoron át a Mediciek fölnyomulásáig, s a kezemben levő második kötet is teli van visszamutatató összefoglalásokkal, úgyhogy ha még a magyar célokra készült Villani

kiadást is hozzáveszem, elég világos körvonalakban áll előttem a Firenze nevű kultúr-morfológia-képződmény „növésterve”.

Ennek a növénynek az igazi csírázása egybeesik a nyugati civilizáció tavaszával, azzal, aminek ezt a nevet adtam a saját használatomra készült Európa történeti mitológiámban. Ezekben az 1000 körüli években, mint Magyarország, Firenze is egy új szenttel írja be nevét a megpezdült Európa történetébe. Villaniban külön fejezet mondja el Gualbert János lovag történetét, ahogy lovasok kíséretében Firenzébe ment s a San Miniato székesegyház közelében testvére gyilkosára bukkant. A könyörgésére megbocsátotta neki, s a székesegyházba vezette, ahol csoda történt, a feszület az irgalmazó felé hajolt. Ez a jel elég volt, hogy János lovag a világi életet otthagyja: szerzetessé lett a St. Miniato egyházban, de mivel az apát simoniákusnak bizonyult, kivonult a valambrói hegyekre, ott új szerzetesrendet alapított, melynek a neveltjei egész Toscanára széttrajzottak, s szent életét befejezve VII. Gergely volt, aki szentté avatta. Ennek az Albertói Szent Jánosnak történetében ott van az egész 11. század: a vérbosszún erőt vevő irgalom, a simoniákus és szent életű papok harca, a háttérben VII. Gergely és IV. Henrik párviadala, s ott van a St. Miniato templom (a sötét századokba visszanyúló Baptisterio mellett), Firenze első toscanai-román stílusban épült székesegyháza, mely most is áll a Firenzét keletről határoló dombon, s ott van maga a város, a környék felé siető lovagjai, akik majd jó két századon át viszontagságos harcban fognak állni a város s a környék uralmáért a polgárokkal. E két század közül az elsőben Firenze kevésbé látványos részt vett az olasz városállamok forradalmában a feudalizmus ellen, mint a ligába tömörült, s Barbarossa Frigyes a pápa lábai elé kényszerítő lombard városok, inkább a szomszéd Pisa előreugrott fejlődéséből következtetjük, hogy a kereskedelem, majd az ipar fellendülésével itt is keletkeztek már a század elején kereskedő- s közművescéhek (az első, létüket bizonyító okmány 1182-ből, illetőleg 1193-ból származik), a város vezető embereit a megnőtt városi önértzet római példára itt is konzuloknak kezdi nevezni, 1200-ban már podestájuk is van, ami azt jelenti, hogy a törzsalkotó pártok féken tartására egy idegen, ebben az esetben milánói nemest hívnak meg: a hat konzul főle a város parancsolójául. A tizenharmadik században azonban itt is elkezdett harc áll a guelf polgár- város s a ghibellin nemesség közt. A gazdasági fejlődés a polgárságnak kedvez, a császári beavatkozás, II. Frigyes uralma a nemességnek. Amikor II. Frigyes meghal, mint visszafojtott szénsav bugyborékol fel Firenzében az első s egyben egyetlen igazi demokrácia: a popula minuto uralma. Ezt azonban tizenöt év múltán egy új itáliai fordulat, a ghibellin Siena s a Hohenstaufen fattyú, Manfred Monteparti győzelmével elsöpri. A Hohenstaufen-uralmat pápai biztatásra kiírtó Anjou Károly Firenzét is megint guelffé teszi, de az új légkör az „apró nép” helyett most már inkább a vezető kereskedő rétegnek kedvez, s a politikai harcokat az 1293-as Rendeletek zárják le, amely politikailag szilárd alkotmány több mint kétszázötven éven át érvényben marad. Firenze a céhek állama lesz, a hatalmat az 5 nagyobb kereskedő- s a 9 közép és kisebb kézművescéh nevében az egymást kéthavonként váltó 2 prior gyakorolja. A föllendült ipari városban a környékről begyűlő munkásnép ki van zárva a hatalomból. A valódi vezetés a számok adta látszat ellenére az öt gazdag kereskedőcéh kezében van, a priorokat többnyire közülük választják, s ha az 1343-as gazdasági válság tekintélyüket meg is rendíti, az új rend csak annyival lesz demokratikusabb, hogy a céhek számát növelik. A ciompi, a gyapjúmunkások lázadása is csak három esztendőre állítja meg a céhek hatalmát.

A gazdag firenzei polgár-oligarchia, mely a nemesség egy részét is magába olvasztotta s a megmaradt nemesi fennhéjázást szigorú büntetésekkel törte le, ügyességét nemcsak azokban az intrikákban bizonyította be, melyekkel uralmát e látszólag demokratikus államban fenntartotta, s ha elvesztette, visszacsikarta — ő volt az irányítója annak a gazdasági s szellemi fellendülésnek is,

amely a 13. század Firenzéjét mint Itália legtehetségesebb népét ugratja az itáliai, sőt európai fejlődés élére. Firenzének nem volt tengere, hogy mint hajós város fölözze le a Földközi-tengert keresztény tengerre tevő keresztes hadjáratok igazi eredményét; természetes kikötője, Pisa csak a hatalom tetőpontján, a 15. században kerül a kezébe; az ipar munkájával teremti meg exportárúját, s kereskedői társaságaiból, vállalkozói kedvéből — tengerét s hajóit —; előbb a nyers francia posztót nemesíti meg fejlett textilművességével, majd a finomabb angol és spanyol gyapjút dolgozza fel a piacokon uralkodó versenyben győztes árucikké. Közben üzletei megkönnyítésére bevezeti a váltót, s a kor szilárd valutáját, a firenzei aranyforintot; tőkéje mozgatására, gyarapítására banküzletekbe fog, s idézi, s küzdi le nagy nehezen az első kapitalista válságot. Mindazt, amit a 19. század országos méretekben próbál ki, a 13. század fordulóján egy százezer lakosú város már fölfedezte és kipróbálta. S ugyanez a szellem volt az, amely Firenzét az olasz művészet középpontjává tette. Schevillnek történelmi darabokhoz illő részlete, ahol a jól ismert campaniléba, Giotto tornyába viszi föl olvasóit, s az 1330-ban épült kilátóról tekint végig a városra. A dóm, a St. Maria di Fiore, a textilcéh alapítása; kupolája nélkül, de ott állt már 1330-ban a dominikánusok s ferencesek templomai: a St. Maria Novella, s a St. Croce megvolt, meg a hajdani magtár, a St. Michele, a régibb St. Miniatore, a Baptisteriőről nem beszélve — az égre mutató ujjával a főtéren a priorok új lakása, a Palazzo Vecchio, közelében a Bargello. A város, amelyet a száműzött Dante elátkozott s visszasóvárgott, friss gazdagsága alól kiizzadta már későbbi kultúrája e fényes kagylóhéját, s világljáró kereskedői, ügynökei nemcsak a gyapjút hozták feldolgozásra, a francia s provánszi költészet nyelvét s remekeit is. Dante tanítója, Brunetti Latini franciául írta a polgárság igényeit szolgáló műveit. Dante itt szeresheti polihisztori műveltségét, a középkor eszméiből emelve kupolát szülőföldje érzéki pezsgése fölé. S ami ő a középkori költészetben, az utcabeli szomszédja, Villani a krónikában — s az lesz Boccaccio néhány évtizeddel később a szépprózában.

A templomok, a Lorenzót kivéve, készen vannak, a polgári paloták, a Strozzi, Pitti, Medici a középkori firenzei hagyományhoz alkalmazkodva megépülnek; a „reneszánsz” úttörőinek: szobrászoknak, festőknek, kézműves sorban maradt díszítőművészetek mestereinek csak a kibélelésük, díszítésük maradt — az antik oszlopok, ívek és gerendák itt-ott szellősebbé tették a város képét. A Baptisterio kapuja, amelyen Orcagna folytatta Andrea Pisano munkáját, a Brancassi kápolnája, amelyben Masaccio felfedezésének, a perspektívának a tanulmányozására zarándokoltak a tanulékony generációk, mint a formák és színek kútkáviái öntötték el Itáliát előbb, aztán az akkori világot — mint Fra Angelico angyali festészete, sőt bizarr vonalai is bizonyítják —, tán nem is távolodva s növe ki annyira a középkori keretekből, mint meggondolni szokás. A modern értelemben vett lángelmék, Leonardo s Michelangelo akkor nőnek, ugranak ki ebből a szerves, kultúrmorfológiai növesből, amikor Firenze politikailag sorvadni, haldokolni kezd (aminthogy a zseninek ez a túlburjánzása mindig a szerves növes elakadásának a jele: Leonardóban a művészet iskolájából kiszabadult kísérletező, tudósi lelemény, Michelangelóban a magában nem bíró, gyötrődő izmát barokk formákba kényszerítő emberi magány a mozgató.)

S miközben a művészet érett gyöngyeit kinövi kagylójából, a humanizmus divatjából megszületik a tudomány. Elsőül a klasszikusok szövegkiadása s magyarázata, a filológia, aztán a keresztényeké, a Medici Lorenzo platóni akadémiajában a keresztény örökséget az antikkal egyeztető ábrándos filozófia, a történetírás, mely Firenze haldoklása jeleként egyszerre olyan történetírókat adott, mint Guiccardini, Vachi, Machiavelli, s Vasari, a képzőművészet életrajzírója. Machiavelli még a politikából is tudományt igyekszik csinálni. Végül mindnyájuk után ebben a városban születik meg az is, aki a képzelgé-

sekből kiábrándulva, a kutatásnak szűkebb tárgyi, biztosabb módszert ad, a természettudományok atyja: Galilei.

DÜRRENMATTRÓL

A feleségem Dürrenmatt hét drámáját hozta haza a városból. Magyarul 32 000 példányban jelent meg, tíz évvel azután, hogy tanulmányom megírtam róla. Az utolsót, a *Meteort* nem is ismertem, s persze azonnal elolvastam. Meglepetésnek elég nagy, még a meglepetésekre edzett Dürrenmatt-olvasóknak is.

Schwitter, a Nobel-díjas író, a reménytelen orvosi esetek mintája, meghal a klinikán. Miközben Lati tiszteletes zsoltárt recitál fölötte, fölül az ágyában, de holtan hanyatlik vissza, negyedik felesége, a telefonkurva fogja le a szemét. Schwitter azonban, hiába kötik fel az állát, föltámad, kimászik a Nobel-díj bizottság koszorúja alól, s a régi műtermében (mint Dürrenmatt, ő is festőnek készült eredetileg) akar meghalni, csak az utolsó kéziratát s a másfél millióját viszi egy bőröndben magával, s két gyertyát, a halál ünnepélyesebbé tételére. A műterem bérlője épp a feleségét festi, aktnak, mint általában — a Nobel-díjas kibérli tőle az ágyat, meggyújtja a gyertyákat, s nekikészül a meghalásnak. A festőék már nem is hallják lélegzeni, de az írónak feltűnik a sok akt, lehordja a festőt, aki feleségében az életet akarja festeni, s kiküldi őket.

Ettől fogva a műteremben nem történik más, minthogy Schwitter, bár akar, mégsem tud meghalni, halottaiból újra és újra feltámad, körülötte viszont mindenki elpusztul; elsőnek Lutz tiszteletes, aki a szökevény halott hollétét kinyomozta s föltámadását a hite bizonyosságává akarja megtenni. Schwitter azonban arra használja fel, hogy a kéziratával és a másfél milliójával segítsen begyűjtani neki. A tiszteletes úr megingott szervezete az izgalomban s a csodában teljesen elgyengül, ő fekszik Schwitter kibérelt ágyába, s ott jobblétre szenderül. Schwitternek is segítenie kell a festőéknek s a házmesternek a folyosóra kihurcolni. Amíg ők kinn vannak, a Nobel-díjas a háziúr, a telekspekuláns nagy Muheim szívébe dőf halálos kételyt; kitalálja (az író maga se tudja, mi igaz, mi ötlet), hogy felesége a havi házbért egy kis ágybeli szolgálat ellenében minden elsején visszaadta neki. A minden gonoszságra képes Muheimnek viszont házasságának a tudata volt az alap, amely a gátlástalan üzletelésre képesítette. A felvonás végéig még két embert sikerül kétségbe ejtenie: feleségét, a telefonkurvát, aki vele kapcsolatban követte el hivatása műhibáját, hogy érzést engedett meg magának, s most, amikor az életre akarja férjét rábeszélni, dühös igazságokat kap, s a fiát, aki az öreg halálát s millióit várta, hamut talál a kályhában s egy élő apát az ágyban. A felvonás azzal végződik, hogy a Nobel-díjas a konyhába zavart festő feleségét maga mellé fekteti az ágyba, míg a festő a bezárt ajtón kétségbeesetten zörög és dörömböl.

A második felvonás elején, úgy látszik, hogy Schwitter — Augusta karjaiban — végérvényesen meghalt; az álla megint föl van kötve, a koszorúk rajta s körülötte, a kiadója is ott ül, s a főkritikus mond hódolatból és rosszindulatból csöpögő gyászbeszédet mögötte. Amikor az irodalmárok és fényképészek elvonulnak, Augusta elmondja a férjének, hogy az író a karjában halt meg, s nem tud többé vele élni; el is megy azonnal. A festő felelősségre vonja, sőt meg is akarja ölni a közben persze feltámadt s gyilkos igazságokat ráolvasó Schwittert, a pisztolyt azonban a nagy Muheim veszi ki a kezéből, akit a szívébe ültetett gyanú hoz ide, ő akarja megölni a feltámadottat, előbb azonban az igazságot kell megtudnia. A tehetségtelen festőt kiperdíti a lépcsőházba — mint később kiderül, holtan. Schwitter átrendezteti vele a ravatalozóvá alakított műtermet, kihajítják a koszorúkat, az igazságot azonban közös erővel sem tudják kideríteni; a nagy Muheimet a rendőrfelügyelő különben is — a tulaj-

don Cadillacjén — de kénytelen elvitetni. A föltámadtnak most már csak a hírnevét vesztő orvost kell kétségbe ejtenie, aki a tetemet jött megszemlélni, azután a kiadóját, aki egy percet akar barátja holtteste mellett eltölteni, s megtudja, hogy az ő félmilliója is benn volt a másfélben, tönkrement; majd Nomsenné (s nem Momsemmé) Olga ismeretlen, a keménykötésű illemhelybérő nő múlt ki a meg nem haló mellett, aki mint kerítőnő az íróéhoz közelálló filozófiát is szerzett, végül a fiú jön meg tetézett csalódásával, hogy nemcsak a vagyonra, a tantiemekre sincs remény, mert a Nobel-díjas mint író már megbukott, az olvasóknak tények s nem Dürrenmatt-darabok kellenek, hogy a Nobel-díjas a csodájára járt Üdvhadsereg ujjongása közben mondhassa el búcsúszavait: Mikor döglök már meg végre!

Mit akart Dürrenmatt ezzel a darabbal? Az író, ha igaz, hogy betegséggel küzdő ember, a maga szívósságára vágott fintort? Az irodalom kártékonyágáról beszélt, amely igazságával, föllentésével, vagy a mélyében ülő rosszindulattal ölni tud? A komédiairó védekezésnek szánta, ahol a szóbaállásra méltónak talált illemhelybérő nő ilyen méltatást kap: „Ön hallatlanul rokonszenves nekem, ön kurválkodással foglalkozott, én csak irodalommal. Magam is igyekeztem, hogy becsületes maradjak. Csak pénzért írtam. Nem hirdettem morált és életbölcseességet. Történeteket agyaltam ki, ennyi volt az egész. Foglalkoztattam azoknak a fantáziáját, akik megvásárolták a történeteimet.” Az Üdvhadsereg őrnagya pedig: „Az élet a természet páratlan gyalázatossága, a szénmolekulák obszcén eltévelyedése, a földféle rosszindulat burjánzása, egy gyógyíthatatlan ragya.” De akármilyen volt a célja, a kritikusan, régi tisztelőjében vegyes érzelmeket hagy Dürrenmatt jó darabjainak (s a legtöbb jó) ereje, a történet ötletessége, majdnem azt mondanám: szépsége. Ez szelidíti meg, teszi lenyelhetővé a belecsomagolt kétségbeesést, mondhatnám: a morált. Épp letettem a Meteort, amikor észreveszem, hogy a televízió az Öreg hölgy látogatását közvetíti a debreceni színház előadásában. Csak az utolsó harmadát hallgattam, de egyszerre benn voltam újra a egyszerű mesében: a milliomosnő, aki visszajön csúffá tett szerelmét, ifjúságát megbosszulni, s az érzelmes történetben a töke ereje, amely a kisváros lakóit gyilkosok szövetségévé teszi. A Meteornak nincs története. Ötlete az van — de az ötlet nem a történet, s a mondanivalóból szikrázik-villózik a kétségbeesés, amellyel összefér, amit a kiadó mohd Schwitter védekezőn rosszindulatú kritikusanak: „Schwitter sose volt kétségbeesett; ha egy bécsi szeletet, vagy rendes italt az orra alá raktak, boldoggá tette.”

Van valami vadság ebben az emberben. Mi ez? Egyik korai darabjának a visszaütése? Vagy az írói anyag túlterjedése? Újra elolvastam a Fizikusokat — mintha vad túlcsavartsága már abban is feltűnt volna. Nos, a Fizikusok még közelebb áll a nagy Dürrenmatt-darabokhoz, mint a Meteorhoz. A Fizikusok története egy felfedezéssel kezdődik. Möbius nevű fizikus valami világképletet fedez fel, amelyben az összes lehetséges felfedezések bennefoglaltatnak. Heisenberg világképlete sugallta ezt a képtelen kiindulópontot, vagy csak az elméleti fizika egyre hatalmasabb s veszélyesebb következményei? Möbius lelkiismeretes ember, érzi tudása következményeit, kijelenti, hogy Salamon király megjelent neki, s titkával, mint legbiztosabb helyre, egy elmeegógyintézetbe vonul: ott építi tovább elméletét. De első közleményeire már ketten is felfigyeltek, egy nyugati s egy keleti fizikus mint politikai hatóságuk képviselői, akik utána jönnek Zahnd kisasszony intézetébe: az egyik elmebajában Newton szerepét vállalja, a másik még hegedülni is megtanul, csak hogy Einstein lehessen. Az osztályon tartott három tudós három gyilkosságot követ el; ápolónőiket fojtják meg, akik a szerelem szimatával titkuk közelébe férköznek. A harmadik gyilkosság után férfi ápolókat, atlétákat, bokszbajnokokat rendelnek melléjük, s rácsot szerelnek az ablakokra. A két nyomozó fizikus, az életfogytiglani elzárástól megrettenve, fölfedi Möbius és egymás előtt a kilétét. Össze kell fogniok, ha menekülni akarnak. A nyugati s a keleti előbb

Möbiust kapacitálja, csábítja a maga rendszere szolgálatára, de végül is Möbius győzi meg őket, hogy mind a hármuknak itt kell maradniok, ezt kívánja felelősségük s az emberiség fönnmaradása. S ekkor következik, mire nem számítottak. Kiderül, hogy ha ők hárman nem is bolondok, gazdájuk, a púpos doktor kisasszony azonban, aki utolsó sarja egy államférfinak, csakugyan örült, neki valóban megjelent Salamon király, de olyan örült, aki megszerzi s föl is tudja használni a titkokat. Möbius feljegyzései már a birtokában vannak, a kilétüket eláruló beszélgetést most hallgattatta le. A felfedezések kiaknázására konszernnek alakulnak, a három tudós pedig szigorú lakat alatt a trezorrá lett bolondházban marad. Azaz, amit a tudomány elgondol, hiába a felelősségérzet, az kikerülhetetlenül az örülség kezére jut.

A kétségbeesés hőfoka a régibb Dürrenmatt-darabokhoz képest bizonyára emelkedett — de a tartály, a történet falát nem tudja átrágni, s a részleteket, az alakokat, a három gyilkosságot, vagy Zahnd kisasszony örülségének a megnyilatkozását, milyen dramaturgia illeszti ebbe a kétségbeesett vigjátékba. Az a jelenet, ahol a három tudós az atléta örök közt magára marad s kiadják titkukat, Pirandello egyik legszebb jelenetével, a gyilkossá lett IV. Henrik önleleplezésével, végleges örülség vállalásával vetekszik. De Dürrenmatt is érezhette, hogy a Fizikusokbán határhoz ért: s erre vall, hogy dramaturgiáját, inkább csak ennek a darabjának a dramaturgiáját huszonegy pontban igazolja. E pontok közül a legfontosabb a nyolcadik: „Minél tervszerűbben cselekszenek az emberek, annál nagyobb erővel ütköznek a véletlennek.” Akkor legnagyobb a csapás, ha e véletlen következtében, mint Oedipus is, céljuk ellentétéhez érnek el. Logika és véletlen párbajának Dürrenmatt már szentelt egy regényt, az antidetektív regényt, az Ígéretet. Itt a logika képviselői a fizikusok, a véletlen: Zahnd kisasszony örülete. Minél következetesebben menekszik szegény Möbius felfedezése következményétől, annál biztosabban játssza át az emberi örülség furfangja; paradoxon, ami Dürrenmatt szerint a drámának a lényege.

Ezt a paradoxon szót kapja fel Dürrenmatt dramaturgiájának másik magyarázata, az utószó írójái, Ungvári Tamásé, s ezzel kapcsolja Shaw-hoz Dürrenmattot. Shaw valóban egyik őse a huszadik századi drámának. Csaknem olyan fontos, mint Pirandello, s vannak is drámái, mint az Ördög cimborája, amelynek a tétele paradoxon: az események során a szent bizonyul gyávának s a haszontalan hősnak — ez azonban még nem létesíti a két író közt apa-fiúi viszonyt, legföllebb távoli rokonságot. Még kevesebbet mond a másik két név, bármily kedves is az utószóírónak. Kafkának volt hatása az induló Dürrenmattira, a Város című elbeszélés kötetet az tette számomra olyan rejtélyessé, hogy a karkai árnyakat nem vettem akkor észre. Ezt a hatást azonban Dürrenmatt kinőtte, véget ér az Alagúttal. Brechtel pedig azonkívül, hogy parabolákat visz sokszor több képből színpadra, alig találunk valami analógiát. Molnár Ferencnek pedig az említése is bántalom.

Ungvári általában kissé fölényesen bánik Dürrenmattal. Szerinte azok közé tartozik, „aki bátran merít a mesterekből és nem tagadja forrásait”. Én viszont úgy érzem, hogy az irodalmi vasfüggöny felvonódása után különös szerencsével nyúltam a két, nagy esszémben szemügyre vett nyugati drámaíróhoz: Lorcahoz és Dürrenmatthoz. Lorca nagy tanulmány volt, hogy a modernizmus és a költészet kísérlete mint torkolltak egy, a régieknél gazdagabb, realista remekműbe, a Bernarda házába; Dürrenmatt pedig a legmeggyőzőbb példa, hogy a protestáns ősök kétségbeesett mordizmusa mint tör ki, az új színpad eszközeit felhasználva, egy pompás ötletekkel s mesteri dramaturgiával előkészített s adagolt kacagásba.

KERESZTURY DEZSŐ

Derülő éj

Vége! A mélység kiokádta haragját;
aki felmerül, tán derüesebb napokat lát.
Kaján-vigyorin dereng a ravasz Hold.
Kék lilomréjtjén ringatja aranyból
szótt hajóhadát; millió merev arcról
könny hull: de mégis tavasz volt.

Ki vált meg imával a tékozolt vértől?
s mit szól nyomorunkhoz a messzi nagy égről
a fagyos sok csillag könnyörtelen árja?
Aki hisz, nem kérdez — intettek proféták —;
s mi álljuk tovább a megszabott glédát,
mert a parancs így kívánja.

Mint bőrét a kígyó, vessed le a múltat;
őrizd magad, hagyd, mik a semmibe hulltak:
megrothad a hús, elmállnak a csontok.
Emeld fel a sűrű hínárból az arcád;
becsüld a lidércűző tények hatalmát,
fújd szét, ami vakhit, a kormot!

A látomások?! A sötétek, a fénylők,
az Égbe-vivők, a Pokolba-letépők!
Csak akkor újulsz meg, ha egy sem ígéz el.
Vissza ne fordulj, vissza ne nézz már;
oda menj, hol a teljes, tiszta egész vár,
hol a kezdet egy a véggel.

Keresztury Dezső hetvenéves. Tisztelettel és szeretettel köszöntjük születése napján, és hosszú alkotó éveket kívánunk neki.

Vitában magammal

*Megtartanád hatalmadat,
ha rád hull felelőssége,
hogy barátodat halálra add,
mert ez a dicsőség bére?!
Lehajtanád még nyakadat
a fő-vesztő tőkére,
mikor kezed a maszkokat
önlelkedről letépte?!*

*Mert gondolatod, mondataid
más formálta meg előre:
áthathat-e még az ifju hit,
hogy akármint is, de megérte;
hogy elvállalhatod, amit
beszennyez az ember vére,
vagy odaadnád szíved is
az igazságért cserébe?*

*Az vagy-e még, ki mindig ád
és nem kér semmit érte;
kimondja, mit sok mirriád
ember sejt egyetértve:
nincs az örvényben Ararát,
bár Isten megigérte,
ki ha megrázza a szitát,
nem a szemét hull a szemétre.*

Elégedetlenség

ELJUTHATNÁL?

*A képzelet vad útvesztőiben,
az ösztönök zsigertárnáiban,
ahol a vakmerőség megerem,
mert a sötétnek sárkányarca van,
hol a világ fonák lesz hirteien,
viharvert orom nyúlként elrohan,
kötél nyakadon a fény értelem,
erőd lötytyedt bőr, avas nyári vaj,
véred agyadon kiforr
s mosolyod álca-vigyor: —
eljuthatnál valami véglegeshez,
miben lényed vágyadnál teljesebb lesz?*

... FÖLÖTT, MÖGÖTT, ALATT ...

Szavaid rúnák,
nem kőbe,
de csontba, idegbe vésve:
bennük nem csak a törvény,
de életed bére.

Azt hiszed, ha kiviszed
valami egész lesz belőle.
Pedig a lényeg ott maradt
szavak mögött, fölött, alatt:
s tudtad előre.

HALÁL ÉS FELTÁMADÁS

Csak akkor támadsz fel, ha meghalsz.
No, testedben csak: változol;
lemondasz, hogy valamit mondhass,
mi úgysem érvényes sehol; —
de jót tehetsz még eleget,
így megmentheted lelkedet.

GORGÓ

HÉV-en, vonaton, gyalogúton
mennyi idegen! — mentem sorba —
s hiába emeltem vakon
szemem kihunyó csillagokra,
hisz ott sincs nagyobb hatalom,
mint a világ ragadó sodra.
Szép-csúfak, testvér-idegenek,
mind azért égnek lobogva,
hogy többek, nagyobbak legyenek;
az erős a gyengét tapossa. —
Gorgó-arcával rám mered
a végzet mosolyogva.

AMIT VÁLLALHATOK

Mert csak azt adhatom,
mit adnom adatott;
s csak az a hatalom,
mit elfogadhatok,
vagy szétfűz: vak malom
a magot.

Sellők

*A szép lányok tenger alá merülnek.
Víz alá bukom, mint a rák.
Belefúlok a sárba és iszapba.
Ez is jobb aranyostoruknál.*

A széken és az ágyon

*Nincs többé szó, nincsenek lények,
aggasztanak a szavak és a lények.
Lények nélkül és szavak nélkül
tisztább a félelem.*

*Ez meg olyan, mint egy szoba,
köd van benne, meg tán egy ágy.
Az ágyon én fekszem talán.
Széken ülök. Üres az ágy.*

Egy fénykép hátlapjára

*Görbülten megyek, bizonytalanul.
A másik kéz mindössze hároméves.
Egy nyolcvanéves kéz, s egy hároméves.
Fogjuk egymást. Erősen fogjuk egymást.*

Valaki

*Egy tökéletes körön, vagy még inkább
egy tökéletlen oválison át
nézi Isten a szörnyet. Millió
arc, kéz, köröm egyvelegét.
A háttérben hosszú és néma ágy;
közönséges párna és paplan.
A szörny patája átüti a padlót,
mire valaki elsírja magát.*

Pedig

*A bűnben, közelebbről, a pokolban,
mi ez a csönd, megnyugtató elem,
kiült karosszék, mitől az arany
ciráda valóság lehet?*

*Pedig ki kellene hogy jussak
a szabadba, a szabadságba.*

Levél

*Szállást adtál, egy éjszakára
megosztva párnád. Evangélium.*

*Gyönyörű vagy. Semmit se értek.
Csak jóság van, és nincsenek nemek.*

*Újra és újra sírok. Nem miattad.
Érted. Értem. Boldogok, akik sírnak.*

*Szállást adtál egy éjszakára;
megszálltál mindörökre.*

CSORBA GYŐZŐ

Majd fölmutatható

*Előbb a metafizika
aztán a fizika
először Dodona
aztán a tudomány
a Kozmosz beledől
az ember életébe
a lélek kozmikus
kozmosz rengeteg
szűk táj kapcsok közök*

*éj- és napfoltosak
aki maga körül
aki előrenéz
még csak dadog makog
hanem a kása közt
ott az aranyszemecske
majd fölmutatható
majd tiszta ragyogású*

Kell

*Kell sűrű áradó nyár
tükör-víz tomboló nap
füzes tele szunyoggal
forró por járni benne
forró homok fekiüdni
tágasságok nagy öblök
a térben és időben
ölükben meg ne lássék
mérőföldes mozdulat sem
kell hívni követelni
hozzájuk visszabújni
vagy legalább idézni —
Válík minden szorossá
befele-szöges drótok
fölsért egy moccanás is
előre csak gödörbe
csak hátra nyugalomba
Gyermek-nyarak csukott szem
a test a test a lélek
s az impotens valóság*

Maga se tudja

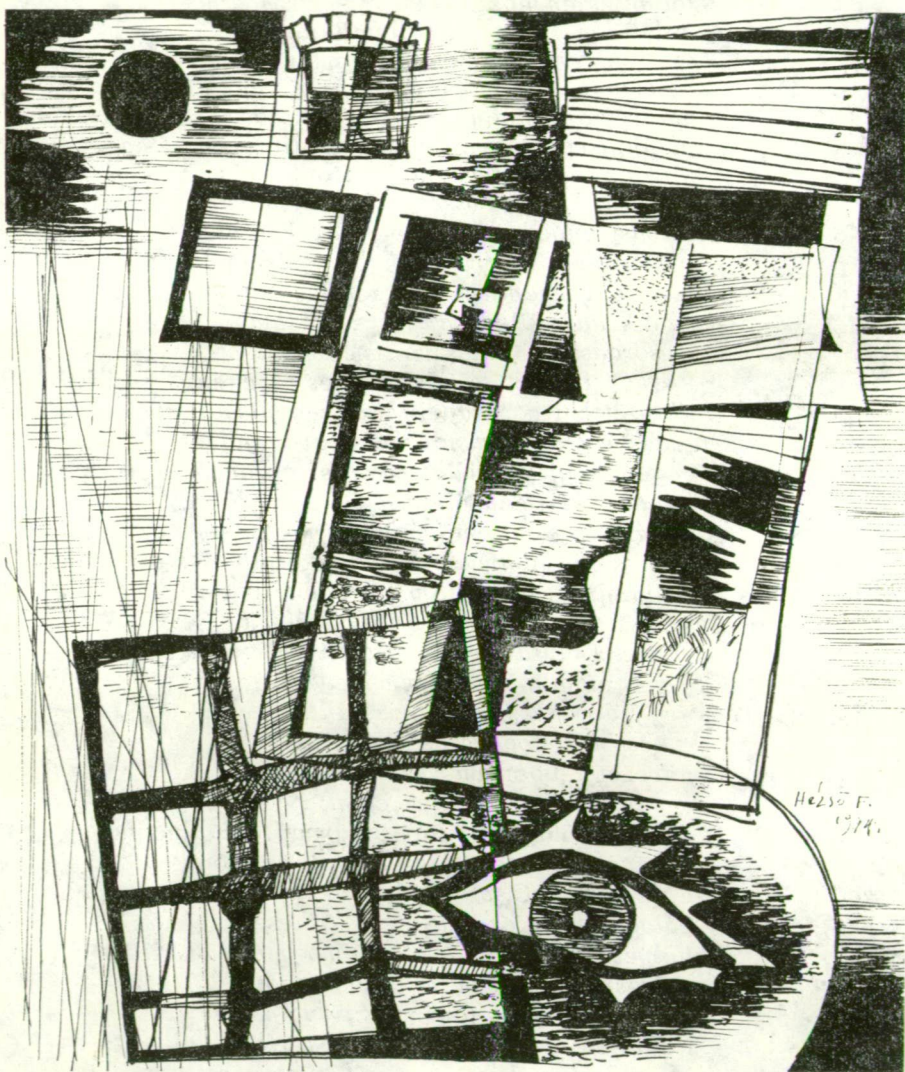
*Föl-fölhangzik benne a régi dal,
de fátylas már, de már torkot kapar.
Utánozza váltig, kétségbeesve,
ami egyszer égnek suhant repesve.*

*Maga se tudja, hogy miért teszi,
csak önnön meddőségét hirdeti,
holott a legfőbb érvet azzal adná,
ha az egészet gyorsan abbahagyná.*

Egy vers születése

Ha a szemöblítő kamillám vattaszálai
 vagy a gyógynövény leforrázott virágai
 eltömítik a mosdó lefolyóját — de nem
 így történt, zavartalanul működik a le-
 folyó, és én hozzáláthatok; már hozzá
 is láttam. Ehhez itt; mondhatom — és
 az előbbiek nem tartoztak a tárgyhoz —,
 nem volt meg az alapeszméje, míg el nem
 határoztam, hogy a hozzá szükséges idő-
 mennyiséget nem egyébre fordítom; az elha-
 tározás megtörténte után azonban becsuktam
 a két szobánkat összekötő ajtót, és szabad
 folyást engedtem a képláttató készülék
 műsorának, illetve jelen önmegismerési
 tevékenységemnek. A kamillás vattaszálak
 és a szilárd üledékanyag zavartalan
 lecsorgása is fontos volt persze, képtelen
 vagyok bármiféle eredményes tevékenységre, ha
 körülöttem a rendnek akár legkülsődlegesebb
 fogaskerekei is akadoznak. Így minden
 engem segít; áthallatszik a szinkron, némely
 hangok tíz-tizenkét évvel előbbi időkre
 emlékeztetnek, amikor bizonyos estéken
 — hasonló időben — színpadközelből és dísz-
 letközelből hallhattam formálódásukat,
 statisztaként. Most ők statisztálnak,
 ehhez. Délután a képláttatón sportmérkőzés
 — én mondom ezt ilyen idegenlegesen? — volt;
 negyedórákat, bizony, rászántam, ezért
 e késő esti foglalatосkodás. Előbb
 nevezett „bosszúm” eszembe juttatja
 a város belterületének egyik hegyén,
 e hegy völgyén töltött vasárnap délutánomat,
 húszvalahány évvel ezelőttről, amikor
 a nemes M. C. gróf történetét a nemzeti
 válogatott sikerének megtekintése
 helyett követtem. A hagyományok statisztikai
 szórásmikéntjét dicséri, hogy azóta
 is változtatva osztom meg figyelmem,
 különféleségek és különbféleségek
 elmulasztása közt. A mai nap szerény
 példa és gazdag ellenpélda erre.

Időhiányom oka a friss tavaszi levegő
és a napsütés, mely érdeklődésemet
a rám könnyen jellemző kizárólagosságjelleggel
keltette fel; magyarul: megint ellógtam a napot,
és rossz lelkiismerettel — lásd fentebb:
lefolyó — nem térhetek pihenőre.

HÉZSÓ FERENC: ABLAKOK

BÁLINT TIBOR

Zsebtükör

Néha csodálkozva nézem, hogy az írók milyen nagy feneket kerítenek mindennek — mondta egy nőismerősöm. — Például az ember eltávolodását a hittől oly aggályos részletezéssel fejtik ki, hogy egy angol tanügyi kiadó is megirigyelhetné. Pedig higgye el, a változás néha minden előzmény nélkül, egyetlen pillanat alatt megy végbe. Íme, az én esetem: odahaza már kislány koromtól katolikus nevelést kaptam, és később, miután férjhez mentem, szinte negyvenéves koromig jártam templomba. Egy alkalommal azonban, amikor gyónni akartam, s letérdelve vártam, hogy megszólalhassak, hallottam, amint a sekrestyés odahajol a paphoz, és fojtott suttogással közli: „Főtisztelendő úr, kész a rántotta!” Kis csend volt, porszemek úsztak a vén deszkák között behulló keskeny fénysugárban. Aztán válaszként megszólalt a pap ugyanazzal a suttogással, és a hangjában parányi aggodalom rezgett: „Mondja, kovászos uborka van?” Ekkor hirtelen felálltam. Egy perc múlva már az utcán lépdeltem, és nagyon jól éreztem magam. Azóta sem gyóntam, és bizonyára nem is fogok!

*

A hivatalfőnök ragyogó körmeit nézte, mintha apró visszapillantó tükörből ügyelné beosztottjainak piszmogását vagy félénk buzgalmát. „Maga mit olvas, Szalva elvtárs?” — csapott le a fiatal segédkönyvelőre, aki félig kihúzott asztalfiókjában verseskötetet rejtegetett. „Pár sort Rilketől, az Áhítatok könyvéből...” — hebegte amaz elvörösödve, és sietve visszatolta a fiókot. „Őszintén sajnálom, de le fogom vonni háromnapos fizetését!” — mondta a főnök; azzal megfordult, átment a kartotékosztályra, s újra maga elé emelte ragyogó körmeit. „Ugye most is a sporteseményekkel foglalkozik, Vajas?” — kérdezte egy dagadt hátú hivatalnoktól, aki ülve böngészte a sportújságot. Vajas még csak föl se pillantott. Válaszként bosszúsan megfricskázta a lapot, majd így szólt: „Képzelve, a TFE ismét kikapott!” A főnök leengedte szép fehér kezét. „Igazán? A fene egye meg. Ez már valósággal botrány. No, olvasson csak tovább, nem zavarom.” Azzal halkán ellépdelt onnan, de egy perc múlva már a szomszéd szobából hallatszott az üvöltése: „Kié ez a Shakespeare-kötet az asztalon?! Hogy kerül ide?!... Ki merészelte behozni?!”

*

Az én dédnagyapám vörössipkás volt negyvennyolcban... Lőporfüstben rohant az ellenség felé... Akár egy századot is lekasabolhatna volna... A mai férfiak viszont elnőiesedtek... Valahogy nyámnyilák, hiányzik belőlük a szilajság... Egykettőre betojnak... Apropos: a ti Jencikétek ismét állás nélkül cselleng?... Hát sosem jön meg az esze szegénynek?... Nem tudja befogni a száját?... Miért felesel a főnökeivel?... Miért nem húzza meg magát?...

Ahelyett, hogy igyekezze a kedvébe járni a feletteseinek, a gyűléseken durván odamondogat, mert ugyebár neki az igazság a fontos!... Na, ha az a fontos, hát igya a levét... Különben is, kár ezen bosszankodni... Ilyenek ezek a mai férfiak... Nem férnek a bőrükben...

*

(Mikrorealizmus) A Fellegrvár alatt, egy vedlett és valószerűtlenül magasan fekvő házacska ablakán fehér hajú vénasszony hajol ki, és rövidlátó hunyorgással figyeli a járdát; keze mint két száraz madárláb, idegesen ugrál az ablakpárkányon, ráncos szája gubancba gyűl az erőlködéstől: „Halló, elvtárs!... Halló! Úrfi, kérem... Úrfi!... Csak egy pillanatra, nagyságos úr!...” Egy-egy percre reményvesztetten eltűnik a szoba zavaros homályában, aztán ismét megjelenik, és a kezei megint zörögni kezdenek a bádogszegélyen: fejét oldalalt dűti, hallgatózik: „Halló, jár odalent valaki?!” Már alkonyodik, és alig látni gyalogjárót az utcában; de ha erre vetődne is néhány ember, nehezen hallaná meg a halk rimánkodást, mert a gátról lezúduló víz elnyomja az anyóka hangját. Én is véletlenül figyelek fel rá, megállva átellenben a Szamos korlátja mellett, s egyre izgatottabban nézem, mit kíván ez a százesztendősen néni a világtól. Kéregetésről aligha lehet szó, állapítottam meg, hiszen még a fémpenzt is nehéz volna fölhajigálni oda a magasba, s mindjárt utána látomásként suhannak át előttem a rémítő lehetőségek: bizonyára az élete párja haldoklik a háttérben valami színehagyott vén diványon... esetleg rábízta egy kisgyereket, aki beesett a vízzel teli kádba... de az se kizárt, hogy a testvére vagy a kvártélyosa épp az imént akasztotta fel magát a kamrában vagy a véceajtó mögött, és ő tehetetlenül hallgatja az öngyilkos rugdalózását... Gyerünk hát föl hozzá! Lehet, hogy már ez a találgatás is jóvátehetetlen mulasztás volt! Inkább azonnal oda kellett volna rohannom! Pár másodperc múlva ott állok a ház mögött, a tornácán, és mindkét öklömmel kétségbeesetten verem az ajtót, s mint afféle rossz idegzetű ember, ordibálni kezdek: „Mi történt, az istenért, mi történt?!... Nyissa ki azonnal!” Ijedt csend, aztán a vénasszony óvatosan hátranyitja az ajtót; bal kezében szakadt harisnya. Peregnek a könnyei, s ő szíjogva, megbántottan mondja: „Már azt hittem, nem jön senki... Pedig reggel el kell indulnom a nyugdíjhivatalba, és nincs, aki cernát fűzzön, lelkecském, a tübe...” S ezzel elém tartja, mint foszlott és elnyűtt életét, a fél pár harisnyát...

*

(Z. K. naplójából:) Régi meggyőződés, hogy az írók csupán a hatásért beszélnek üres hétköznapiokról. Hiszen oly szívsvorvasztó az, amikor Cronin éjszakás nővére így ásít: „A lét pusztaság, megszakítatlan sivatag, amelyben egyik homokszem olyan, mint a másik.” Ugyan kérem! Az élet sokkal változatosabb, és ha nem majszolhatjuk el mindennapi örömünk vékonyka szelet kenyerét, élményt kínál még a gyász is. Ma például temetésen voltam. Én mondtam a búcsúbeszédet a munkatársak nevében, de csöppet sem rázott meg az eset. Közepes képességű, rigolyás hivatalnok volt a kollégánk. Ezt a jelentéktelen életet azonban igyekeztem a jelentőség fényébe állítani, és épp ezért jólesett volna, ha elfődelés után valaki odalép mellém, és mond pár dicsérő szót a halotti búcsúztatómról... De nem így történt, és én Máriába karolva unottan ballagtam alá a Házsongárdból. A főtéri vendéglő teraszán lehúztam egy korsó sört, s már el is felejtettem a temetést, amikor a feleségem reám pillantott, és így szólt: „A gyászbeszédem nem volt rossz, de megfigyeltem, hogy röviden ejtetted a hosszú magánhangzókat.” Azt hittem, fölhabzik az agyam. „Micsoda?!... Engem tanítasz magyarul beszélni? — sziszegtem oda. — És milyen jogon?... Mert két polgárral többet végeztél?... Vedd tudomásul, hogy unom a nyelvtleckéidet és téged is unlak, te kékharisnya... te temető-

bogár!” Azzal felugrottam, és elrohantam. Tíz perc múlva már a sétatér öreg fái hullatták rám árnyékukat, és én úgy éreztem, mintha valaki nedves törülközőket váltogatna izzó homlokomon. De nemsokára a hátam mögül kétségbeesett hangot hallottam, a Mária hangját: „Állj meg, Ádám... ne haragudj!” Volt is eszemben megállni! Kicsörtettem a fák közül, és szaladtam haza. Mária utánam. Cipőjének sarka úgy visszhangzott a mellékutcákban, mint a gépfegyverropogás. Szinte hallottam a zihálását is, s ez még inkább űzött bosszúálló menekülésemben. Majd megtanítalak én! — gondoltam. — Majd végképp elmegy a kedved attól, hogy a szavaimba beleköss! És valami mámoros boldogság járt át, és rikoltozni tudtam volna fenséges közérzetemben.

Íme, tehát egy nap élménye — egyetlen napé, amely már-már lezárult ama sűrke és jelentéktelen ember elhantolásával...

✱

(Betűevők hűtlensége.) Opera-előadásról indultam vissza a szállodába abban a városkában, ahol gyárunk megbízottjaként mintaárut mutattam be — mesélte vegyész mérnök barátom. — Vagy háromszáz lépés után, amikor át kellett volna gyalogolni egy keskeny hidon, elakadtam. Vagy tizenöt ember torpant meg előttem. Gyámoltalanul összeszorultak, mint a juhok veszély idején. Jobb kéz felől, a mederben, bizonytalan fényeket himbált a szél, olykor hordalék-meg iszapszag csapott fel, és rossz sejtéseket borzongatott végig bennem. De hát mi történik itt? Előbb lábujjhegyre ágaskodtam, utána fölkinlódtam magam a meszelt kőkorlátra, s onnan tekintettem szét: a híd innenső és túlsó végében egy-egy böhöm alak négykézláb körbe forgott, közben egyfolytában csaholt, és senkit sem engedett a hídra lépni. Sőt olykor hörögve vetette magát a rémült és tehetetlen népség felé, akár a fölhergelt kutya. Senki sem szólt, senki sem mozdult. Én magam is éreztem, ha elindulnék a részeg és őrzőgő huliganok felé, szétszaggatnának. Dermedten álltunk percekken át, hátha erre téved egy rendőr. E várakozás közben, szinte látomásként, fekete köpenyes férfi tűnt föl mögöttünk a gyalogjárón, és kezében úgy világított a szétnyitott könyv, mintha foszforos betűkkel volna nyomtatva. Méltóságos léptei és erős szemöldöksontja láttán, amelyeket kemény vonásokkal rajzolt ki a fénylő írás, mindenikünk megérezte: ez át fog menni! Ennek titkos hatalom van a kezében... Talán a könyv?... Vagy csak egyetlen varázsszó — de átmegy! S mindjárt a megkönnyebbülés alélt izgalmával nyitottunk neki utat. A feketeköpenyes most megállt, végignézett a hidon, aztán olyasmi történt, amire még csak nem is gondoltunk, s amit sohasem felejték el: Mert a feketeköpenyes, ahelyett, hogy egy szót is szólt volna, a könyvet a fogai közé vette, ő is négykézlábra ereszkedett, és szűkülve, vonítva átugrált a hidon. A két kutyaember, vigyázó, de nyugodt tekintettel kísérte őt, és csak akkor kezdett el veszettül ugatni, amikor látta, hogy a falkabélinek vélt alak mihelyt a túloldalra ér, ismét két lábra áll, és az öklét rázva kiáltozni kezd: Tiltakozom! A huszadik század... Az egész emberiség nevében tiltakozom!... És harcolni fogok az erőszak ellen!... Harcolni. Az utolsó csepp véremig!...

Bolgárok

*Tűzvészek füstje száll — ma éjjel
felmarja tán Isten szemét.
Békákkal: rángó kézfejekkel
matat az iszamós sötét.*

*Krisztus vért verítékező
arca a pipacssal teli
rét, s torra csendülnek fölöttünk
csillagok ónserlegei.*

*Bokrok turbánjai — törökké
válík a föld is? Azzá válhat!
Elbűjtatja az anyanyelv
szerzetesköntöse hazánkat.*

*S ha elfogyunk — a nádasok
törnek majd kopját a szélben,
tenyerünk, arcunk ráncai
tüntetnek minden levélen.*

*Elvegyülünk a templomok
falán a szentek seregébe,
de emlékezni fog minden faág
bordáink görbületére.*

Miért hallgatsz, tavaszi erdő

*Miért hallgatsz, tavaszi erdő?
Ím, együtt suttognék veled.
Imádkozom vagy átkozódok,
mindegy nekem. Mindegy neked?*

*Lázadj föl, rengeteg! Reménnyé
gyötrött zöldedre kérlek én.
Zizegysz csak — s megadás-fehéren
virágzik szilva és kökény.*

*Mindegy — benned leltem hazát, itt
legalább megtúr a közöny.
A fák közt szél vesszőfutása:
beléalmodhatom dühöm.*

*Hogy hittem én tebenned, erdő!
Hallgass csak! Ím, letérdelek.
Imádkozom vagy átkozódok,
mindegy nekem. Mindegy neked.*

Szemben

*Fűrészelt hold,
fűtött éjszaka
és föld alól kidugott kövek,
lábak —
riadóra sem mozdulnának*

*A kilőtt idő,
levélzöld harckocsi
égett roncsai alatt
alusznak a fagypáncélosok,
markukban zászló csirája,
mag*

*Tekintetem üres keresztjét
álmuk
benövi,
jégpálmákkal az ablakot,
a terepszínű úrben
Isten váll-lapja ragyog*

Őszi part

*Jelképéig lefosztva minden
Árvább a szó a hallgatásnál
Lábamnál szél locsog: világom
partján, víz nélkül, tenger nélkül*

*Szemben: száraz hullámok, dombok
Tanyák és paraszt arcok:
értelmükről leszakadt szavak —
forgatja őket puha nyelvén a föld,*

*zagyván országgá kiabálja
Túl, a másik part láthatatlan —
delejében égnek a vágyak
Örök irányából kimozdul az út*

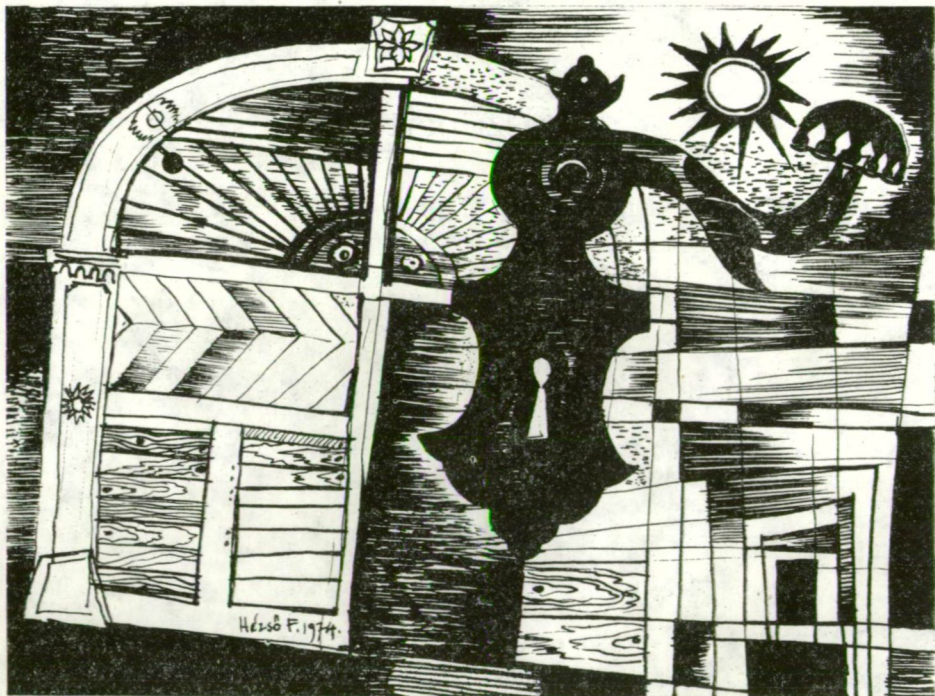
*Sinpárok éke hasítja át a fényt
és vonatok indulnak innen,
madárraj-fekete expedíciók
Menne a táj: utánuk magasodik*

Földem

Fölémeredek
Ünnepi dagálya elvonult:
ajkamig csapó részegsége Falon
csattant a nap, sárga

sörösüveg
Földem, homoktengerem
hétköznapi apálya, hol szennyes ing
a szerelem záloga,

vitorlája
Európát járó fellegek
Cirokseprűvel söprik fel az éjt:
csillagot, söröskupakot

HÉZSÓ FERENC: KISKAPUK — NAGYKAPUK

Külföldi diák

Két órákor téptük el magunkat a földtől, s már fél négykor utolért benünket, lecsapott ránk, foglyul ejtett a decemberi sötétség. Tudtam, huszonnyolc órás repülőút vár ránk, de azt nem, hogy ebből csaknem húsz óra, míg kiszabadulunk az éjszaka csapdájából. Az első órák még telítve voltak a föld otthonos és unott emlékképeivel. A hatalmas fémszivar meleg faburkolatú, kényelmes belseje is kedélyes étteremhez hasonlított: az egyenruhás, egyenmosolyos légítündérek dekoratív hidegtálakat hordoztak körül, poharainkat kéretlenül szíinig töltötték whiskyvel, Cinzanóval, Chartreuse-zel, Baccardival, tokajival, oranzsszal, kávéval. A különböző bőrszínű és nyelvű utasok élénken iparkodtak megérteni egymást. Aztán — mint a lyukas tankból elszivárgó benzin — levált rólam valódi életem. Talán bóbiskoltam is valamicskét. Nagyon távolról szorongást keltő hangot hallottam: eltévedt, sebesült bombázógép kihagyó, kapkodó, ziháló bűgását, közvetlenül zuhanás előtt. Poharamért nyúltam. Remegett a kezem, de remegett rubin tartalmával a pohár is. A nemrég még kedélyes étkezőkocsi minden eresztékében remegve — erőlködéstől? rettegéstől? — fürta magát valami ismeretlen közegben valami ismeretlen cél felé. Órákig tapadtam a parányi kabinablakhoz: fölöttünk is, alattunk is irdatlan messzeségben csillagok, s nem tudtam elhitétni magammal, hogy ott lent városok erőművei üzennek. A tejúton bolyongunk, eltörött iránytűvel, végsőket hörgő motorral, s ha ellobban az utolsó gallon benzin, nincs hova lezuhanunk, maga felé húz egy ismeretlen állócsillag roppant nehézségi ereje. Egyszerre eltűntek a bizonytalan eredetű fénypontok is: alagútban úszunk, vagy az óceán mélyén, de talán állunk egy ismeretlen ponton, míg a Föld elfordul alólunk, s mi lebegünk a súlytalanság állapotában tíz év múlva is, száz év múlva is, ha ugyan van itt idő, csak rádióink sugároznak megfejthetetlen jeleket az űrbe...

A fedélzeten mindenki aludt. Szétszórtan szundikáltak vagy szenderegtek delegációnk tagjai is: előttem a kásapuha, pocakos Krasnyánszky, aki vitézül cipelte hűszkilós bőröndömet a repülőtéren, mint olimpiára utazó súlyemelő. Abban a pillanatban, nyolc kilométerre a földtől, négy motor mentőkötelébe kapaszkodva, valószerűtlenebb volt, hogy van repülőtér, van bőrönd, tele azelőtt is meglevő földi kacattal, mint magasság és sötétség keltette képzeitem. S ezek a képek mégsem okoztak szorongást, aminthogy az embriónak is természetes otthona a vaksötét, süket, nedves, langyos burok; olyan fizikai jóérzés töltött el, a hús, az idegrendszer és a fantázia egyszerre fölfokozott és kielégült összhangja, mint aki végre a saját közegébe került. Először repültem életemben.

Irigyeltem az alvástól ezt a fokozhatatlan élményt. Pedig a röpülés, hiába, a gép dolgozik, zabálja az emberi energiát is. A fontos kongresszusra utazó küldöttségek különkabinja elején bárpulttá alakítottak egy asztalt, különböző-

nemzetek izléséhez igazodó itallal, kísérőfalatkákkal. Azt hittem, magam vagyok ébren. Egy vállas, sötét ruhás férfi kimért léptekkel a bárpulthoz sétált, töltött, ivott, háromszor egymás után, és amikor visszafordult, fölismertem a tolmácsunkat. Úgy vélhette, mindenki alszik, mert arcán oly magafeledt, árulkodó, diadalmos mosoly égett, amelyet az ember már a tükre elől is szemérmesen elrejt. Őt ujjával hevesen szédülta pedánsul fésült haját, föltépte ezüstsűrke, diszkrét briliánssal ékitett nyakkendője csomóját, s dűnnyögve fölnevetett. Állt egy pillanatig magába mélyedve, mint egy erejét élvező szökőkút, aztán anélkül, hogy lazult volna arcán a mosoly, eleresztette volna szemefényét, ismét az italokhoz fordult.

Odabotorkáltam-billegetem én is, korántsem olyan biztosan az ingó padlázon, mint ő.

— Maga is először röpül? — tükrözte arcom az ő meglesett boldogságát.

Megütközve kapta rám tekintetét, poharat tartó keze táncolt. Arca kifakult.

— Dehogy! Miért? — morogta.

Fölösleges vagyok, fejezzük be gyorsan.

— Mit iszik? Töltsön nekem is.

Rögtön az az udvarias, szolgálatkész, fegyelmezett tisztviselő lett, akinek már otthon megismertük, s találgattuk, melyik arisztokratánál inaskodhatott az apja, vagy szobalánykodott a mamája, különben hol szedte volna föl ezt a korunkban sajnálatosan divatjamúlt modort? Diplomátára, nagykövetségi kultúrattására emlékeztetett, semmiképp tolmácsra. Egy-két bűvészmozdulattal helyreparancsolta rakoncátlan haját, föllázadt nyakkendőjét, és már nyújtotta az italt semleges mosollyal.

— Baccardi. De vigyázzon, erős.

Összeérintettük poharunkat.

— Köszönöm — s egyedül akartam hagyni érzelmi ünnepével. Váratlanul megállított.

— Mért kérdezte... először röpülök-e?

— Mert — tétováztam — olyan boldognak látszott, mint amilyen én vagyok.

— Eltalálta. Boldog vagyok. Iszunk még?

Ittunk.

— Csodálatos a röpülés, nem? Mit gondol, nem, ez az ember természetes állapota? Teljesen valószínűtlen, és mégis igazabb mindennél, ami eddig történt velem.

— Ezt is kóstolja meg.

— Az én őseim — ha egyáltalán származunk valahonnan — nem halak voltak, hanem madarak.

— És ehhez mit szól?

— Életem hátralevő részét úgy rendezem be, hogy minden fölösleges időmet és pénzemet repülőutakra költöm. Minél hosszabb repülőutakra.

A férfi átrendezte az üvegeket, kis rést csinált a bárasztalon, s leültünk egymással szemközt. Mindenki aludt, csak tán a pilóta nem. Valahol Európa és Amerika között, az Atlanti-óceán és a csillagos ég között, a valóság és a megfoghatatlan között, egy remegő ezüst koporsóban, amely mégis biztonságos, amilyen egy diónak lehet a dióhéj...

A tolmács, mint később kiszámítottam, harmincöt éves volt. Mindene kifogástalan: a ruhája, a mozgása, a franciasága, az angolsága, az oroszága, a japánsága, a spanyolsága, a hindisége. Modora, mint az egyenruha, mindent eltakart — csak arcát hagyta födetlenül. Sötét, drámai arca volt, a földet túró, szalfát döntő, követ bányászó, lovat betörő, vadászó parasztlődök lecsiszolatlan, simára smirglizhetetlen, megszelídítetlen nyomaival.

— Jól látta, boldog vagyok. Holott nem először utazom. De talán utoljára... — Ez az utoljára sóvárogva hangzott, mint egy fohász.

Iszogattunk, narancsszeleteket, olajbogyót rágcáltunk, remegtünk a motorok erőfeszítésével, tán ez dülta újra emberivé hajviseletét, fölöslegessé civilizációs jelvény nyakkendőjét, és egy emberi sorsban találtam magam.

— ... November 3-án reggelre kiürült a diákszálló. Hatágyas szobánkban ketten ébredtünk: egy külföldi diák és én. Összecsomagoltam, de miután a reggeli vonatot nem értem el, néhány újságot kunyeráltam a portán, és ruhásként visszafeküdtem.

Tizenegy órákor vasalt csizma kopogott a folyosón, s a mi ajtónk előtt fogyott el. Egymásra riadtunk a kis sötétbőrűvel... Belépett a bátyám. Nálam magasabb, széles vállú, erős, huszonhat éves parasztleány. Kiszolgált katona.

— Csomagolj! — parancsolt rám, miután kezét fogtunk. — Anyánk meghagyta, hogy hazavigyelek. Még belekeverednél valamibe.

— Már összecsomagoltam, de csak kettőkor megy vonat.

— Teherautóval vagyunk, itt áll a ház előtt. Siess! Nincs kedvünk Budapesten rekedni.

Fürgén magamra kaptam sálamat, kabátomat, a nemzetiszínű karszalagot letéptem, zsebre dugtam. Előráncigáltam bőröndömet, a pokrócot megigazítottam az ágyon.

— Élelmiszert hoztatok?

— Persze. — Bátyám a sarokba támasztott, gazdátlan M 48-as kispuskákat nézegette. — Kiék ezek? Hogy kerültek ide?

— Teherautóról osztogatták az egyetemen. Hová vittétek az élelmiszert?

— Valamelyik kórháznak, nem vagyok ismerős — felelte szórakozottan, a puskákat mustrálva. — El kell ezekkel számolni?

— Ugyan, dehogy kell! Látod, már mindenki elutazott, de a puskát itt hagyták a sarokban. Kinek is kellene leadni?

Fogtam a bőröndöt. A külföldi fiú ült az ágyán. Esengő sötét szemétől elszégyelltem magam. Persze, megpuccolok én is, mert van hova.

— Velem mi lesz? — kérdezte. Lehetetlen kiejtése most nem groteszk, hanem tragikusan szívfacsaró. Valóban, mi lesz? A diákszállóban senki, csak az öreg portás meg az elhányt puskák, röpcédulák. Előadások sincsenek. A menzán ma már nem osztottak reggelit.

— Te Rezs! — fordultam izgatottan bátyámhoz. — Nem vihetnék a kölyköt magunkkal? Annyit eszik, mint egy szécinke.

Bátyám, combig erő kabátja alá rejtve a kiválasztott puskát, élesen végigmérte szobatársamat. A fiú — ne kérdezze, melyik világrészből, melyik országból való — nem volt taszító jelenség: tizenhat évesnek látszott, kicsi, madár-csontú, arányos, és a bőre színe alig sötétebb a miénknél. Nevezzük Cinegének, mert bátyám ebben a mustrapillanatban így nevezte el.

— Ehet, amennyit bír: megszűnt a beszolgáltatás. Na gyere, kis Cinege.

A fiú tünenéyes gyorsan összekapkodta cókmojkját — belefért egy strand-szatyorba —, s hárman húzódtunk a teherautó ponyvája alá. Hárman meg a puska.

Aznap ősszel vettek föl a Műgyetem kultúrmérnöki karára: út, víz, híd. Középparasztok voltunk, „birtokunk” a határ tizenkét dűlőjében feküdt, munkánk háromnegyedét a szállítás ette meg. S micsoda útnak nem nevezhető dágványokon, hídnak nem nevezhető bűrükön! S a talajvíz, amely tavaszokon fölverte a mező felét: gyakran háromszor egymás után hiába vetettük el a kukoricát. Már kisgyerekként elhatároztam, olyan ember leszek, aki vizeket szabályoz, járható utakat, be nem roskadó hidakat épít. — Eredj, Lőrinc — küldött bátyám az egyetemre. — Nem vagy gyerek, látod, milyen rohadatul élünk. Pénzt nem kapsz hazulról.

Szobatársaim közül három fiú jött a debreceni gimnáziumból, véd- és dacszövetségüket nem óhajtották fölhitítani velem; a negyediknek rokonai laktak Pesten, hozzájuk járt jóllakni, és udvarolt cserébe a lányuknak; egy-

másnak maradtunk Cinegével. Vasárnap délutánonként csavarogtunk a Belvárosban, a Rákóczi úton, Szent István körúton, néha megreszkiroztunk egy mozijegyet az első sorba, hogy órákra megmerevedjék a nyakunk, könnyelműen megengedtünk magunknak egy pohár sört a legalacsonyabb besorolású, répapalinka-, vizelet- és hányadékszagú talponállókban — de rendszerint azt játszottuk, hogy benyitottunk minden presszóba, vendéglőbe, kávéházba, ráérvén végigsétáltunk az asztalok között, az arcába bámultunk mindenkinek, különösen a nőknek, aztán, kissé sajnálkozva, hogy nincsenek itt, akiket keresünk, vagy minden asztal foglalt, vagy a helyiség színvonala nem felel meg igényeinknek, lustán kiballagtunk, s az utcán jókedvűen tárgyaltuk benyomásainkat. Cinege — most már nevezzük így — egyévi előkészítón már részt vett, de nem bírtam megfajteni, végül is mennyire tud magyarul, mert vagy folyékonyan beszélgettünk, vagy egyetlen szót sem értett, csak mosolygott udvarias, ki-tudja-mit-rejtő mosolyával. Vonzódtam ehhez a vézna, hontalan fiúhoz, én, a másik otthontalan, s úgy éreztem, ő is hozzám.

Édesanyám a földkerekség legszívesebb asszonya. Megpillantva Cinege fejletlen kamasztetét, végigsimított a kékesfekete hajon: — Majd fölhizlallak, kisfiam.

Bátyám nagylelkűen beleegyezett, s mi is azt hittük, néhány napról, legfeljebb egy-két hétről van szó. Hallgatva a rádió riasztó híreit a budapesti harcokról, a sztrájkokról, sejtettük, hogy a válság elhúzódik, de már nem rakhattuk Cinegét a nem közlekedő vonatra, s nem küldhettük vissza a nem működő fővárosba. De talán csak az én lelkiismeretem kényelmetlenkedett, hogy ingyenélőt hoztam szüleim nyakára. Az új kormány gyorsan megerősítette a beszolgáltatást eltörlő intézkedést, ez jókedvre hangolta az egész falut, családunkat is. Az őszi terményeket már magunknak takarítottuk be, szinte meggazdagodtunk hirtelen. Ötvennégyben, a szigetközi árvíz alatt, a beszolgáltatás terhei mellett hat hónapig tartottunk egy menekült fiatalasszonyt a két kisgyerekével, azt is bírtuk — Cinege valóban annyit evett, mint egy macska.

A rádió fölhívására január végén mentünk vissza az egyetemre. Hogy mi történt ez alatt a három hónap alatt? Voltaképpen semmi. Hosszúra nyúlt téli vakáció volt, szénszünet, az ifjúság meghosszabbítása, haladék az elkövetkező irgalmatlan esztendőkre.

Két disznót hizlaltunk, egyiket leadásra, most ez is a miénk maradt. Tavasz óta nem lógott a kéményben szalonna. Az aratást — én kévét kötöttem — olyan töpörtyűn kínlódtuk végig, amelyből édesanyám krumplinyomóval kisajtolta a zsírt, őseink ezt hívták csörgének, csörgött is, mint a dió, csak nem volt kövér, olajos bele. Most levágtuk az egyik disznót. Előző nap késeket köszörültünk, bárdot élesítettünk; dézsákat, szapulókat, teknőket, melencéket, vajdliogokat, bödönöket forráztunk; kisikáltuk a szappanfőző üstöt, gyökérkefével tisztára súroltuk a gyúródeszkát, a folyosóasztalt, a súlykolólabát, amelyen a kacsák rálapalevelét szoktuk aprítani; a nőszemélyek fehér melleskönyeket, különböző célt szolgáló rongyokat mostak és gyűjtöttek a hentes-szatyorba.

Hajnalba keltünk, körbejárt a pálinkásüveg. Még két markos segítséget hívtunk a szomszédból — Cinegére nem számíthattunk —, s kicsalogattuk a terülő asztalkát a szalmával bélelt hidasból. A sáros udvaron lekapunk tizenhat körméről a közben gyanút fogó, visító, megvadult állatot — micsoda ereje van egy száznegyven kilós disznónak, néha majdnem négyfelé szórt benünket magáról! — s bátyám egy biztos és erős mozdulattal szíven szúrta. Anyám fogta föl sós tálba a sugárzó vért... A külföldi fiú elszürkült bőrrel, két vihógó ikerhúgom között, vacogva bámulta a barbár műveletet. Farkaskutyánk, Gubacs — mert cserfagubacszínű a szőre — izgalomtól megveszve keringett, ugatott körülöttünk. A tavasszal még én hoztam a szomszéd falu erdészétől, kerékpáron, kosár híján az ingem alatt, akkora volt, mint egy zsemle; ha hiányzik, még most is érzem kis körmeinek óvatos érintését, nedves

orrának gombhidegét körben a derekamon, s bizonytalan nyüzsitését: hát nincs itt kijárat? Cinege hősiesen ette a véres húsból, májból, vesevelőből készült paprikás-hagymás-borsos reggelit, csak éretlen hűgaimat csiklandozta, hogy minden tüzes falatot vízzel öblített le kékes szájaszéléről...

Nem történt semmi ezen a téli vakáción, csak mondjuk, vadásztunk. Mitől van, hogy férfiember — a fiúgyerek is — annyira szereti a fegyvert: a botot, fokost, zsebkést, füttykőst, szíjostort, korbácsot, a csúzlit, a puskát? A háború utolsó évében két német tiszt kvártélyozott nálunk. Ha szolgálatba mentek, rögtön szobájukba lopakodtam, és kutattam. Tán nemcsak a saját felszerelésüket tárolták ott, hanem a szakaszukét, mert mindenből több volt. Alkalmanként loptam egy átlátszó térképtáskát, egy iránytűt, távcsövet, derékszíjat — nem vették észre, legalábbis nem tették szóvá. Az éjjeliszekrény fiókjában hónapokig hevert egy vasporszínű, gusztusos kis pisztoly: hányszor a markomba vettem, kibiztosítottam, s megcéloztam a lámpaburát. Ellopni nem mertem. A front után azonban bandában fésültük át a határt, puskát, kézigránátot, kilőtt tankokat, löszert keresve, s amit találtunk, kilőttük, elhajítottuk, fölrobantottuk, elégettük. Édesanyám számtalanszor a lelkemre beszélt, megvert, bezárt, éppen csak a kötényéhez nem kötözött, de mihelyt félrenézett, megszöktém; ha volt is tudomásom a veszélyről, biztosan volt, hisz egyebet sem hallottam, de vonzott a puskaapor, a fegyver. Egyszer, úgy májusban, az Általér partján találtunk egy páncélőkölt, a T—34-es tankok kilövésére szolgáló fegyvert. A puszka mintájára készült e fegyver, csöve vastagabb s hátul nem az agyban végződik, hanem nyitottan, mint egy kályhacső. Szivar alakú lövedékek is heverték körülötte. Gáspár Endi, tizenkét éves barátom, a cső elejébe illesztett egy szürke lövedéket, vállához szorította és — Vigyázzatok! — vigyorgó arccal elhúzta a ravaszt. A golyó elzúgott s a távolban fölrobbant, de a cső hátsó szabad részéből láng csapott ki, végignyalta Endi vállát, mellét, nyakát, állát, ott bukott föl holtan, még a vigyornak sem volt ideje eltűnni a szája sarkából. (Hónaljából kellett tüzelni vele, hogy a láng a katona háta mögé csapjon.) Többé nem tettem ki lábam az udvarról, még a kertben is óvatosan nyúltem a tikhúrt a baromfiaknak, nehogy föld alá telepített aknába akadjak.

Most ennek a diákszállóból csent M—48-as kispuskának örültünk mindhárman, akár egy kései, de jókor megkapott játékszernek. Vigyáztunk, ne tudjon róla senki odahaza, az istállóágyban őriztük a szalmazsák alatt, és csak a mező távoli, ember nem látta terepén használtuk. Mire Cinegével fölébredtünk, bátyám megrakta a szánt gőzölgő trágyával. A fadóntó szerszámokat, fűrészt, fejszéket, a sulykot, köteleket a saroglyába tette, a puskát vízhatlan ponyvába csavarva az ülésdeszkára, a pokróc és a fenekünk alá. Édesanyám ebédet csomagolt, s a bőséges reggeli után kikocogtunk a Zsöngai-dűlőbe. Ezt az ötholdas táblánkat szerettük a legjobban. A falutól négy kilométerre feküdt, hó befűtta szűz dűlőút vezetett hozzá, egybemosódva a szántókkal, rétekkel, nyomvonalát csak a lovak ősztöne, s egy-egy árkon átdomborodó mezei híd jelezte úgy-ahogy. Gubacs fölajzottan a lovak előtt, vagy a szán mögött futkározott, izgatottan szaglászta a szélsimította porhóban a friss róka- meg nyúl nyomokat. Amint kiértünk a házak közül, és tanútól nem kellett tartanunk, bátyám kibontotta, térdére fektette a puskát. Ha az éles, tiszta háttérben kirajzolódott egy sötétebb folt, lelépett a mozgó szánról — a lovak szerszámán tovább csilingeltek a fémcsatok —, gondosan célzott és lőtt. Ha ő lőtt, a nyúl fölbukfencezett. (Egyszer láttam — ne kérdezze, hol — agyonlőni egy embert: a golyó és a test találkozása olyan fizikai megrázkódtatással járt, hogy a sapka fölugrott a fejéről. Ezért végzik ki a halálraítélteket hajadonfótt?) Nem volt önző, igazságosan átengedte a soros lövést Cinegének meg nekem: mi a honvédelmi ismeretek-órán szerzett csekély gyakorlatunkkal sohasem találtunk célba. De az is megesett, hogy mire észrevettük a nyulat vagy fácánt, Gubacs már el is riasztotta.

A Zsöngai-dűlőt derékszögben széles, nyurga fasor határolta. A fasorban alacsony földkunyhó állt, a szőlő telepítésekor üttük össze, állítólag megkérdeztem édesapámat: azért építjük a kunyhót, hogy legyen hova bújnunk, ha jönnek a lopók? Minden aratáskor jól teletöltük szalmával, hogy a következő aratásig puha, meleg szárnyékunk legyen hirtelen kicsapó zivatarok és szúrós, láthatatlan őszi permetek ellen. A nagy táblán mindig akadt munka: a szőlő nyitásától az őszi répaszedésen át a téli favágásig. Rezszi leszórta a trágyát a szánról, mi Cinegével tüzet raktunk a kunyhó előtt, nagyobb rönkökkel biztosítottuk, ki ne oltsa a szél, s hozzáfogtunk kívágni egy-egy vastagabb törzsű fát. A tél mély csendjében messze visszhangzott a fejszecsattogás, s noha engedélyünk nem volt a favágásra, nem tartottunk a mezőőrtől: a rossz lábú Szakolyi Menyhért bácsi nyáron is csak akkor vetődött ilyen távolra a falutól, ha fölkapaszkodott egy-egy lovas fogatra.

Déltájban körbeültük a tüzet, szalonná pirítottunk; a szatyorban találunk szegfűszeges forralt bort. Cigarettazni behúzódtunk a kunyhó szarkaláb-szagú védelmébe, lábunkat, törzsünket a ropogós szalmába fúrtuk, s a tűz irányába könyököltünk. Hárman éppen elértünk benne, hason fekvé. Belülről melegített a szalonna meg a bor, kétoldalt bátyám csontos-erős és a külföldi diák madárláb-finom teste. Ha nem bírok elaludni, ma is elég földiéznem ezt a szalmába fúródott hason fekvést, szemben az ég aljáig nyúló hómezőt, a kékárnyékú szőlőkarók szálnalmas csupaszágát, a fáradhatatlanul hajlongó tüzet... Ha akkor nem fogtam volna föl, ebből tudhatom, milyen boldog voltam. Csak Cinege tűnt el a bal oldalamról.

Délután megraktuk a szánt szétfűrészelt fatörzsekkel, s a három órakor már leszálló kék derengésben, a pokrócokat térdünkre terítve, vállunkra borítva, összeszorulva alatta, fáradt és mégis megedzett, szélkifúttá testtel siklottunk hazafelé a láthatatlan dűlőúton, amelyen reggeli nyomunk volt az egyetlen jel, vagy már azt is elsimította a szél, betemette a friss hóesés.

Indulás előtti estén édesanyám mindkettőnk csomagját megpakolta hazáival: kifagyott füstölt kolbász, sózott szalonna, krumplinyomón át nem préselt töpörtyű, cipónyi disznósajt, egy demizson rizlingszilváni. Aztán hárman behúzódtunk az istállóba, a puskát szétszedtük, fa alkatrészeit kishókonnal darabokra aprítottuk, s az immár nyalábnyi ócskavasat a kútba szórtuk, hadd rágja szét az idő meg a rozsdá.

A diákszállóban elfoglaltuk régi helyünket, s tudomásul vettük, hogy a következő öt évet az egyetem, a menza és ennek a sarokágnak a háromszöge határozza meg. Az összeszipkázott szobatársakkal este nagy lakomát csaptunk: mindenki tele bőrönddel érkezett a megkönnyebbült vidékről. De beszélgetni óvakodtunk.

Másnap reggel fölébredve, Cinege nem volt a szobában. Egyikünk sem vette észre, mikor tűnt el. Szótlán, fakó kapkodásuk belső riadalmamat tükrözte: mégis fecseghettünk valamit az este? Háromnegyed tizenegyre a tanulmányi titkár kihívott az előadásról. Jegyzeteim szerint ez volt a professzor utolsó mondata: „A felszín alatti vizek főbb gazdasági jellemzője, hogy a felszíni víznél jóval nagyobb a víztartó rétegekben egyidejűleg tárolt térfogatuk, de kisebb a mozgáskészségük...” A folyosón két civil ruhás várt. Autóba ültettek, aztán több lehangoló folyosó után kisebb, puritán irodában találtam magam. Az íróasztalon szétszedett, darabokra aprított M-48-as kispuska, a fa alkatrészek még sötétek a kútvíztől. Ismerem-e?

Bátyámat is lecsukták, hiába vállaltam magamra mindent. A tárgyaláson nem volt tanú, csak a puska.

Mire kiszabadultam, évfolyamom végzett, a velünk tanuló külföldi diákok is hazautaztak. Cinegét nem találtam meg, de egyik debreceni szobatársam emlékezett, hogy a fiú még aznap este visszament a diákszállóba, s nem látott rajta, hogy akár egyetlen pofont is kapott volna. Még öt évig velük tanult.

A börtönben megtanultam három nyelvet. Ott csak ennyit. Azóta... A tolmácsközvetítőben nekem van a legtöbb felsőfokú nyelvvizsgám. Kezdetben csak otthon kísérhettem külföldieket, aztán rájöttek, hogy én nem fogok disszidálni. A világ felét már beutaztam, s ha kell, a másik felét is beutazom. Mert jó, Magyarországot elhagyta, de a térképről nem szökhethet meg. S ma már: kicsi a Föld!

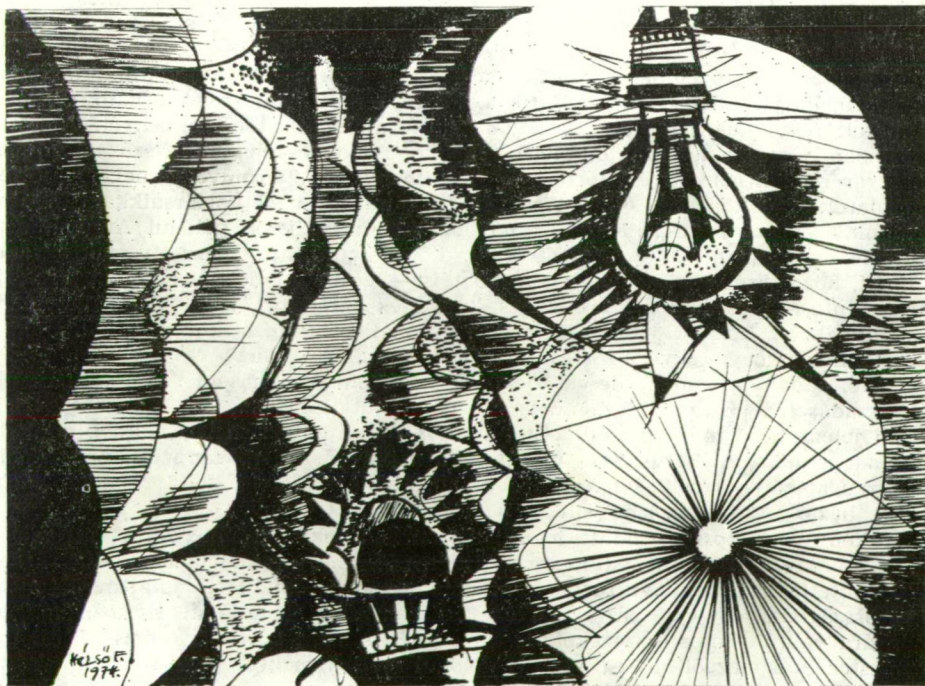
— Ha megtalálja, mit csinál vele? — akadozott a nyelvem.

— Iszunk még egyet?

...Mióta hallgatunk? Egyszer mentőautóba raktak, ahol hamarosan elvesztettem az eszméletemet. Az utolsó, amit éreztem a külvilágból: egy mentőautó riasztó, szívet rettentő szirénázása. Aztán fölfogtam: ez a mentőautó szirénáz, amiben engem visznek. Most fülem lassan újra beengedte azt a távoli, szorongást keltő morajt, amely emlékeztetett valamire, talán egy zuhanó bombázógépre, de hiába próbáltam megragadni.

— Látom, elálmosodott. Helyére kísérem.

Mire fölébredtem, süttött a nap. Mindenki a kabinablakoknál tolongott. Több nyelvű zsvaj, forró fekete, hideg sült. Tekintetemmel tolmácsunkat kerestem. A bárasztalnál pillantottam meg, friss ingben, üdére borotváltan. Haja, körme, kezelője, nyakkendője, testtartása kifogástalan. Arcvonásai udvariasan semlegesek, de én már látni véltem ajka körül egy derengő mosolyt. Nem vett részt az általános ünneplésben, hogy íme, átrepültük az Atlanti-óceánt meg az éjszaka alagútját, és mégis életben maradtunk. Magának ünnepelt: talán utoljára röpi. Kicsi a Föld.

HEZSÓ FERENC: LÁMPÁK — LÁMPÁSOK

KÓSA LÁSZLÓ

A népi kultúra új hulláma

Történelme során nem először fordul a magyar társadalom érdeklődése a népi kultúra felé. Néhány esztendő múlva kétszáz éve lesz, hogy a pozsonyi *Magyar Hírmondóban* megjelent egy írás, amely elsőként hívta föl a figyelmet a néphagyomány értékére és összegyűjtésének fontosságára. A cikkíró nem egyéni kedvtelését igyekezett terjeszteni, nem is egy új tudomány megteremtésének ötletét vetette papírra, hanem az önmaga egyéniségét, a jellegét kereső nemzet ügyét akarta szolgálni. A néphagyomány később sem maradt a szorgalmas gyűjtők és az összefüggéseket kereső tudósok külön ügye. Ellenkezőleg: alkotó nemzedékek megtermékenyítő élményévé vált, és kulturális életünkben olyan viszonyulási ponttá, kristályosodott, amelyet a tájékozódóknak ritkán lehetett kikerülniük.

A néphagyományra figyelés nem volt egyenletes. Megújulásában minden alkalommal közrejátszottak speciális indítékok, de ismételten jelentkeztek fontos visszatérő motívumok is: mindenekelőtt a nemzeti kultúra gazdagításának célkitűzése, majd a terjedő modern civilizációban magát egyre idegenebbül érző, új szellemi erőforrások után kutató ember nyugtalansága. Egyik indítékkal sem voltunk társtalannok Európában. Jelentős, rendszerint a földrész nagyobbik felét átható szellemi áramlatok részeseiként éltük meg a népi kultúra felé fordulás élményét. A korai szakaszban pontosan tapinthatók Herder meghonosodott gondolatai, a századfordulón a magyar népi díszítőművészetért rajongó festőknek és iparművészeknek személyes kapcsolatuk is volt a szecessziós törekvéseket elindító angol kortársaikkal. Tévútra kerülünk azonban, ha csak hatásokban gondolkodunk. Hiszen például Arany János és a román Alecsandri is kortársak voltak, de valószínű, hogy nem olvasták egymás munkáit, közös szellemi őseiket — ha lehet is — erőltetett dolog volna megkeresni, mégis szinte azonos módon szerették és értékelték a folklórt, tartották egyik vezércsillaguknak. A fiatal Bartók és Kodály, ha hallottak, igen keveset tudhattak a rokon zeneszerzői törekvésű Sztravinszkijről, Sibeliusról vagy De Falláról. Pedig egymástól távol hasonló kérdések foglalkoztatták őket, és hasonló módon keresték a válaszadás lehetőségeit. Igaz, művészi példákra utaltunk, s ezekhez foghatókról a mai új jelenségben még nem adhatunk számot, de napjainkban is az utóbb említett mozzanat a döntő. Lehetséges ugyan, hogy a népművészeti magángyűjtemények divatja nyugat-európai példák nyomán bontakozott ki, azonban a folklór tudatformáló szerepe hazai igények szerint vált és válik egyre fontosabbá.

A kép változatossága miatt jószerivel nehéz áttekinteni, hogyan is áll ma a néphagyomány ügye Európa különböző tájain. Ott, ahol a tradicionális falut régebben eltüntette az ipari civilizáció, mint például Angliában, Hollandiában, Nyugat-Németországban, egy-egy paraszti ruhadarabnak vagy használati eszköznek igen drága ára van. Jelentős összegeket fizetnek azok is, akik speciális tánciskolákban a táncmester és a mozgófilm segítségével például eredeti magyar vagy román paraszttáncokat akarnak tanulni. Dél-Olaszországban és Spanyolországban nincsenek ilyen nosztalgiai. A vallás évezredek szokásaival elválaszthatatlanul összefonódott kis-

városi és falusi életben a népi tradícióknak még igen eleven a társadalmi szabályozó szerepe. Viszont például a norvégek, akik igazán csak a második világháborút követő iparosítással hagyták el a paraszti életformát, különös tisztelettel veszik körül azt, ami értékes részként megmaradt belőle. Nemcsak a pulóvereken hordják a vikingkorig visszanyúló geometrikus motívumokat, hanem a népi öltözetet is megtartották ünneplő ruhának, s különösen az esküvőket szívesen őrlik százados szokások szerint. Az írek és a napjainkban mind hevesebben jogaikat követelő nyugat-európai nyelvi és nemzeti kisebbségek pedig a megmaradás egyik legerősebb váraként ragaszkodnak saját folklórjukhoz. Román, szlovák, szerb szomszédainknál, valamint Bulgáriában az értelmiség döntő számban paraszti származású, és természetes módon emelte magasba pompás népi kultúrájának tiszteletét és szeretetét. Annál is inkább ezt kellett tennie, mert népét történelmi sorsa akadályozta nagy múltú írásbeli kultúra kialakításában. Nem zavarták a „történelmi középosztály” vagy a polgárság ellenérzései sem. Ezekben az országokban a népi kultúra évtizedek óta központi helyet foglal el a nemzeti művelődésben, szerepét — pro vagy kontra — nem vitatják.

Vajon hányban milyen tényezők befolyásolják a néphagyomány iránt megélt mai érdeklődést? Nehéz a tartalmát pontosan kifejező szót megtalálni. *Divat*, de jóval több is annál. Nemcsak a gyorsan múló társadalmi szokás tünetei, hanem sokkal mélyebb igények is mutatkoznak benne. A fokozott, olykor áhítatos tisztelet a *kultusz* jellemzője, az *érdeklődés* és a *figyelem* viszont azt is jelzi, hogy a társadalom egy része egyelőre passzívan rokonszenvez vele. Az igazság az, hogy a népi kultúra új hullámanak még nincs megállapodott képe, nincsenek szilárd tulajdonságai. Miközben megvalósulásának lehetőségeit keresi, hol a divat, hol a kultusz, hol pedig a figyelem és az érdeklődés jellemző vonásai erősödnek föl benne.

Magyarországon megváltoztak azok a társadalmi tényezők, amelyek a korábbi érdeklődésáramok nélkülözhetetlen hátterét alkották. A parasztság — a magyar néphagyomány hordozója, mai életformáját tekintve — társadalmi helyzete és tulajdonviszonyai szerint már nem igazi paraszt. Egyre fogyó mezőgazdasági népességünk legidősebb rétege a klasszikus paraszti lét többnyire megszűnt feltételei híján jóformán csak emlékeiben maradt paraszt. Igaz, nem tűntek el teljesen kulturális és társadalmi jellemzői, de a korábban parasztinak tudott ízlés, mentalitás, öntudat és világnézet, ha él is, erősen megkopott és elhalványodott. Kivételt csupán néhány határon túli, főleg erdélyi rezervátumszerű sziget képez. A századokon át megtartóvédő mechanizmus szerepét ellátó paraszti közösségek részekre hullottak. Azok a szokások, amelyek hajdan tavasztól őszi a munkát, születéstől halálig az életet, az ünnepek és a hétköznapiak rendjét szabályozták, ha még léteznek, a család szűk és bensőséges körébe szorultak vissza. Az újonnan formálódó mezőgazdasági munkásság arculata sok vonásban más.

Falun, mezővárosi településen, sőt már sok tanyán is a technikai civilizáció ugyanazon kellékeivel (gépi közlekedés, háztartási gépek, rádió, televízió), szinte azonos öltözködési, lakberendezési, építkezési divattal találkozunk. Megszűnt az az életforma, amelyre korábban gyakran hivatkoztak, amelyet a megmaradás, a nyugodt és természetes élet példaként tartott számon a parasztok felé forduló értelmiség. De épp azért, mert nincs, sosem látott mértékben megnőtt az eszmei és anyagi értéke a népi kultúra tárgyi és szellemi rekvizitumainak.

Nagyanyák értetlenül nézik, hogy unokájuk milyen diadallal hozza elő a padlásról a több évtizedes korom- és füstpatinát kapott cserépfazekat. Nagyapák csodálkoznak azon, milyen becsülete lett egyszeriben annak a leszerelt ócska kocsikeréknek, amely csak alkalmatlan volta miatt kerülte el a föltüzelést. Számukra ezek a tárgyak egy régi, többnyire gondot és küszködést jelentő világ emlékei. Kötődnek hozzájuk, mint a nehézségek ellenére is szép fiatalságuk jelképeikhez, vagy mert sok-sok évi munka során érzelmileg is közel kerültek a naponta segítőtársul szolgáló eszközökhöz. Azt azonban nehezen tudják elképzelni, hogy megszokott világuk darabjai, a rokka, a tokmány vagy a vasnyárs modern lakások díszei legyenek.

Kevesen vannak tudatában annak is, hogy folklórkincsük révén évszázados száj-hagyomány talán utolsó letéteményesei, művelődési értékek tulajdonosai.

Fiaik és leányaik kapcsolata a letűnt világgal korántsem ilyen békés. Ők ugyan beleszülettek, de ifjúságuk rendszerint a kitörés és tagadás jegyében zajlott le. Az elmúlt harminc esztendőben belőlük verbuválódott az új magyar munkásosztály, az alkalmazotti réteg zöme és az értelmiség egy jelentős hányada is. Ők azok, akik tömegesen a városokba települve, a szó szoros értelmében kényszerültek gyökeres életformaváltásra. Ezért általában mindazt, ami a régre, a levetettre emlékezteti őket, ha nem is gyűlölik, de lenézik, nem sokba veszik. Merőben más a nézőpontja gyermekeiknek. Nekik már nem kellett menekülni abból a környezetből, amely szüleik felemelkedését gátolta. Következésképp nem az ellenszenves oldalait érzékelik, hanem azzal a természetes figyelemmel fordulnak feléje, ami az elődei sorsa és élete, általában a múlt iránt érdeklődő embert mindig jellemezte. A népi kultúra mai reneszánszában ezért van fő szerepe a paraszti életformától legmesszebbre került városi, elsősorban fővárosi fiatalságnak, amely különben a társadalom legmozgékonyabb, legnyíltabb, az újat leggyorsabban befogadó rétege és korosztálya.

Milyenek is ezek a fiatalok? Tagadhatatlan, hogy szüleik anyagi lehetőségei igen különböznek. S ezt ma még a legjobb szellemű közösségekben is nagyon nehéz végleg kiküszöbölni. Az elmúlt másfél évtizedben azonban bizonyos, a társadalmi és vagyoni különbségekhez kevésbé igazodó kulturális normák, elsősorban az öltözködési, viselkedési és szórakozási igényeiket nagymértékben egységesítették. Könnyen adódó, de túlságosan leegyszerűsítő volna egyetlen rétegre szűkíteni, értelmiségi ifjúságnak nevezni őket. Jóllehet jelentős hányaduk diák, nagyon sok köztük a munkásfiatal, még több a szakközépiskolás. Kulturális és társadalmi hagyományaik szerint többségükben közvetlenül vagy közvetve a munkásosztályhoz kötődnek. Jellegzetessége e képletnek az is, hogy a fiatalok soraiban a műszaki és természettudományi egyetemi hallgatók kezdeményezőbbben és dinamikusabban elégitik ki folklórérdeklődésüket, mint más felsőoktatási intézmények hallgatói. Nem véletlen, hogy a folklór barátainak mozgalmá a Csiliben, a Kőbányai Ifjúsági Klubban, a Kassák-klubban, illetőleg a Műgyetem R-klubjában és a Schönherz-kollégiumban talált otthon.

Az új hullám az 1969–70-ben rendezett *Röpülj Pávával* kezdődött igazán. A megelőző esztendőkből egyre fogyott azoknak száma, akik a népi kultúra tudat- és közvéleményformáló erejében hittek. De a legszebb reményeket is fölülmúlták a felszabadulási évfordulók nyomában járó, a magyar népzene barátainak táborát tévéadásról tévéadásra tíezrekkel gyarapító *Röpülj Páva* döntők. Fiatal előadóművészek sora indult útnak (Buday Ilona, Faragó Laura, Ferencz Éva, Halmos Béla), és jó alap képződött a társadalmi méretekben kibontakozó folklórérdeklődés számára. A példán fölbuzdulva nagy sikerű Páva-vetélkedőket rendeztek a hazai nemzetiségek, a csehszlovákiai és a jugoszláviai magyarok is. Sőt azok körében, akik az életformaváltást harmonikusabban, nem teljes tagadással valóstították meg, akik nem utasították el maguktól régi világuk kulturális értékeit, elhalványodott korábbi kezdeményezések nyomán a néphagyomány ápolásának fontos formája kapott erőre. A közös éneklés szeretete találkozott a szereplés ösztönző lehetőségével; a húsz-huszonöt évvel ezelőtti népszerűséghez képest erősen lehanyatlott öntevékeny kórus- és néptáncmozgalom hagyományain Páva-körök alakultak, nemcsak falvakban és vidéki városokban, hanem fővárosi művelődési otthonok védőszárnyai alatt is.

Érthetően nagy várakozás előzte meg az *Arany Páva* népzenei versenyt, amely elődjéhez és a magyarországi népdalkultúra rangjához méltóképp nemes célkitűzéssel nemzetközi mezőnyt kívánt föl sorakoztatni. Mégis az Arany Páva a szép élmények, a sok-sok szavazat, a kiváló teljesítmények ellenére a *Röpülj Pávához* képest nem hozott igazán újat. Valószínűleg azért, mert a hazai részvétel a spontaneitás kizárásával, nem önkéntes jelentkezéssel, hanem meghívással történt. A kiválasztottak műsorát pedig többnyire televíziós produkcióvá fegyvelmezte a rendezés.

Az egész ország színe előtt lezajlott népzenei vetélkedők arról is tanúskodnak,

hogy a néprajzi érdeklődésnek számos ága és vetülete van. A nagy kérdésre, vajon hogyan lehet az eredeti közeget vesztett népi kultúrát értékeinek járó megbecsülés-sel napjaink megváltozott feltételei között gondozni, többféle válasz adható. S ez egyben arra is felelet, hogy a megnövekedett figyelem nem egy-egy réteg vagy kor-csoport ügye, hanem változó igények szerint a társadalom jelentős részéé.

Mindenekelőtt működnek a néphagyomány ápolásának immár hagyományosnak nevezhető intézményei. A hivatásos népi együttesek — köztük az Állami Népi Együttes — ma is telt ház előtt lépnek föl. A rádió nagyobbbrészt az 1940-es és 1950-es években föltűnt zeneszerzők munkáit, Grabócz, Gulyás, Vujicsics, Vavrincez és mások feldolgozásait sugározza. Kelendők a népművészeti boltok áruai. A HÍSZÖV minden mesterembert, ügyesen hímező vagy szövő asszonyt foglalkoztat, aki tehet-ségét, hagyományismeretét cserép- vagy fatárgyak, textíliák, bőrmunkák készítésé-ben hajlandó gyűmölcsöztetni. Hazánk növekvő idegenforgalmának kedvéért pedig elhalt népszokásokat keltettek életre színes látványossággént.

Lássuk azonban azokat az alkalmakat és intézményeket is, amelyek már az új folklórdivatban születtek! Néhány amatőr néptáncegyüttes zártkörű kezdeményezé-séből szinte egyik hónapról a másikra nőtt igen népszerűvé a *táncház*. A passzív érdeklődésből kilépő fiatalok szuverén közösségi alkalmat teremtő akarata hozta létre. Az Észak-Mezőség paraszti életéből származó példa régi szokást őrzött meg. Nevezetesen azt, hogy a táncmulatságot nem kocsmában — mint később általánossá lett —, hanem külön erre a célra bérbe vett lakóházban tartják meg. A Fővárosi Művelődési Ház, a táncházak között a legelső és a legnagyobb, egy este négyszáz személyt tud befogadni, százan-százötvenen mindig kinnrekednek. Ezért az előbb említett klubokban és más budapesti művelődési házakban egymás után kaptak szabad estét az új táncházak, és indultak lelkes önkéntes vezetőkkel az új tánc-tanfolyamok. Sőt mióta a Népművelési Intézet fölkarolta a mozgalmat, kisebb-nagyobb vidéki városokban (Szeged, Székesfehérvár, Sátoraljaújhely, Pécs, Szek-szárd, Dombóvár, Keszthely, Debrecen stb.) is alakultak. Még több lenne, ha volna elegendő zenekar. A legjobb és legkeresettebb együttesek, a Sebő-, a Muzsikás, a Kolinda, a Vízöntő, a Mákvirág, a debreceni Délibáb, már nem győzik erővel és idővel. Sebő Ferenc és Halmos Béla úttörő munkája nyomán olyan új stílusa alakult ki a magyar népzene interpretációjának, amely gyökeresen különbözik az elmúlt évtizedekben a rádióban és a szórakozóhelyeken megszokottól.

Ha a néphagyomány ápolásának és idézésének hagyományos és új szárnyát, köz-művelődési és művészi szándékait szembesítjük, kitetszik, hogy az utóbbi nemcsak új, de akár is újítani. Kétségtelenül fölfrissítette népdaléneklésünket a magyar népzene eddig széles körben alig ismert régies dél-dunántúli, mezőségi és csángó dialektusainak divatjával. Fiatal előadóművészeivel új előadói stílus kialakulását ígéri. Jobban ragaszkodik a folklórmintákhoz, mint a hagyományos törekvések, de mégsem mereven. Naturális előadásra törekszik, de nem konzerváló hajlammal, nem muzeális, hanem élő, saját törvényei szerint kivirágoztatható anyagnak tekinti a folklórt. A szájhagyománynak azt az eredeti fontos tulajdonságát igyekszik a közép-pontba állítani, hogy variánsokban él, nem lezárt egység, hanem nyitott, tovább-fejlődésre képes. Amint például a vegyipari szakszervezet Bartók együttese ennek az iránynak a táncban a legjobb képviselője, a paraszttáncot nem szigorú koreográ-fiával, pontosan megszabott lépésekkel, hanem lazábban, a variálásnak és improvi-zálásnak teret engedve viszi színpadra. Feldolgozásaiban és az előadásban a Sebő-Halmos páros is él az improvizálás lehetőségével, miközben olyan hangzásokat szólal-tatnak meg, amelyek ugyan nem találhatók meg a magyar népzeneben, de törvé-nyei szerint nem is idegenek tőle. Nem riadnak vissza a legkülönbözőbb, olykor a magyar parasztok kezében évszázadok óta nem járt hangszerek alkalmazásától sem.

De nemcsak a zene akar újat mondani, a képzőművészet, sőt a fotóművészet is. Korniss Péter, akinek fényképeivel nemcsak a nagy sikerű Múcsarnok-beli kiállí-táson találkozhattunk, hanem egyre gyakrabban néprajzi kiadványokban is látjuk, a korábbi statikus, beállításokra exponáló néprajzi fényképezés helyett mozgalmas, a pillanat szociográfiai hitelét nyújtó művészetet, és kevesebb, mint egy évtized alatt,

a magyar népelet páratlan dokumentációját teremtette meg. Az iparművészeket tömörítő Fiatalok Népművészeti Stúdiója biztató módon fogott hozzá kibontani a népművészetből ihlető formákat és tartalmakat. A népművészet hatásának eleven-ségével és változatosságával találkozni legjobb alkotásaikon. Azzal, ami legtöbbször elvész a háziipari szövetkezetek termékeiből, mert a tömegáru-készítés semmitmondó kópiává merevíti őket. A Stúdió elképzelése a Népművelési Intézet és a KISZ KB pártfogatásával olyan módszertani, kísérleti műhelyeket létrehozni, ahol a fiatalok a hagyományok egészséges ápolásában megtalálhatják önkifejezésük legjobb formáit, ahol a hozzáértő művészeti vezető irányításával nemcsak kézműves technikákat, hanem zenét, dalt, de legfőképpen esztétikai igényességet lehet tanulni. Amint a zenei együttesek sem egyszerűen népzenét, hanem kollektív muzsikát, popzenét akarnak játszani. Sőt nem elégszenek meg a népdal magas szintű közvetítésével vagy újszerű földolgozásával sem, hanem — ebben Sebő Ferenc és a Kaláka együttes jár az élen — nemes versszövegek, József Attila, Weöres Sándor, Nagy László költeményeinek megzenésítésével kísérleteznek, azt remélve, hogy „városi népdal”-ként terjed majd tovább.

Ezek a próbálkozások nemcsak azoktól a korábbi törekvésektől térnek el gyökeresen, amelyek az 1930-as vagy az 1950-es években a népi kultúrát tradicionális keretekhez és formákhoz ragaszkodva akarták életben tartani, hanem a folklór mai, hagyományosnak nevezhető interpretációjától is, amely *passzív* közönségre számítva csak produkcióként mutatja be a népművészetet. Az avantgarde kezdeményezések viszont a zene, a tánc, a dal, a kézművesség területén új, *aktív*, az embert tényleges részvételre ösztönző közművelődési formát kívánnak kialakítani. S ez a fiatalság szórakozási alkalmai közé bekérdezett táncház esetében már sikerült is.

Ne volnának kérdőjelek a megélenkült és egyre izmosodó érdeklődés körül? Nincsenek buktatói? Hiszen éppen a tánc tekintélyét csak harminc-negyven éve, hogy a műnépi ízekkel is terhes gyöngyösbokrétás mozgalom ingatta meg. Aztán alig két évtizede azért csömörlött meg tőle ismételtlen a társadalom, mert nem volt olyan politikai gyűlés, műsoros est, felvonulás, ahol a legtöbbször silányan figurázó népi táncosok pár percre föl ne léptek volna. Minden múltbeli érdeklődéshullámban jelentkeztek visszahúzó erők, kompromittáló jelenségek, mindegyiket kísérte jó és rossz szándékú kételkedés is. A legértékesebb és leghitelesebb azonban mindig azok bírálták, akik belül, az áram fő sodrában voltak, s akiknek talán a leginkább szívügyük lehetett, hogy a divat visszataszító felszínességei ne járassák le az ügyet. A cifraszűrös, fokost lóbaló Lisznyay Kálmán és hasonszórú társai, az irodalmi népiesség epigonjai rossz példaként olyan örökérvényű módon kerültek Gyulai Pál tollára, hogy annak idején köszönetet mondhattak volna neki, amiért szerepelnek egy kritikai remekben, s így fonákul, de részesei a „halhatatlanság”-nak is. Vagy kell-e kíméletlenebbül lesújtó vélemény az Illyés Gyulánál, aki életművét szánta arra, hogy a parasztság, a dolgozó osztályok gondjait az egész társadalom magáénak vallja? Megsemmisítő gúnnal írja le a *Csizma az asztalon* című kiáltványban, hogyan gyűjtötték föl tőle saját versét népballadaként az orrukát mindenbe beleütő, „öserő” után szaglászó falukutatók.

Ezek a példák arra köteleznek, hogy a magunk ereje és tehetsége szerint ma is nézzünk szembe a kérdőjelekkel és a buktatókkal, sőt a gyanúval is.

Akadnak kételkedők, akiket a mostani folklórérdeklődés azért nyugtalanít, mert attól tartanak, hogy a nacionalizmust éleszti. Kétségtelen, hogy a korábbi érdeklődéshullámokkal jártak kisebb-nagyobb erősségű nacionalista tendenciák. Az aggodalom azért is jogos, mert a nemzeti kultúra fontos területéről lévén szó, mindig kísérthetnek ilyenfajta veszélyek. De a mai érdeklődésnek éppen az az egyik nagy esélye, hogy mint eddig sosem, szilárd szocialista eszméiség védi a félresiklástól. A népi kultúra szeretete nem nacionalizmus. A néprajzi divat olyan európai jelenség, amely akár nálunk, minden más országban a legtermészetesebben adott saját múltához, az anyanyelvvel meghatározott saját folklórhoz kötődik elsősorban. Egyidejűleg azonban más népek iránt is fogékony. Különösen azoké iránt, akiknél a néphagyomány eleven vagy elevenebb, mint a sajátja. A magyar népi kultúrát nem abszolutizálja,

nem emeli más népek műveltsége fölé, nem állítja azokkal szembe. Ápolása nem a kizárólagosság jegyében, hanem ellenkezőleg, széles körű érdeklődéssel folyik. A cserépedényt elsősorban nem azért állítják a szekrény tetejére vagy a polcra, mert magyar mester kezemunkája, vagy mert magyarosnak tartott motívumok díszítik, hanem szép formája és díszítése miatt. A zenekarok nemcsak magyar népdalokat játszanak, hiszen más népeké is gyönyörködtet, izgalmas és emlékezetes élményt nyújt. Nem azért tódul a táncházba a fiatalság, mert a magyar paraszttáncoknak akar valamifajta nemzeti fölbuzdulásból vagy nosztalgiából hódolni, hanem mert ezek a táncok különlegesen, jól szórakoztatnak, és úgy megmozgatnak, mint akár-melyik merész nyugati társastánc. Sor kerül a „lassú”, a „négyes”, a „csárdás” mellett görög, román, bolgár táncokra is. Erdemes volt figyelni az elmúlt télen a divatba jött bundákat. Erdélyi szász, román, lengyel motívumok váltakoztak az utca forgatagában. Talán legkevesebb volt köztük a magyar szűcsmunka. Természetes, hogy senkit sem sérthet a magyar néphagyomány kincseihez való elsődleges vonzódás, az anyanyelvhez ragaszkodás ikertestvére.

Sokkalta több aggodalomra adnak okot azok a jelenségek, amelyek miatt a *divat* szóhoz a magyar nyelvben pejoratív jelentéstartalom is tapad, a felszín viszolygást keltő külsőségei. Furcsa módon ezekkel gyakran azért találkozunk, mert a népi kultúra igazi vagy konjunkturális barátai szinte egytől egyig öntevékeny néprajzi gyűjtőkké váltak. Alapjában véve pozitív lenne ez a buzgalom, hiszen a közvetlen kontaktusnak, még a népi műveltség színevesztett formájával is, feltétlenül a közelebb kerülést, szellemének jobb megértését kellene szolgálnia. A mai folklórdivatban azonban egyszeriben rengetegen érzik magukat illetékesnek, hogy akár a tömegkommunikáció biztosította széles körben, akár szűk alkalmi társaságban a néphagyomány értékéről, ügyéről magabiztosan nyilatkozzanak. De kevesen veszik a fáradságot, hogy a komoly eredményeket fölmutató, nemzetközileg is számon tartott magyar néprajztudományba valamelyest beleolvassanak. Nem a tudományos elmélyülést szorgalmazzuk, hanem a kellő tájékozódást, amely csodákat művelhetne, mert bár gyakran hobbiból, a gyűjtők minden eddigi kornál összehasonlíthatatlanul jobb technikai felszereléssel indulnak rohamra (gépkocsi, filmfelvevő, fényképezőgép, magnetofon). Sajnos a „zsákmány”-nak csupán kisebb hányada válik gyümölcsöző, ösztönző élménnyé, olyanná, amely egy egész életre érzelmi tartalékot képezhet. A tudomány pedig az amatőrök gyűjtötte dalok, zene, hímzések, cserepek, használati eszközök, dokumentumértékű fényképfelvételek töredékéhez sem jut hozzá.

Legkárosabb a divat negatív jelenségei közül a sajtóban eddig is többször élesen bírált tárgyharcoslás. Egy-egy tárgy megszerzése fejlesztheti az ízlést, mélyítheti a művelődéstörténeti ismereteket. Az általános ösztönzők azonban nem ezek, hanem a sznobizmus, az értékhalmozás, és nem ritkán a nyerészkedés, amely sajnos sok esetben nemzeti örökségnek számító tárgyak nyugat-európai magángyűjteményekbe juttatását célozza.

Nem tartozik a fő jellemvonások közé, de találkozhatunk sallangos, árvalányhajás érzésekkel is. Hozzá nem értő rajongók olykor talán öntudatlanul is a letűnt romantikus népieskedés hullámhosszára kapcsolódnak, abból leginkább az idealizálás és a kuriózumhajszolás mozzanatait elevenítve föl. Mángorló, sulyok, rokka, tejesköcsög nagyszerűségéről tartanak elragadtatott kiselőadásokat. A paraszti élet sokszor csak vélt, és teljesen értéktelen kellékeit is kritikátlanul magasztalják. És nagyon sokat beszélnek, ha már nem is az „őserő”-ről, hanem sajnos a csaknem szintén lejáratott „tisztá forrás”-ról, ami persze éppen ezekben az esetekben legtöbbször szemetes. A divat visszatetsző esetei ezek, amiket aligha ment az azonosulni akarás tulajdonképpen nemes törekvése.

Rossz úton jár az is, aki egzotikumként kezeli a néprajzot, vagy éppen és mindenáron a különlegességeket, az egyedi jelenségeket keresi benne. Felületes ismeretei gyakran megtréfálják a megszerzett tárgy vagy éppen egy frissen hallott ballada ritkaságát, régiségét, eredetiségét illetően. Mások a népi kultúra mai életünkől legzetesen eltérő elemeiben titokzatosan csodásat és varázsosat vélnek fölfedezni, nemegyszer a magyar őstörténet hajnalára visszanyúló bátorsággal. Van olyan föl-

fogás is, amely a folklórt állandóan az ünnep fényében idézi, mintha mindig díszes viseletben daloltak, táncoltak, lakodalmaztak volna a parasztok.

Igazságtalanok lennénk azonban azokhoz, akiken a szakkönyvek nem eléggé tüzetes búvárkodását kértük számon, ha nem ismernénk el, hogy a hazai néprajztudomány sok jelentős eredménye mellett az ismeretterjesztésben és a nagy összefoglaló művek megalkotásával jelenleg nincs szinkronban az érdeklődéssel. Az utóbbi esztendő néprajzi könyvsikerei, néhány kivétellel, a romániai magyar könyvkiadásnak köszönhetőek. Kevés a népzenei hanglemez is. Igaz, hogy napvilágot látott két, pompás, kitűnően szerkesztett, szakszerű magyarázatokkal ellátott album. Azonban mindkettő nagyon drága, inkább a szűkebb szakmai érdeklődést, mint a közművelődést szolgálják, s több, harminc-harmincöt esztendeje készült felvettelt tartalmaznak. Az új hullám eddig csak a Röpülj Páva kislemezekkel és a már szintén kaphatatlan Berek—Sebő—Halmos József Attila-összeállítással részesedett a lemez nyújtotta publicitásból. A televízió és a rádió, miközben népszerű és jó sorozatait sugározza (Kis magyar néprajz, Zenei anyanyelvünk, Az élő népdal stb.), párhuzamosan nem egy folklórműsorban a kuriózumra való beállítottságot, sőt a romantikus érzéseket is táplálja. Az idegenforgalmi látványosságként életre keltett népszokások pedig szinte minden esetben iskolapéldáját nyújtják a néphagyomány hamis fölidézésének és értelmezésének. Sajnálatos, hogy a HÍSZÖV boltjaiban nem ritkán a népművészettől idegen nippeket, értéktelen népies dísz tárgyakat kínálnak eladásra. Az idén a rossz emlékű, piros selyem „magyaros” díszruha is megjelent a kirakatokban.

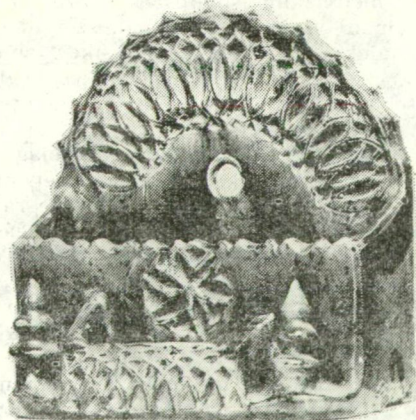
Ugyanakkor tanúi vagyunk a néprajztudomány nagy erőfeszítéseinek is, amit azért tesz, hogy megfeleljen a társadalom és a tudományos élet igényeinek. A közeljövőben napvilágot lát a Magyar Néprajzi Lexikon és a Magyar Néprajzi Atlasz, elindult egy magyar néprajzi szintézis megírásának előkészítése is. Élénkülőben van a hazai néprajzi könyvkiadás. Mindinkább ráirányul a figyelem a népi kultúra ápolásának visszasságaira és újszerű kezdeményezéseire. Elégedettek azonban aligha lehetünk, még inkább szükség van a káros jelenségek lenyészésére és a pozitív próbálkozások központi fölkarolására, mert ettől sokban függ, hová emelkedik a folklór kultuszának növekvő íve.

Visszatekintve pontosan látszik, hogy minden korábbi érdeklődéshullám hagyott valami maradandót a nemzeti kultúrában. A legelső a 18. század végén jöllehet még alig tudta megkülönböztetni a népit, a régit és a nemzetit, megteremtette megismerésének és ápolásának igényét. Az irodalmi népiesség nemcsak Petőfi és Arany csústeljesítményeit hozta, hanem első népköltési gyűjteményeket is. A századforduló a nemzeti stílus keresése közben fölfedezte a népművészetet és a népzeneét. Létrehozta a magyar néprajztudomány számos alapvető intézményét a Néprajzi Múzeumtól a szakfolyóiratokon át a Néprajzi Társaságig, és útnak indította a magyar néphagyományt legmagasabbra emelő Bartók Bélát és Kodály Zoltánt. Az 1930-as évek falukutató mozgalmában a legjelentősebb érték a szociális érzékenység volt. Végül a szocialista építés első éveiben nyert teljes elismerést és hivatalos támogatást a zenei anyanyelv ápolása az iskolákban, együttesekbe szerveződött a néptáncmozgalom, biztos helyet szerzett a népi kultúra a pódiumművészetben, társadalmi megbecsülést kaptak a népművészet legkiválóbb élő alkotói.

Mit nyújthat azonban ezekhez foghatót a jelen? Hiszen mindeddig inkább kísérletekről, törekvésekről adhattunk számot, s már az idő rövidsége miatt sem tartós eredményekről. Vajon a minden újra hatványozottan fogékony nagyvárosi fiatalság nem fordít-e majd hátat egy váratlan pillanatban a folklórnak, hogy újat kívánó kulturális éhségét mással csillapítsa? Jogos ez az aggodalom. Az utóbbi néhány év-tizedben a zenei divatok fordultatos változásainak voltunk a tanúi. Bár fölmérések nem készültek, egészen bizonyos, hogy az operett és a magyar nóta kedvelőinek tábora megfogyatkozott. Elsősorban azért vesztett a népszerűségéből ez a két sokat vitatott műfaj, mert a beat záróréteget képzett a harmincon aluliak és az idősebb nemzedékek könnyűzenei ízlése közé. Így vált a beatmuzsika a népzene természetes szövetségésévé, előkészítette a talajt hódításának. A népdal nem is a beat ellenébe

jött, nem a kettőjük közül mindenáron való választást akarja a fiatalságból kicsikarni, hanem kialakítva a maga érvényesülési körét, egyenrangúan virul mellette. A néphagyomány erős, és ismételten bebizonyította, hogy sokoldalúan tud újítani. Fel tudja venni a versenyt nemcsak zenei, de új általános kulturális divatokkal és áramlatokkal is.

Napjaink népi kultúra felé fordulásának egyik jellegzetessége, hogy nincsenek teoretikusai. A célkitűzések és a törekvések nem könyvekben, tanulmányokban, még csak nem is kiáltványokban vagy felhívásokban láttak napvilágot, hanem szinte minden esetben sajtó- vagy rádióinterjúkban. Gyakran rögtönözve, nem mindig tanúskodva tudatosságról, határozott, szakismeretekkel is megalapozott nézetekről. Talán a korábbi kudarcok emléke, vagy a gyanakvás ellen védekeznek így. Talán a teljesen új születésének görce ez. Bizonyos, hogy az érdeklődés egyszer lanyhulni kezd, de a kísérletezések és próbálkozások tele vannak olyan elemekkel, amelyek tartósan bizonyulhatnak, életképes csírákat hordoznak magukban. A tét igen nagy. A mind teljesebb kollektivitás felé haladó társadalomnak szüksége van új, tevékeny, közösségi közművelődési formákra. Olyanokra, amelyek hozzásegítik az egyént az összetartozás élményéhez, erősítik a közösség belső kohézióját. Szébbé, gazdagabbá teszik mai életünket a sok-sok nemzedék tapasztalatát és tudását sűrítő kulturális javakkal. Természetes dolog, hogy az ilyen törekvések gyökerei kapaszkodnak a népi műveltség talajába. Abba a népi műveltségbe, amelynek jelentőségét most pontosabban végig lehet gondolni, teljesítményeit tárgyilagosan számba lehet venni, hogy a korábnál méltóbb helyet kapjon a nemzeti kultúra értékrendjében. Az esélyek minden eddiginél sokszorta jobbak, alkalom nagyobb. Először azért, mert visszavonhatatlanul lezárult egy korszak, a népi műveltség tradicionális életének időszaka. A tudomány segítségével ma már jól áttekinthető, mi is ez a kultúra, hogyan létezett, miként maradt reánk. Józan értelmezését ma már nem akadályozhatják a múltban lehetséges ideológiai zavarok. Másodszor: a szocialista nemzeti kultúra körvonalai napjainkban határozottan kirajzolódnak. Ezt a kultúrát már nem jellemzi a korábbi társadalmi rendszerekből ismert osztálypolarizáció. Új, megglehetősen nyílt struktúra alakult ki, melyben a forradalmi és haladó hagyományok mellett helye van minden humánus és művészi értéknek. Ebben a megváltozott és nem lezárt képletben keresi státusát a néphagyomány. Minden értőjének és pártolójának felelőssége, hogy meg is találja.

A népdal helye közművelődésünkben

„Parasztjaink azt tartják, hogy akinek holt hírét költik, az sokáig él”, írta Kosztolányi a magyar nyelvről Antoine Meillet professzornak. Áll ez a mondás a népdalra is. Őt esztendeje a Kortárs hasábjain vitatkoztam egy haláljós-lattal, amit akkor Breuer János mondott ki a népdalra. Akkor azt válaszoltam rá, hogy ha a tv és a rádió ugyanolyan arányban sugározná népdalt is, mint táncdalt, bizonyára az is olyan divatos-sá válnék, mint az akkoriban mindent elborító táncdal. Nem sokkal azután megrendezte a Tv a Röpij Páva vetélkedőt, s ennek sikere kétszeresen is igazolta véleményemet: nemcsak divattá vált a népdal, hanem az is kiderült, hogy sosem is volt halott, csak hallgatott; nem vettek róla tudomást. De a Tv kezdeménye nyomán elemi erővel tört föl egy addig háttérbe szorult, nem ismert, de nagyon is létező társadalmi igény. Kiderült, hogy a magyar társadalom széles rétegei visszhangoznak még a népdalra és népzeneire; hogy „zenei anyanyelvünk” nemcsak itt-ott továbbél és haldokló eleme műveltségünknek, hanem felújítására is megvan széles körökben a hajlandóság.

Azóta egyre szaporodnak a Páva-körök és más népdal- és néptáncgyűttesek falun és városon egyaránt, és tanúskodnak ennek az érdeklődésnek terjedéséről. Az sem von le a jelentőségéből, hogy bizonyára része van benne a szereplési vágy-nak is: mindenki tv-sztár szeretne lenni, vagy legalább a rádióban akarja hallani saját hangját. De hát ugyanez áll a többi műfajra is. Vajon a táncdal-fesztiválok idején nem ez volt minden tanulatlan énekes titkos vágya? Még ha pusztán a szereplési vágyat tesszük is meg a népszerűség okának, akkor is el kell annyit ismerni, hogy szélesebb tömegek számára ad reményt és kedvet szereplésre a népdal, mint akár a beat, a táncdal vagy a magyar nótá.

Ez nemcsak azért van így, mert a „tanulatlan emberek” nagy része nem tud mást mint népdalt, tehát ez az egyetlen szereplési lehetősége. (Bár ez is tanulság a rádió és televízió tömegméretű elterjedése idején.) De azt is látjuk, hogy az értelmiségi fiatal-ság között is egyre szélesebb hullámokat vet a népdal- és néptánc-mozgalom. Egyre több együttes alakul népi (és nem népi) hangszerekkel a népzene művelésére. Halmos Béla és Sebő Ferenc kezdeménye volt döntő e tekintetben: ők mutatták meg, hogy van lehetőség a hagyományos előadástílus elsajátítására is, és arra is, hogy olyan hangzásokkal színezzék ezt a hagyományt, ami az ifjúság mai igényeinek és megszokott zenei élményeinek is megfelel. Helyesebben: rátaláltak a népi előadástílus olyan elemeire, ami ismerős és vonzó volt a fiatal-ság számára, s ezzel a népdalnak mint elemi kifejezési formának szeretete mellé bekapcsolták ezt a másik vonzóerőt is fiatalok életébe. Így az a siker, amit Faragó Laura, Budai Ilona, Kovácsné aratott a gazdag díszítményekkel ékes, régi énekestílus felélesztésével, kiegészült egy érdekesebb éneklésmóddal és a hangszerek sokféle lehetőségének újabb sikerével.

Minthogy a népi hangszeres muzsika szinte kizárólag tánczene, nem véletlen, hogy amilyen mértékben megnyerte a közönség tetszését, olyan mértékben keltette föl az érdeklődést a tánc iránt is. A fiatal-ság egyszerre rájött, hogy amit eddig a modern táncokban szeretett: az elemi erejű ritmikus mozgást, amit virtuóz formáiban már egyedül kellett járni, egymást elengedve, egymásnak „mutogatva magukat”, azt ugyanolyan elemi erejű, ritmikus mozgásokban, de ugyanakkor esztétikusabb, magasrendű, leszűrt formákban találják meg a néptáncban. Vagyis egyszerre világos lett, hogy a népzene és néptánc „korszerű”, ki tudja fejezni a mai fiatalok életérzését.

Az eredmény lassan már közhely: a tánc-ház fogalom-má vált, ahol százak és százak talál-nak szórakozást a néptáncban, tanulják és járják nagy közösségben.

S itt kétségtelenül fontos összetevője a sikernek a közösségi élmény, a tömegméretű együtt-táncolás. Ezek a táncházak egyre szaporodnak a fővárosban is, vidéken is. Jelenleg hét működik Budapesten, s míg e sorokat írom, szervezik a nyolcadikat; vidéken van már Székesfehérvárott, Szekszárdon, Keszthelyen, Pécsen, Debrecenben, Sátoraljaújhelyen, Nyíregyházán, s kettő is van Dombóvárott és Szegeden, egy a nagyoknak és egy külön a kicsiknek. Hogy még több nincs, annak egyedül az az oka, hogy nincs elegendő zenekar, amely megfelelő zenét megfelelő stílusban és tempóban tudna játszani nekik. Ezért van, hogy néhány pesti zenekari együttes lejár vidéki táncházakba is muzsikálni. A társadalmi igény tehát világos és letagadhatatlan.

Ezt az igényt a nagyközönség egyre inkább saját erejéből elégíti ki. Amióta közszükségleti cikké vált a magnetofon, mindenkinek lehetősége nyílt népdalgyűjtésre, s egyre többen élnek is ezzel a lehetőséggel: fölkeresik azokat a területeket, ahol még hagyományos énekstílus és tánczene él, és hiteles, bármikor megszólaltatható gyűjteményt szednek össze maguknak, hogy a stílust minél jobban elsajátíthassák, vagy hogy a zenére otthon is táncolhassanak. Sárköz, Szatmár, az áttelepült bukovinaiak és csángók falvai vagy eredeti lakóhelye a legkeresettebb, de leginkább a Mezőség, ahol máig a leggazdagabb táncélet és tánczene található. Egy-egy széki búcsún ma nem ritka, hogy 5-600 vendég is tolong, hazai és külföldi magyar, és élvezi azt a páratlan látványt, amit a táncházakban maga is megpróbál utánózni.

De talán a legismertebb és legmeggyőzőbb jele ennek a társadalmi méretű érdeklődésnek az a példátlan siker, amit Kallós két könyve és vele adott lemezei arattak az olvasóközönség táborában. Itt is nehéz elválasztani a könyvek hatását az eleve meglevő igénytől, amiről addig nem tudtak vagy nem akartak tudni. Akárcsak a Röpülő Páva, ez is elemi erejű feltörése volt a népdal és ballada iránt meglevő érdeklődésnek, ugyanakkor hallatlanul fel is fokozta ezt az érdeklődést.

Annál nagyobb meglepetés volt számomra, hogy ennek a tömegméretű érdeklődésnek idején hangzott el egy újabb temetési beszéd a népdal fölött. Keszi Imre Török Erzsí búcsúztatásának alkalmát ragadta meg, hogy nagy előadójával együtt a népdalt is elparentálja, mint aminek lejárt az ideje, s többé nem lehet olyan szerepe a magyar társadalomban, mint volt Török Erzsí előadói diadalainak idején, a harmincas vagy ötvenes években.

Nem tehetjük fel Keszi Imréről, hogy ne ismerné azokat a jelenségeket, amelyeket az imént felsoroltam. Tehát nemigen vehetjük szavait jóslatnak, ami majd esetleg nem válik be. Breuer esetében annak idején még gondolhattuk ezt, hiszen akkor még nem láttuk ilyen nyilvánvaló jeleit a népdal és néphagyományok eltörésének. Bár egy dologban talán itt ki kell igazítanom az Élet és Irodalom szerkesztőségi nyilatkozatát: Breuer valóban ajánlta, hogy most már a népdal helyébe lépő beatet karolják föl intézményeink szeretetteljes pártfogással. Vagyis gyakorlati művelődéspolitikai tanulságot is vont le téves helyzetmagyarázatából. De minthogy órá azóta rácáfolt az élet, miért téved most újra Keszi Imre, amikor már láthatja az élet cáfolatát is. Éppen Keszi Imre ne látna ennek a tetszésnek mélyebb értelmét, ő, Kodály egykori kedvelt zeneszerző-növendéke, a magyarországi német népdal úttörő gyűjtője? Hiszen neki kell legjobban tudnia, hogy a népdalban olyan általános emberi értékek rejlenek, olyan magasrendű szépségek, amelyek érdemesek arra, hogy művelt és korszerűen gondolkodó emberek gazdagítsák vele mindennapi életüket. Mi más vonzotta volna őt is hozzá? A német népdalhoz Hitler uralomra jutása idején? Bizonyára nem nacionalizmus. Még ha csupán tudományos problémák vonzották volna, akkor is nacionalizmustól távoli, emberi szempontok, szellemi igény, nem tömegszenvély. A zenész és író azonfelül bizonyára azt is tudja és vallja, hogy az olyan esztétikai érték, ami egyszer magasrendű élményt tudott nyújtani, sosem válhat idejétmúlttá; éppen az értelmiség számára nem, amely divattól függetlenül őrzi magában a művészi értékekhez fűződő kapcsolatát.

Ha tehát sem a mai helyzetkép nem indokolja véleményét, sem saját (tegnapi?) ízlése, akkor minek tulajdonítsuk ezt a magatartást, a népdalnak múltba tesséke-

lését? Nemigen tudok mást elképzelni, minthogy fél valamitől benne, attól, amire mint lehetséges kísérőjelenségre Hernádi cikke hivatkozott: a nacionalizmustól. A nacionalizmus kísértetét vélik fölfedezni még mindig gyanakvásra hajlamos kortársaink, mihelyt valami nemzeti vonásról van szó életünkben. Mintha a népdaltól egyenes út vezetne a fasizmusig: álljunk hát ellene mindjárt a népdalnál. Holott a népzene híveiből annak idején éppen nem a fasizmus tábora gyarapodott, hanem éppen a fasizmus ellenzéke. Nem véletlen, hogy az egykori Márciusi Front egyik kiállása a társadalom elé éppen énekkari hangverseny formájában történt a Zeneakadémián, népdalból fejlődött vagy népdalt feldolgozó új zeneművekkel. Éppen arra a közönségre számított politikailag is, amely a népdalnak és az új zenének volt híve.

De a jelen is cáfolja ezeket az aggodalmakat: fiatalságunk származási különbség nélkül talált rá a népdalra és néptáncra. Szüleik egykori vagyoni, vallási, nemzeti-ségi és osztálykülönbségeitől függetlenül vesznek részt az új mozgalomban, járnak el a táncházba vagy népdalról-balladáról szóló előadásokra. Örömet találnak benne, mert emberi egyéniségük gazdagodik általa. S az még talán csak nem sovinizmus, talán inkább természetes, hogy magyar fiatalok örülnek annak is, ha valami, ami szép, ami tetszik nekik, az történetesen magyar is?

Másik, szintén inkább csak érezhető mint kimondott fenntartás az, hogy a népdallal a parasztságot akarják a munkásosztály helyére tolni a kultúrában: vagyis lényegében narodnyik magatartás húzódik meg mögötte. Holott a népdal olyan tágas, egyetemes művészet, amely egyáltalán nincs osztályhoz kötve; ez az igazán közösségi művészet, mert magának a közösségnek alkotása. Ebben a munkásság is éppen úgy magára talál, mint a parasztság vagy az értelmiség; és rajta keresztül talál utat a legmagasabb művészet, az egyetemes emberi zenekultúra felé. Ezt tanúsították a két háború közt Borus Endre énekkarának polgáristái, a későbbi munkások vagy iparosok, akiket már iskolás korukban „dolgozó polgártársaink” között üdvözölt Kodály, mert a tanulás mellett kenyérkereső munkával is kellett segíteniük szüleiket. Ezeknek a polgárista proletárgyerekeknek természetesen csengő, életteli, „népi” hangszínéről írt Bartók is lelkendezve leveleiben. Vajon elidegenítette őket osztályuktól a gergelyjárás, a Lengyel László, vagy bevezette őket a zene-művészet magasrendű világába?

A szektás gyanakvás éppen olyan indokolatlan, mint a polgári vésszszimatolás.

Vajon mégis nem ez a kettő az oka, hogy a népdal intézményeinkben sorvad akkor, amikor a társadalomban egyre szélesebb körben hódít? Mert hogy visszaszorul, azt mindenütt tapasztaljuk, ahol intézmények foglalkoznak vele.

Valamikor nagyon fontos szerepe volt az iskolának a népdal terjesztésében; általános és középiskola vetekedett benne a zeneiskolákkal. Ma egyre csökken a népdal hatása iskoláinkban. Elgépiesedett az oktatás, sokkal inkább arra irányul, hogy a kottaolvasást és zenei ismereteket sulykolja be a növendékekbe, semmint hogy friss zenei élményt nyújtson nekik minden énekórán. Hiába lett a népdal a tananyag gerince, az is, mint minden tananyag, inkább elfásítja iránta a tanulókat, mintsem vonzaná. Többnyire szolmizálандó iskolai feladatként marad emlékekben, aminek sokszor még szövegét sem tanulták meg. Ez talán még fokozottabban van így a zeneiskolákban. Innen nem származhat az a tömeges érdeklődés, amit a fiatalság körében tapasztalunk. Legfeljebb egy egészen kis százaléka hozhatott alapot hozzá egy-egy lelkesebb énektanár köréből, vagy a saját fejlettebb ízlése segítségével. (Néha a kötelező klasszikus irodalmi olvasmányok is megragadják egy-egy fogékonyabb gyerek képzeletét.)

Talán ennek tulajdonítható, hogy az újabb zenésznemzedék igen sok tagja — zeneszerzők, előadóművészek, esztéták, kritikusok — elfordulnak a népdaltól. Nem arra gondolok, hogy műveikben nem népi motívumokat használnak föl, sőt arra sem, hogy nem a népzeneből kifejlesztett stílusban gondolkoznak. Az természetes reakció egy olyan korszakra, amikor szinte előírták ezt az alkotásmódot; sőt még e nélkül a hivatalos nyomás nélkül is természetes volna; hogy a második nemzedék

elfordul attól a stílustól, amit epigonizmus veszélye nélkül nem folytathatna. Én most arra gondolok, hogy a zeneileg legképzettebbek között egyre több jelét lehet fölfedezni a népdal s vele a népdalon alapuló zenei alkotások lekicsinyülésének. Nem csoda, ha vannak, akik fanyalogva, sőt gyanakvással fogadják a népdal iránt újabban megnyilvánuló nagy érdeklődést.

Ennek a lekicsinylésnek örökölt maradványa az is, hogy a rádióban még mindig a „szórakoztató zene” osztályához tartozik a népzene, s a magyar nótázás és cigányzene műsoraival keveredik. Ezen a hivatalos állásponton az sem változtat, hogy egyre több igazi népdalműsor szerepel a rádió adásaiban. Bartók és Kodály annyit idézett megnyilatkozásai után, amelyben a népdalt a legmagasabb értékű zenei alkotásokkal helyezték egy sorba, még mindig nem tudott gyökeret verni művelődési intézményeink vezető köreiben az a meggyőződés, hogy a népdal legnagyobb értékei csak a komoly zene alkotásaival mérhetők, s csak azokkal egyminőségűek. S ha van is olyan része a népzenenek, amit szórakoztató zenének is fel lehet használni, egészében a komoly zenei adásokban kell számára helyet biztosítani. Mintha itt is az újra jelentkező szakzenészi fensőbbiség éreztetné hatását.

Másképp volt a népdalmozgalmak kezdetén: akkor éppen a zenészek élgárdája harcolt a népdalért az új zenével együtt, az iskolákban pedig néhány kitűnő tanár egyéni vállalkozása vitte diadalra; sokszor tanterven kívül, énekkari hangversenyek művészi élményével teremtve és fenntartva iránta lelkesedést. Akkor felülről terjedt, és lefelé, a közönségben ütközött még elég nagy ellenállásba. Ez volt a népdal hőskora, az első hullám, amely a harmincas évek végén érte el első frontáttörését. Akkor kapott rá az akkori fiatalság, és indította el a második hullámot, a népi kollégiumok kivirágzó népdalkultuszát. Ez már alulról jött, de hamarosan felülről rányomták a „hivatalos” pecsétet, kormányzatilag helyeselt és szinte előírt irányra tették. Ez pecsételte meg sorsát később azok szemében, akiket akkor sem annyira a népdal maga lelkesített, hanem a hivatalos pártfogás.

Azóta a népdal élete pedagógiánkban defenzíva: még arra sincs ereje, hogy az elért eredményeket, a meghódított hadállásokat tartsa; állandó, lassú lemorzsolódásnak vagyunk tanúi órászámban, tananyagban, tanári állásokban és lelkesedésben.

Nem lendített ezen a helyzeten a külföldiek ideáramlása sem, akik a magyar zenei nevelés elsajátítása mellett a népdal ismeretében is mindig kapni akartak példát és eligazítást. Hallottunk már olyan véleményt is külföldi kollégától, hogy a valutat megköveteljük ugyan tőlük, de nem nagyon igyekezünk, hogy a legjobbat nyújtsuk is érte. Körülbelül azt a magatartást tapasztalják, amivel a cigányzenét adjuk a külföldi turistáknak: ha ez kell nekik, és még pénzt is áldoznak érte, isten neki, adjuk, de magunk nem lelkesedünk érte.

Hivatalos, kormányzati szinten természetesen ma is zenei művelődésünk alapjának nyilvánítják a népdalt minden vonatkozásban. Gyakorlatilag azonban inkább érvényesül a szakzenészek szűkebb körének tartózkodása, akik úgy látják, hogy a népdalban való túlságos elmerülés elmaradottságot jelent, és inkább a legelvontabb zenei törekvéseket kell pártfogolni, hogy lépést tartsunk a külvilág haladásával. Vagyis amikor a „harmadik hullám” alulról terjedve egyre szélesebb tömegbázist ad a népdal ügyének, ugyanakkor felül az intézményes életben lassú sorvadás a sorsa.

Sorvadásnak kell minősítenünk a népzene tudományos irányító központjának, az akadémiai Népzene Kutató Csoportnak beolvasztását is a Zenetudományi Intézetbe. Elvileg egy ilyen intézkedés, amit már 1968-ban, Kodály halála után elhatároztak, lehetne éppen fejlesztés is: nagyobb keretek közé helyezve nagyobb lehetőségeket tudnának biztosítani a kutatás számára. Ám ezúttal a deklarációk is leszögezték, hogy a népzene kutatásban „egy ideig” nem lehet szó fejlesztésről, csak a „szinten tartást” biztosíthatják, vagyis a jelenlegi helyzet fenntartását. Azonban a jelenlegi helyzet nem jelenti az eredményeinknek és feladatainknak megfelelő szintet, csupán a pillanatnyi személyi és anyagi ellátottságot, ami egyáltalán nem volt arányban az előttünk álló feladatokkal. A magyar népzene hatalmasra felduzzadt

anyagát rendezni, publikálni (ilyen feladata egyetlen kutatóintézetnek sincs másutt), a sokágú tudományos igényeknek megfelelő kutatásokat végezni, ezerféle társadalmi igényt kielégíteni és még a külföld részéről igényelt oktató- és segítőmunkát is vállalni már képtelen volt ez az intézmény a rendelkezésére álló keretek közt. Az új népdalstílus megfelelő gondozását például későbbre kellett halasztanunk, s az nagy részben még ömlesztve várja a feldolgozást. S nem kezdhettünk meg egy igen fontos munkát sem: a ma még gyűjthető dallamtipusok korszerű hangzó formában való megörökítését. A mai tárolás hangszalagokon (ami idővel demagnetizálódik) és puha lemezen (ami beszárad és kopik), nem biztosítja a tartós fennmaradást; azt csakis matricák és belőlük préselt kemény lemezek garantálják. Nem is szólva arról, hogy felvételeink nagyobbik része hangminőség tekintetében gyenge, a korábbi kezdetleges gépállomány miatt.

Minderről és sok egyébről nemcsak évenkénti jelentéseinkben, hanem külön följegyzésben is tájékoztattam feletteseinket. Ennek ellenére megszületett a döntés a „szinten tartásról”, vagyis a visszafejlődésről, a fokozatos lemaradásról.

Nem hiszem, hogy bármely elhanyagolt tudományág fejlesztése csak azon az áron volna elérhető, hogy egy másikat visszafejlesszenek, amely már komoly eredményeket és nemzetközi tekintélyt tudott felmutatni; és éppen a társadalomtudományokban, amelyek távolról sem olyan költségesek, mint a természettudományok. Zenepszichológiát, zeneszociológiát, zeneesztétikát úgy lehet fejleszteni, hogy egyúttal a népzene kutatása is megkaphatná a legszükségesebb támogatást.

Más jele is van ennek a visszaszorulásnak, ami igazolja, hogy a szinten tartás nem egészen véletlen. Kodály nyugalomba vonulása óta nincs tudományos népzeneoktatás Magyarországon. A népzene kutatásnak nem nevel senki utánpótlást, s a zenetudós nemzedék úgy nő fel, hogy népzeneire nem tanítják. Azon a Zenetudományi Tanszakon, ahol Kodály idejében öt éven keresztül heti 2-3 órában kaptak népzenei kiképzést a hallgatók, hosszú éveken keresztül teljesen szünetelt a népdal tanítása; újabban egyik népzene kutatónk, egyúttal a Tanszaknak is tanára, saját elhatározásából hároméves sorozatot indított az egyszólamú énekről, amelyben az első évet a népdalnak szentelte (nem a magyarnak, hanem az egyetemes népzene ismertetésének), a másodikikat a gregorián éneknek, a harmadikat a középkori világi (trubadúr) zenének.

Minthogy ez még nem jelenti a népzene kutatás anyagának és eredményeinek rendszeres oktatását, a Népzene kutató Csoport volt igazgatója felajánlotta, hogy felszabaduló munkaerejét az utánpótlás nevelésének szenteli, és rendszeres népzenei oktatást tart a Zenetudományi Tanszakon. Egy évvel ezelőtti ajánlatára máig nem kapott választ, csak kerülő úton jutott el hozzá — háromnegyed év múlva — a Zenei Egyetemre előlépett Zeneakadémia áliáspontja, hogy a népzene oktatása biztosítva van az intézményben, új alkalmazásra pedig nincs módja. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Párizsban van például az egyetemen tanszéke az Ethnomuzikológiának, nem szólva számos német és amerikai egyetemről.

Bartók és Kodály országában viszont továbbra is azt kell válaszolnunk a hozzánk érkező ösztöndíjas külföldiek érdeklődésére, hogy népzenei előadást sem a Bölcsészkaron, sem a Zeneművészeti Egyetemen nem találunk (ha csak véletlenül nem a fent említett hároméves sorozat népdalévében érkezik az illető hazánkba), s csak a kutatókkal való személyes beszélgetésben szerezheti meg a szükséges ismereteket.

Ez az intézményekben és a művelődéspolitikai egyes régiókban érezhető tartózkodás nem tudja ugyan befolyásolni az alulról jövő mozgalmat, ami az ifjúság körében mutatkozik, sőt a Röpülj Páva óta talán a széles néprétegek körében sem tudja visszaszorítani a népzene t. De azért annak a hatása sem tart örökké. A felülről tapasztalható ellenállás, ha sokáig tart, ha esetleg még erősödik is, de akárcsak az a tény, hogy állandóan más értékeket helyezünk elébe, megteheti egyszer a maga hatását, hogy a népdalt a múlt múmiájává változtassa az emberek szemében, s éppen a feltörekvő, új tömegek műveltségváltásából szoruljon ki tökéletesen. Külö-

nösen ügyelnünk kell a tömegközlelési szervek, a Tv és a Rádió nagy befolyására a tömegek tájékozódásában. Egy emlékemet hozom fel példának.

1969-ben népdalt gyűjtöttem a Nyírségben. Mikor szállásadóm, egy negyven év körüli asszony, megtudta, mivel foglalkozom, avval fogadott: „Engem már csak a táncdal érdekel.” Később, mikor előző felvételeimet lehallgatom, sorra odaszólt: ezt én is tudom, ezt is ismerem... Végül még éjszaka is fölkeltette urát ceruzáért, papírárt, hogy följegyezze, ami eszébe jutott; hangszalagra került tőle sok ballada, Fehér László, pásztordalok, régi, alföldi dallamok. De volt vele még érdekesebb tapasztalom is. Este a Hamletet akarta meghallgatni a rádióban a Madách Színház-ból. Meglepődtem, hogy ilyesmi érdekli, mire elmondta, hogy már látta az elejét a tv-ben egy ismerősénél, aki kikapcsolta, mert nem érdekelt, s ő mint vendég nem erőltethette. Most azért akarja meghallgatni végig, mert nagyon tetszett. S hogy az igazat mondta, abból is láthattam, mikor a darab hallgatása közben előre mondta, mi lesz: „Mindjárt jön a szellem...” Aztán az is kiderült, hogy tetszett neki a Verdi Requiem is, amit a nyírbátori templomban hallott a MÁV Szimfonikusoktól, pesti szólistákkal, s ahova a tsz jutalomként busszal vitte el tagjait. (A hely négy kilométerre van légvonalban Penészlektől.) Ugyanilyen jutalomkirándulással jutott el Egerbe, ahol olvasmányai emlékeit élvezte, mert háromszor is elolvasta az Egri csillagokat, utoljára az urának hajnali háromig az ágyban. Korábbi műveltsége: három elemi a szokásos kihagyással libaörzés és más munkák miatt, lakás cseléd-házban, ahol négy lakáshoz közös konyha járult, napszámosmunka sok dalolással, és semmi találkozás a magas kultúrával.

A példa azért érdekes, mert olyan valakit mutat be, aki átlagon felüli ízléssel tudott válogatni a felülről rázúduló újabb műveltségi hatások között, s mégis a táncdalt vállalta tudatában a népdallal szemben, annyira hatott rá is a tömegközlelési eszközök állandó propagandája. De csak egyetlenegyszer kellett találkoznia érdeklődéssel a művelt világ részéről egykori hagyományai iránt, már többet nem nézte le. Többek között ez az élmény is ott bujkált emlékezetemben, amikor „jósolni” mer-tem a népdalról Breuerral vitatkozó írásomban.

De térjünk vissza az aggályokhoz. Nem különös, hogy éppen a szocializmusban tartanak elavultnak egy közösségi művészetet, az egykori elnyomott osztályok nagyszerű közösségi alkotását? Azt a közösségi művészetet, amelynek a Közművelődési határozatok is fontos helyet biztosít kultúránk építésében. Amikor minden művészeti ágban a legszélsőségesebb individualizmus is elismerő fogadtatásra talál, éppen a népművészetekkel szemben merülnek fel meggondolások? Igaz, az avantgarde-nak szinte támogatásig menő elismerése csak visszahatás egy korábbi, teljes elutasításra, amikor az individualista modern művészi törekvéseket szinte tabuvá nyilvánították, sőt még külföldi eredményeik megismerésétől is elzártak. De nem fogjuk a fürdővízzel együtt kiönteni a gyermeket, a beszűkült dogmatizmussal együtt közösségi hagyományainkat is? Az ingamozgásnak ugyan az a törvénye, hogyha egyik irányba kilengett, ugyanannyira kell kilengenie a másik irányban is. De azért mind a két kilengés szélsőség! Nem a szélsőséges kilengés a kíváncsatos, hanem az egyensúlyból kialakuló nyugalom, legalábbis a társadalomban és a kultúrában. Köz-művelődésünk nyugalmi helyzete azonban csak úgy képzelhető el, ha egyaránt engedi érvényesülni és feldolgozza önmagába az európai művészi törekvések leg-újabb áramlatait is, a nemzeti hagyományokat is, köztük a népművészet, a nép-zene és néptánc nagy emberi értékeit.

Örzők és tékozlók

A falujárók, akik présházakban, padlásokon vagy a kertek szélébe dobált népművészeti tárgyakat, eszközöket gyűjtenek, gyakran hallhatják az elutasító választ: mért nem jött hamarabb?! Épp vasárnap jártak itt, és elvittek mindent.

Arra a kérdésre, hogy kik voltak azok, akik megelőztek bennünket, megoszlanak a válaszok. De a sokféle magyarázat már a mai néprajzi, népművészeti gyűjtés jellegére, sokindokúságára is jellemző. Jellemző arra a társadalmi folyamatra, amely a mai gyűjtőmunkát meghatározza. Van e válaszok között szokatlan, ritka is. Például egy Szeged környéki faluban a lelkes kérte el az üveg szentképet. Ez a szokatlan. A Pestről lejött unokák bizony összeszidták az adakozó nagymamát, s biztos, ami biztos, összepakolták a padláson található rokkát, korsót, réz gyertyatartót, majolika lámpát, sőt az 1700-as évekből származó képes bibliát is. Ez a gyakori, mondhatni tipikus eset. Egyre többször hallhatja a gyűjtő az elutasítás indokát: a lányom, a menyem, az unokám már szemet vetett a képre, bútorra. Nekik tartogatom.

HELYTÖRTÉNET ÉS FALUMÚZEUMOK. PUSZTULÓ ÉRTÉKEK

A külföldi turisták érdeklődése, a városi értelmiségiek fokozódó gyűjtőszenvédelye mellett *elsősorban* az iskolai helytörténeti foglalkozások terelték a figyelmet a falusi néprajzi és népművészeti gyűjtésekre. Tanítók, tanárok odaadó, soha nem honorált munkával, iskolai kiállításokat hoztak létre. Ezek, a tantermek sarkában, hátsó falon berendezett kiállítások részben az iskolai oktatást szolgálják. A helytörténeti ismereteket gyarapítják. A cserői tanyai iskolában a rajztanítást, az ízlésnevelést segítik. A Ceglédre kijáró rajztanárnő nemcsak keresteti, hanem rajzoltatja is a gyerekekkel a tárgyakat. És a rajzszertert szolgáló tanteremben gyarapodnak a szép eszközök, s karaktert, atmoszférát adnak a teremnek.

Van más szerepük is. Maroslele például aránylag új település, uradalmi cselédek lakták a fölsszabadulás előtt. Helyi művészetről, sőt valamire való értékesebb népművészeti leletről túlzás lenne itt beszélni, a hajdani szegénység nem birtokolt olyan bútort, korsót, ami később értéket képviselhetne. Mégis. A néhány évvel ezelőtt kezdeményezett iskolai gyűjtés, amit az akkori igazgató irányított, s a felesége folytat ma is, ma már egy miniatűr néprajzi gyűjtemény alapját alkotja. Főleg régi paraszti eszközök, köznapi használati tárgyak jól példázzák azt a technikai és társadalmi fejlődést, ami végbement a faluban az elmúlt harminc esztendőben. A tanító asszony azonban nem elégedett meg a tárgyak regisztrálásával. Népművészeti szakkönyveket szerzett be, kézimunkára tanítja a falu lányait, sőt a tágabb értelemben vett környék népművészete is érdekli. Főlkészültségére jellemző, hogy kapásból kiselőadást rögtönzött egy alkalommal a múltán híres makói bútorművés-ség és a kalotaszegi bútorok közti történelmi kapcsolatokról.

Láttam értékes iskolai gyűjteményt Göcsejben, és láttam a Jászságban. Az egyik alföldi faluban néhány esztendeje érdekes, ha nehezen is követhető ötlettel rukkolt ki az egyik pedagógus. Az iskola diákjai jóval több tárgyat gyűjtöttek be, mint amennyire az iskolának szüksége volt. A fölösleges, és többnyire sérült korsókat, rozsdás béklyókat, korhadt faeszközöket ifjúsági könyvekre cserélte el néhány gyűjtővel, s ebből megalapozta az iskolai könyvtárt.

Ahol aztán a pedagógus értelmes segítőtársakra talált a falusi vagy a szövetkezeti vezetők között, ott az iskolai gyűjtemény megalapozója lett a helyi múzeumnak. Ezekben a rendszerint tanácsházán rögtönzött kis múzeumokban a falu történetére vonatkozó okiratok, céhládák, birtoklevelek kerülnek bemutatásra, a kör-

nyéken talált néprajzi tárgyakkal egyetemben. Ilyen kismúzeumra emlékszem például Jászfényszarun, ahol nemcsak K. tanár hozott létre az iskolában — a diákok segítségével — egy értékes gyűjteményt, hanem a falu népe is. Érdekességként emlitem az itt kiállított jégsarkantyút, amely az ország egyéb tájain szinte ismeretlen, eddigi tapasztalataim szerint.

Nem szabad azonban leszűkítenünk ezt a társadalmi érdekű tevékenységet pusztán a falu körleteire. Jó néhány évvel ezelőtt véletlenül tanúja lehettem egy városi gyógyszerár-múzeum megalapozásának. Z. gyógyszerész, aki ellenőrizte a Kecskeméti környéki patikákat, gyűjtögette össze a tégelyt, a mérleget, a pirulagépet, páratlan gyógyszerészeti könyvritkaságot — nem a maga, hanem egy olyan köztulajdonban levő gyűjtemény, múzeum részére, ami akkor még nem is létezett, aminek helyisége sem volt. Mintha úgy hallottam volna, hogy ez az egyéni kezdeményezésre indított gyűjtés ma már múzeumrangra emelkedett. A televíziós városvetélkedőn állítólag Kecskemét büszkeségeként emlegették a gyűjteményt.

Ezek kiragadott példák, s mások minden bizonnyal sokkal többet tudnak ezekről. A tény azonban az, hogy az országban nagyon sok a kihasználatlan erő, a magánkezdeményezés, amelynek értelme, haszna a közösség, a társadalom érdeke és haszna is. Szomorú tapasztalatom, hogy a hivatalos szervek csak ritkán támogatják, segítik ezeket a kezdeményezéseket. Pedig egyetlen fogékony, értelmes tanácsi vezető roppant sokat tehet faluja, járása értékeinek megmentéséért. Nemrég jártam Zala faluban, ahol is nem kis büszkeséggel kalauzoltak a Zichy-kastélyba, amelyben a művész néhány képét s keleti gyűjteményét őrzik. Ezt az értékes anyagot a falu kommunista párttitkára mentette meg az enyészettől és a szétszóródástól, 1946-ban. Mégpedig karhatalom segítségével. Arra sajnos nincs ma lehetősége, hogy a falu műemlék értékű parasztházait megmentse, lévén nyugdíjas. Csak kétségbeesetten mutatta meg a beomló, elhagyott, ritka szép parasztházát, s kérlelte W. grafikust, hogy ő beszélje rá a tulajdonost, renováltassa az épületet. — Lakjék benne az úr — mutatott az asszony kedvesen a szabad kéményes tűzhelyre. — Fil-léréként odaadom, még alkudni is lehet. — Joggal merül föl a kérdés, mi lett volna, ha a többször reprodukált, szakkönyvekből is ismert házat megveszi valamely intézmény, s a kastélymúzeum mellé egy parasztmúzeumot is berendeznek Zalában? Mindezek azonban késői kesergések. A pápai művész, műtörténész Heilter László megkapó kiállítást rendezett abból az anyagból, amely a népi barokk építészeti remekeit örökíti meg. Keresve az ő útjait, magam is eljutottam balatoni felvidéken beomló borpincékhez, szőlőhegyen épült ritka szép emeletes parasztházhoz, amelynek beszakadt tornácáról a Balaton táruktól elém, s odalátszottak Szigliget romjai. Egy szerencsétlen szőlőtagosítási rendelet elpusztította az egész hegyszoldalt, tőkét, házat egyaránt. Vajon mennyit ment meg ezekből az eléggé nem dicsérhető „városi hóbot”, amikor műtermet, nyaralót csinál az elhanyagolt épületekből? Igaz, született nemrég egy minisztertanácsi határozat, amely előírja a paraszti műemlékek megmentését. De hogyan hagyhatta az ottani lakos, az állam ottani funkcionáriusa, hogy kőtyavetyélődjön el az ő falujának, kisvárosának eme értéke? A szeme előtt? Lehet-e még falusi-városi ellentétéről, népi-urbánus vitáról beszélni, amikor a városi ember menti meg a nép történeti értékeit, ott keresve hétvégi menedéket az egyre elviselhetetlenebbé váló benzingőzös civilizáció elől? Az értékek megmentéséhez nemcsak miniszteri rendelet kell, ember is, szemlélet is, amely jól hajtja végre az utasítást.

A falusi tanácsok, szövetkezetek, közös gazdaságok tehetnek a legtöbbet szűkebb hazájuk értékeinek megmentéséért. Még az is jobb, ha csárdát rendeznek be ezekben az épületekben. Lajosmizse mellett tanyamúzeumot hoztak létre, mellette vendéglőt. És az már külön téma, hogy a lajosi tanyavilágban élő Sz. faragó népművész szobrait is megvette a tanács, műve látható a mizsei tanáczsházán. A réginek és az újnak megmentése közös földadat. Ismét más téma, hogy országszerte sok szakember foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Kitűnő muzeológusok, néprajz-sok. Mentési munkájuk akadálya a pénzhiány. Még inkább a közöny, a meg nem értés. Sok számárságra van pénz ugyanis szerte e hazában; okosabb befektetéssel,

a társadalmi erők jobb igénybevételével sokra lehetne menni még most is... amíg nem késő.

MAGÁNGYŰJTŐK, MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK FALUN ÉS VÁROSON

A közgyűjtemények önzetlen gyarapítói mellett sok a magángyűjtő nemcsak városban, hanem falun is. Azok a „privilegiumok”, amiket a múltban földbirtokosok, gyárosok, bankárok vagy legfőljebb iparosdinasztiák (A Stornók) gyakorolhattak, ma már a törekvő és értő ember számára — bizonyos keretek között — elérhető műgyűjtés ügyben. Kivált népművészeti vonatkozásban.

A népművészet megbecsülése nem mai keletű, de eredetileg művészi, írói körökben volt csak honos. Az urbánus Babits Mihály népművészeti tárgyakkal vette körül magát. Bálint Endrétől Würtz Ádámgig terjed a népművészetet megbecsülők névsora. Vagy kezdjem az A-nál? Anna Margitnál? Folytassam a kecskeméti Bozsó Jánossal és fejezzem be a szekszárdi Steig Istvánnal, a keramikusművész gyűjtővel? A népművészet országos ügy, nemcsak bizonyos irányzatok, érdekkörök táplálkoznak belőle, hanem az egész magyar s mondhatni az egész európai kultúra. Vannak tétova kísérletek, hogy a magyar népművészetet denunciólják, ezek a nem is oly tétova kísérletezők azonban elfelejtik, hogy a néphez kötődés, a népművészethez ragaszkodás nem azonos a narodnyikizmussal. Sőt nagyon is az urbanizálás folyamatának a kísérőjelensége. A szocialista kulturális átalakulás csak a népművészetre épülhet. Csak ennek alapján képzelhető el radikális szakítás a nyárspolgári, kommersz, kapitalista giccskultúrával. Ez a szakítás még nem következett be. Sőt!

A gyűjtés általában, s kivált a népművészeti tárgyak gyűjtése, az általános műveltség emelkedésének egyik szerény jelzője, de egyben előmozdítója is. Sajnos, az általános műveltség, kivált a közízlés emelkedéséről is csak a szerény jelzőt alkalmazva szólhatunk. A népművészeti gyűjtés előbb-utóbb széles körű tájékozódást igényel, amit a ponyvabestseller, a filmbestseller, az operettbestseller soha. Szellemi aktivitást követel, amit a passzív szórakozások nem kívánnak meg. A magángyűjtő lassan-lassan eligazodik motívumrendszerekben, ma már ismeretlen rendeltetésű tárgyak használati módját deríti föl, hutaüvegekkel, parasztbútorokkal és stílusirányzatokkal, más népek művészetével, múltjával éppen úgy foglalkozhat, mint szociográfiával. A maroslelei ezermester-lakatos műgyűjtő minden bizonynyal a környéken föllelhető cserepekkel, petróleumlámpákkal, rossz tiktak órákkal kezdte. A fazekas a mázas edényektől eljutott az üveg és a porcelán ritkaságok gyűjtéséig. Nagyfokú hozzáértését, szaktudását még Maroslelén sem adják ingyen.

A decsi hegyekben érdekes népművészeti gyűjteményekre lehet bukkanni. A Sárköz „fővárosa” az elsők között került a gyűjtők érdeklődésébe. A népművészeti háziipar föllendülése (ötszázánál többen dolgoznak Decsen szövetkezetben) a decsi múzeumházat eredményezte. A látogató nézheti a régi paraszti szobabelsőt, s vásárolhatja az új hímzett blúzt, hímes tojást. A faluban már alig van begyűjtendő tárgy. A friss szellemű decsi lakos fölvitte szekrényét, sarokpadját, tékáját, rokkáját a szőlőhegyre, s az L alakú présházban rendezte be magának azt a parasztszobát, amit hajdan a faluban lakott. Ehhez a berendezéshez már ragaszkodik, nem adja el. Félő azonban, hogy későn ébredt rá saját értékeire. Vajon hány présház tudnak berendezni a decsi szőlőhegyen a megmaradt darabokból? Mert bármennyire is lelkesedem a népművészeti tárgyak gyűjtéséért, a legszebb mégiscsak az lenne, ha eredeti környezetükben is megőrizne abból valamit a falusi, tanyai lakosság.

A falusi hagyományörzésnek is vannak ritka szép példái. Tura vagy Hévízgyörk táján akadtam egy ősi típusú parasztházra — évekkel ezelőtt —, amelyben a szabad kéményes tűzhely mellett a tisztaszobában régimódi petróleumlámpa függött (ahogyan Pesten szokás: belévezetett villannyal), és ha nem is festett-faragott, de stílusos parasztbútorokkal berendezve. A falakon pedig legalább száz paraszt-

tányér. Az öregek akkor még minden darabhoz ragaszkodtak. Nem tudom, mi lett a sorsa a háznak, a szép gyűjteménynek. Együtt van-e még? Mindenesetre ott volt az alap egy falusi múzeum megteremtéséhez; ha egyetlenegy értő ember akadt a tanácsban, aki fölfigyelt erre a ritka szép házra, kispénzen meg tudta váltani a falu önbecsülésének bizonyítékát.

Arra a kérdésre, kik gyűjtöttek előttünk, egyre gyakoribb a válasz: az unokák. Egyetemista, orvos, mérnök, pesti munkásunokák. Bennük alakulgat a múlt-hoz kötődés egészséges ösztöne, a népi és magyar múlt vállalása, még akkor is, ha szegényes is az, ami rozzant rokkákban vagy dísztelen kotyogó korszókban is manifestálódik. Annak a közösségnek és múltjának megtagadása, amiben élünk, csak lelkiileg sérült, jellemileg megbízhatatlan emberek magatartása, ettől az ember-típustól óvakodnia kellene a közösségnek, az országnak, a társadalmi rendnek, a politikai pártoknak is, mert jellemgyöngesége az árulás legkülönbébb változataira képes. A fiatalok nagyanyai eszközökhöz kötődése, tudom, még nem mindig ilyen elvi természetű, néha csak hobbi, át nem élt divat, szokás, de olyan divat és olyan szokás, amely könnyen nyerhet tartalmat, elmélyülhet érzelmileg és erkölcsi-politikai értékévé válhat.

Nem tudom megítélni, hogy ezek a tendenciák általánosak-e vagy sem. De azt igen, hogy ezeket a tendenciákat kellene tudatosítani társadalmi megbecsüléssel, sajtó-, rádió-, televíziópropagandával. Sajnos, propagandagépezetünk egyelőre inkább csak rombolni tud e cikk által érintett kérdésekben, s kevésbé jótékonyan építeni az emberi tudat művelté, szocialistává, néphez hűvé formálásában.

ÜZLET ÉS NÉPMŰVÉSZET

A népművészeti tárgyak gyűjtésének fontos serkentője a kereskedelem. Ide futnak be különben nehezen földeríthető tárgyak, a „fölhajtóknak” van biztos bázisuk. A műkereskedőkről sokféle és ellentétes vélemény alakult ki. Kétségtelen, hogy mint semmiben, ebben sem lehet általánosítani. Közönséges, harácsoló kufártól az értő, lelkiismeretes, szakmáját szerető és szakmailag kitűnő kereskedőig mindenféle típussal találkozhatunk. A legértékesebbje művészettörténeti fölkészültséggel rendelkezik, kockázatos befektetésekre is vállalkozik az értékmentés érdekében. Biztos enyészetre ítélt kincseket tud fölhajtani, fölismerni, megmenteni. Áraik is méltányosak, nem akarnak egyetlen parasztagyon meggazdagodni.

Van azonban e foglalkozásnak másik típusa is. Ezek mérhetetlen felárral adnak túl dolgaikon, és csak azt gyűjtik, ami kurrens, jól szállítható — külföldre is. Egy szép tékáért, bármi értékes legyen is az, a kisujjukat se mozdítják. Nekik már nem éri meg a legkisebb törődést sem. Régen multimilliomosok. És tökéletesen mindegy nekik, hogy melltartót vagy habáncancsót árulnak-e.

A szökröny, a menyasszonyi láda, a kecskelábú asztal addig érdekelte őket, amíg viszonylag könnyebben lehetett külföldre szállítani. Mert a jó pénz a külföldi hozta nekik.

ÉRTÉKPOCSÉKOLÁS. KÜLFÖLDRE SÍBOLÁS

Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a muzeális értékek külföldre csempészése, vagy akár hivatalos úton való kijuttatása a múlté. Lehet, hogy egy elefánt nagyságú szobabútort ma már nem lehet egyszerű úton kiküldeni, kivinni az országból. Több példát is tudok, amikor az illetékesek megtagadták a kiszállítási engedélyt. De mást igen.

Tavaly láttam a Baross téren egy külföldi rendszámú kombigépkocsit, dugig kakukkos és egyéb ingaórával. Biztosan nem a magyar skanzeneknek szállította. Tudom jól, hogy a paraszttóra nem különösebb érték mint egyedi darab. De ilyen méretű külföldre kerülése (évente 2—3000 darab) azt jelenti, hogy néhány év

múlva (már ma is) csak pár száz marad meg belőle. A legszebb rokkák, szökrönyök, ládák, bokályok ezrei vándoroltak külföldre. Egy időben a bizományi áruházak tele voltak ezüst parasztpitykével. Ma már egyetlen darab sincs belőlük sehol. Külföldön évtizede divat az alföldi paraszt mellénygombja. Csak itthon szegyenli a tökfefű, rosszul tájékozott, paraszttól és magyartól viszolygó sznob. Tény, hogy a kereskedelem is, az illetékesek is túrték jó sokáig ezt az értékcsempészést. Képtelenség volt az a rendelet, hogy 150 évesnek kell lennie egy tárgynak, hogy az védett legyen. Nyilvánvaló, hogy egy 1960-ban 140 éves műtárgy ma már 154 éves lenne. Olyan nagy volt ez ügyben a közöny, hogy például egy grafikus barátom, aki véletlen tanúja volt annak, hogy a Szent István körüti bizományiban megvásárolt ikont másnap kétszeres áron az Ecserin adtak el egy külföldinek, képtelen volt elérni, hogy az ügyet az újságokban megszellőztessék.

Tragikomikus szemlélettel lehet találkozni e tekintetben. Egy Maros táji faluban üvegre festett ikonokat gyűjtött egy szegedi lakos a közelmúltban. A sorozat, ha jól tudom, 24 bibliai jelenetet ábrázol, s a teljesre pályázott a gyűjtő. A faluban élő pedagógus leteremtette, mintegy a parasztok védelmében. Tudni kell azt ehhez a történethez, hogy a faluból több száz ilyen üvegfestményt vittek el külföldi gépkocsikon, ugyanennek a pedagógusnak a szeme láttára. Ez nem fájt neki, ehhez nem volt egyetlen tiltakozó szava sem. Azt is hozzá kell tenni, hogy eleinte fillérekért adták a képeket. Csak ettől a szegedi gyűjtőtől kérték meg borsosan az árát.

ZÁRSZÓ ÉS REMÉNYKEDÉS

A pesti cserépkályhás kisiparos, aki évtizedek óta kályharestaurátor is, egy-két évvel ezelőtt szinte társadalmi munkában, tizenhat muzeális értékű biedermeier és barokk kályhát kapart össze épülettörmelékek, kastélyt renovááló kőművesek által hátrahagyott sitt alól. Munkája egy telet vett igénybe, olykor napokig tartott, amíg egy cseréptöredéket össze tudott illeszteni egy másikkal, s a több kályha törmelékéből egy teljes kályhát össze tudott rakni. Ez a kályhásmester mondta, hogy szívesen bajlódott, mert megmentett valamit „az évszázadok óta csak fosztogatott szegény kicsi országnak”.

Jól tudom, hogy ilyen „saját házam, legyek jó gazdája” szemléletet, ilyen magas rangú, emelkedett, közösség iránti odaadást, nagyvonalúságot manapság még nem lehet mindenkitől elvárni. De mégis ez lenne az az erkölcsi-közösségi norma, ez az országhoz, múltához kötődés, amihez igazodnunk kellene. Anélkül, hogy megfeleledkeznénk arról: az értelmes önzés, a kulturáltabb, kereskedői ösztön is több haszonnal jár a társadalom, a közösség számára, mint a tékozló cinizmus, mert ez azt jelenti, értékeink nem vesznek el véglegesen számunkra, utódaink számára.

De miért ne lehetne a fölszabadulás harmincadik esztendejében közösségi érdekre, magyar társadalmi érdekre, erkölcsre hivatkozni, népművészetünk, országos értékeink megbecsülésekor? Miért ne lehetne szocialista erkölcsi normákat állítani hivatalos intézmények és magánkereskedők vagy magángyűjtők elé értékeink megmentése érdekében? Miért kell túrni, hogy a tisztességes törekvéseket, amelyek sem az emberi, sem a szocialista normákat nem sértik, sőt azoknak szellemében bontakoznak ki, mindenféle jelszavakkal denunciólják? A népművészeti gyűjtést például a nacionalizmus valóban pestises jelenségével azonosítják?

Az írástudók felelőssége, hogy ne engedjenek vissza a múltból egyetlen káros, fertőző jelenséget se. De felelőségükhöz tartozik az egészséges törekvések fölismerése, támogatása, s ha kell, helyes tartalommal való feltöltése. Ilyen jelenség a műgyűjtés, a népművészet megbecsülése is. Lehet bírálni tévútjait, de elsősorban egészséges törekvéseit kell támogatni, sajtónak, rádiónak, televíziónak egyaránt.

Hogyan értem ezt? Kérem, nézzék meg egyszer, hogy ócska, antiszocialista szellemű, művésztelen amerikai operett mekkora propagandát kap az említett fórumokban, és mekkora hírverést egy népművészeti esemény?

Válaszol: Andrásfalvy Bertalan

Andrásfalvy Bertalan, Pécssett élő néprajzkutató az 1965. januári Jelenkorban megjelent tanulmányában a népművészet újrafelfedezésének a lehetőségéről írt, javasolva egy rádió- vagy tv-verseny kiírását. Ezután 5 évvel országos siker lett a „Röpülj Páva”.

Jóslás volt ez?

Nem, a szakmáját mélyen ismerő kutató felismerése.

Ma a felbuzduláson túl, amikor már ismét kultúránk alapjává lesz a népművészet, kerestem meg Andrásfalvy Bertalant kérdéseimmel.

— *Mikor került közel Ön a népzenehez, a népdalhoz, a keserveshez? Hogyan indul el egy néprajzos, egy szakember, hogy a hagyomány, az elfelejtett vagy elfelejtődő értékek kutatója legyen?*

— A néprajzhoz két út vezet. Az egyik a népművészet titokzatos szépségének vonzása, a másik az az igény, hogy az ember meg akarja ismerni azt a népet, melynek fia lett, gondjával, bajával, erényeivel és hibáival. A népművészet tiszteletét szüleimtől tanultam gyermekkoromban, a másik útra akkor indul az ember, amikor saját helyét keresi a világban. Ma sem tudom eldönteni, mi a fő érdeklődési, mi a legfontosabb kutatási területem a néprajzon belül. A népdallal először, élményszerűen, még diákkoromban találkoztam: egy cselédház végében lányok játszottak. Az egyetemen Vargyas Lajostól tanultam népzeneét, népzeneélményeimet a Mezőségben és a csángóktól kaptam, a népitánc-kutatás hozott össze legjobb barátaimmal... A maga számára élményt, gazdagodást kereső embert felelőssége tudata, felismerése teszi kutatóvá.

— *Ön szerint hogyan kell, hogyan szabad népdalt énekelni? Milyen irányban kell továbbhaladni a stílus tisztaság és eredetiség felé?*

— Csak úgy, ahogy az valamikor, amikor az éneklésnek még helye, szerepe volt a műveltség egészében, amikor még elsősorban valaki azért énekelt, mert önmagának volt szüksége arra, hogy érzelmeit, indulatait valahogyan, a legjobbnak és megfelelőnek ítélt formában „kisütse”, „lereagálja”, az indulat művészi formában való megfogalmazásában megszabaduljon annak nyomasztó súlyától, és megtisztuljon az arisztotelészi katarzis erejével. Tehát csak a dallam vonalára, a szép szövegre ügyelve, mereven elutasítva mindazt az előadói hozzáadást, mely által a „mű” már „előadás” és nem csak „kifejezés”. Minden előadói „fogás”, hangszín-váltás, erősítés, gyorsítás, halkítás, lassítás stb. nélkül. Azt is elképzelhetőnek vélem, hogy azok, akik megtanulták már eredeti felvételekről az előadás törvényeit, a leegyszerűsített lejegyzésű régi stílusú dallamokat is gazdagon díszítve, az indulat átütésével, átfarmálásával éneklik el. Talán felesleges hangsúlyozni azt, hogy tökéletesen az, ami eredetileg volt, már soha nem lesz. Ez azonban nem akadályozza meg egy pillanatra sem például az építőművészeket, hogy egy megrongálódott görög templomot vagy antik szentélyt ne igyekezzenek lehető legkorábban helyreállítani. A látogató így találhat mégis valami többet, elfelejtettnek érzett értéket, embersége gazdagságának tudatát, anélkül, hogy szükségét érezné annak, hogy például antik ruhába is öltözzön, és Zeusznak áldozatot is mutasson be a „tökéletes” hangulati átélés érdekében, mivel ez már hamisság és színészkedés lenne. Az új stílus dalaihoz már jobban illik a csoportos, hangos, tréfás, romantikus előadás és zenekíséret. Az énekesnek kell felismernie a dal hovatartozását és világát. Ma az előadóművészek nem csak a szakma „technikáját”, hanem művészettörténetet is tanulnak, a nagy alkotók korát és életét is behatóan tanulmányozzák, hogy méltón

szóltassák meg a műveiket. A népdalénekesnek is tanulni és tanulmányoznia kell a nép egész műveltségét és történetét.

— *A népdaléneklés egyik legfontosabb követelménye a stílus tisztaságának megőrzése. Lehet-e ennek akadálya, ha az előadó engedi érvényesülni egyéniségét?*

— Az „előadónak” tisztán kell látnia, tudnia, mit énekel és annak milyen „előadásmód” felel meg, egyéniségét ezen belül kell megkeresnie. Elméletileg elképzelhető, hogy az előadó szentimentális, romantikus egyéniség, akkor pedig a régi stílusú népdal szigorú előadásmódjában nem érvényesülhet egyénisége. Minden egyéniség érvényesülhet, ha minden erejével a megfelelő stílusban akar maradni, a legjobbat akarja nyújtani. Őszinte igyekezetével, mondhatnám alázatával máris ráütötte egyénisége művészi bélyegét az előadásra. Mi is az az egyéniség? Annak felismerése, hogy mi az a „szerep”, melyet csak én tudok betölteni, azzal, hogy önmagamát őszintén eszméim szolgálatába állítom. Nincs két egyforma ember.

— *Sok problémával kell megküzdeni, ha valaki kíséret nélkül akar énekelni. Ráolvassák: „Így nem lehet örökké, kell valami kíséret, és feldolgozás.”*

Mi a véleménye a feldolgozásokról? Milyen feldolgozást, milyen kíséretet „bír el” a népdal?

— Nem tartom feltétlen szükségesnek az ének zenekíséretét, mint ahogy a többszólamúságot sem, és a csoportos éneklést sem. A régi stílusú keservesek, balladák legszebben eddig még kíséret nélkül szóltak meg. Kodály Zoltán feldolgozásait művészi, műzenei alkotásoknak kell tekintenünk, mégis, véleményem szerint, nagy előadóművészeink is tanulhatnának még valamit a népi (régi stílusú) előadási módtól ezek interpretálásánál. Így például sohasem hallottam még olyan Székelyfonót, melyben nem éreztem volna valami zavaró ellentmondást. Talán legkevesebbet tévedünk, ha egyelőre csak olyan régi stílusú dalokat énekelünk zenekísérettel, melyeknek van hangszerkíséretes felvétele is, tehát melyek a népnél is kíséretesek lehetnek. Például a gyimesi keservesek, a mezőségi katonakísérők, dudanóták stb. A hangszeres régi stílust még alig egy-két zenész tudja megszólaltatni, megtanulni, megérteni.

Nem vagyok kategorikus ellenzője minden zenekíséretnek. A népdalok stíluskérdéseiben, úgy látom, néhány énekes járatosabb a zeneszerzőknél és zenészeknél, ezért mindig az énekes döntse el, megfelel-e neki a zenekíséret, vagy egyáltalán igényli-e a kíséretet.

— *Milyen tanácsokat adna a népművészettel foglalkozó fiatal előadónak?*

— Talán különösnek hangzik, azt, hogy ne tartsák magukat előadóművészeknek, csak egy tisztelt hagyomány elkötelezett továbbadójának. Aztán még azt, hogy mint más művészek művészettörténetet tanulnak, tanulják ők is a népművészet történetét, a néprajz minden területét, s ebben ne szűkítsék le érdeklődésüket, hanem forduljanak szomszédaink és rokonaink felé is.

— *Az együtt éneklés, táncolás, zenélés közösségi élményét hogyan lehetne továbbfejleszteni, hogy ismét közösségteremtő erővé váljon?*

— Úgy látszik, hogy a három közül az együtt zenélés az, ami valamilyen formában mindig teremtett kis közösséget. Az együtt éneklés ezzel szemben nem egyértelmű. Alkalmilag összeverődő, az időt együtt eltöltő, „mulató”, kisebb-nagyobb társaságok együtt énekléssel demonstrálják „közösségüket”. Mindnyájan tapasztaltuk, hogy ezek az együtt éneklések, kiránduló iskolások, „bulizó” hivatali munkatársak, vonaton együtt utazó katonák stb. aligha idézik a magyar népdal művészi szépségét, soha, vagy csak igen ritkán maradnak meg a népdalnál, nemcsak a műdalok, mulatónóták, „cigány”-dalok, diáknóták kerülnek ilyenkor elő, hanem tapasztalom szerint még egyetemista leányok körében is, kétértelmű tréfás disznóságok, valószínű abban a meggyőződésben, hogy ezek is népdalok. A nagy hangerő, túlordinítás, sok esetben a duhaj részesség utánzása „stílszerűnek” tűnik. Az együtt éneklés csak ott maradhat meg az együtt zenélés (gondolok itt a kamaraegyüttesekre, vonósnégyesekre stb.) színvonalán, ahol a résztvevők már eljutottak egy bizonyos népdalműveltséghez, melyet részben a Budai Ilonák, Faragó Laurák segítenek megteremtetni. Nehezebb kérdés azonban az alkalom és helyé. A táncházak

nagy előrelépést jelentenek azok számára, akik a népi táncban nemcsak színpadi, előadói lehetőségeket keresnek. Az énekkarok többségét azonban a nívós előadásokra való készülés annyira lefoglalja, hogy nemigen „fecsérelhetik” el idejüket „céltnan” együtt éneklésre. Úgy látom, hogy Bach-, Bartók- és Händel-műveket éneklő komoly képzettségű énekkarok előadásokon és próbákon kívül például utazáskor, kívülről ismert repertoárjukat dalolják, vagy válogatás és művészi igény nélkül a legsekélyesebb, közismert népdalokat, műdalokat és kuplékat. A Páva-körök — megletetve tapasztalom — milyen széles rétegeknek nyújtják az együtt éneklés örömét, amit énekelnek, még nem mindig a mi ízlésünk szerint való. A felsorolt együtt éneklési alkalmak és társaságok, népi táncsoportok, Páva-körök, énekkarok stb. bizonyos alkalmi közösséget máris teremtenek, de inkább egy nagyobb, a néphez tartozás közösségét erősítik még. A meglevő lehetőségek szaporításán és tartalmi színvonalának emelésén kívül egyelőre más utat nem látok. Meggyőződésem, hogy minél színvonalasabb egy-egy ilyen táncház, Páva-kör vagy énekkar, az azon résztvevők annál több és nagyobb indítást kapnak arra, hogy népünk műveltségét, múltját és jelenét elköltelezzen megismerni törekedjenek.

— *A népdaloknál, de a díszítőművészetben is megkülönböztetünk régi és új stílust. Az új stílusról általában úgy beszélünk, mint kisebb értékű alkotásokról. Mi ennek az oka?*

Miért nem tudnak az új stílusú népművészeti alkotások olyan szerves egységet létrehozni, miért nem tudnak egy kultúrát olyan teljességében képviselni, mint a régi stílusúak?

— Talán azért, mert az új stílust még nem rostálta meg az idő? Én inkább azt hiszem, hogy a művészet mindig tükrözi és jellemzően tükrözi azt a műveltséget, melyben született. Ha valahol valami hiányosságot érzünk, azt többnyire ne a kifejezés tökéletlenségében keressük, hanem lehetséges, hogy az a tökéletlen és hiányos, ami létrehozta, amit művészi síkon tükröz. A hagyományos, a múlt kipróbált értékei felé forduló paraszti műveltség eleve csak megrostált és kiválóan minősült értékeket fejez ki művészetében, az új stílust pedig már az újságkeresés, romantika, szentimentalizmus (mint a szigorú rend és a hagyományhoz ragaszkodó önfegyelem ellenpárja) és más újabb, a polgárságtól ellesett formák, ízlés hozta létre, tehát előrenézés, útkeresés. Ez mindenképpen átmeneti, kiforratlan, egyénieskedő, bárdolatlan, mint maga az egész műveltség, mely tagadja az eddig elismertet, de helyére még azt megközelítő értékeket, legalábbis a szétszakadó népi kultúra területén, teremteni nem tud. Azt hiszem továbbá, hogy hozzánk ma, vágyainkban legalábbis, azok a régi, szigorú mértékű, minden hamisságtól, szentimentalizmustól távollevő klasszikus értékek állnak közelebb, mert kiábrándultságunkban tiszta forrásokat keresünk, melyeket a régi stílus mögött sejtünk.

— *Mit jelentett a paraszti közösség tagjai számára egy közösséghez tartozás, és mit jelenthet a mi számunkra egy közösség és kultúrateremtő hagyomány megbecsülése, továbbfolytatása?*

— A paraszti közösség sem volt bizonyára soha és sehol sem tökéletes, inkább eszmének, ideális modellnek tekinthető. Az egyedi, ténylegesen itt vagy ott létezett közösségek is különböztek egymástól, éppen abban is, hogy a tagok számára, és nem egyformán mindegyik számára, a közösség mit jelentett. A közösség, eszményesítve, azt jelentette, szélesebben, bizonyos értelemben teljesebben, amit a család: megtartást, biztonságot, meghatározott és természetesnek érzett szerepet, feladatot, az egyéni és közösségi érdek messzemenő azonosságát, természetes szolidaritást, az egyéniség kibontakoztatásának alapját, azonos, közös világnézetet, erkölcsöt és eszméket. A mi megtartó, bátorító közösségünket talán éppen egyazon hagyomány megbecsülése és közös eszméink hozhatják létre. Kissé leegyszerűsítve tehát, ma fordított a sorrend, mert nem a közösség teremti meg kultúráját, hanem az eszmék, a műveltség közös volta alakít ki egy közösséget. Azért tartom ezt azonban leegyszerűsítésnek, mert valójában ez a teremtő folyamat kölcsönös és nem egyirányú, sem a múltban, sem a jelenben. Hangsúlyozom, hogy a népi műveltség is egyéni erőfeszítések, teljesítmények eredménye, még akkor is, ha az alkotók, teremtők

neveit nem ismerjük és azok nem tartottak igényt „szerzői jogokra”. A hagyomány fenntartása is teljesítmény és „kezdeményezés”, elhatározás, áldozatvállalás eredménye, vállalkozásé, felelőssége.

Válaszol: Martin György

Berzsenyi Dániel írja:

*„Nézd a táncot, mint festik játszi eccsettel
A népek lelkét s nemzetek izleteit, ...*

*Titkos törvényeit mesterség nem szedi rendbe,
Csak maga szab törvényt, s lelkesedése határt.”*

— *Martin Györgyöt, a néptánckutatót kérdeztem meg, hogy hogyan szedi rendbe ma a „mesterség”, a néptánc „titkos törvényeit”?*

— Berzsenyi ezt a versét a 19. század elején írta, és a „titkos törvény” kifejezés éppen a magyar tánc sajátosságaira utal. Előtte a francia és német táncokat jellemzi, s a magyar tánc sajátos jegyének tartja az improvizált előadást, a szabálytalan felépítést: „Csak maga szab törvényt s lelkesedése határt.” A magyar tánc sajátosságát két évszázadon át emlegették a külföldi utazók, íróink, költőink, s a 20. századi tudományos kutatás is ezt a képet erősíti meg. A Magyarország Néprajzának a Tánc című fejezete, vagy Molnár István Magyar Tánchagyományok című műve (1947), már tudományos igénygel fordul a magyar tánchoz, s mindkét munka ezt szűri le legfőbb tanulságként. Lajtha László szerint (Magyarország Néprajza) a magyar tánc szerkezeti törvényeit szinte lehetetlen szabályokba foglalni, csupán a tánc motívumainak, vagyis a szavainak megragadása lehetséges. Ezekből ki-ki a maga tet-
szése és pillanatnyi hangulata szerint építi fel a táncot. Molnár István a magyar táncok rendszerezését kezdte meg kötetében. Az általa gyűjtött és filmről lejegyzett táncokat módszeresen motívumokra bontotta szét, és ezeket — először a tánc kutatás történetében — szótárszerűen is próbálta rendszerezni.

— *Miből ered ez az agnosztikus viszonyulás a magyar néptánchoz, amely azt sugallja, hogy itt egy lényegében megismerhetetlen alkotó folyamatról van szó?*

— Elsősorban abból, hogy a mi táncaink — de vele együtt néhány szomszédos népé is — egy nagyobb európai „tánczóna” részét képezik, amelyekben a szabad szerkesztés, az improvizatív táncalkotás még nagyon eleven. A tudományos kutatás feladata, hogy e kötetlen szerkezetű táncok „titkos törvényeit” felfedje, és nem nyugodhatunk abba bele, hogy ezek a törvények ismeretlenek maradjanak számunkra. Ennek az útja, módja többféle. Az improvizáltság, a szabálytalan szerkezet azt diktálja első feladatként, hogy a táncokat a legmodernebb technikai eszközökkel rögzítsük: mozgófilmmel vagy képmagnóval.

Sajnos mindig csak egy pillanatképet, egyszeri előadást tudunk rögzíteni, mert nem lehet a faluban hosszú heteket, hónapokat eltölteni. A pillanatképek sorozatából kiindulva próbáljuk ezeket a törvényeket megfejteni. Nyilvánvaló, hogy több pillanatképből, több táncos egyéniség megismeréséből, s abból a 10-12 ezer táncváltozatból, ami ma már a birtokunkban van, egyre pontosabb választ fogunk adni arra, hogy a rögtönzés a magyar táncokban milyen törvények szerint valósult meg, és milyen szabályok alapján épül fel egy-egy táncfajta. Ez persze táncfajtánként, egyénenként és vidékenként is változik, kisebb-nagyobb mértékben eltérő.

— *Néptánc és a népzene szoros egységet alkot. Régen nagyon fontos szerepe volt a falusi fiatalok életében a néptáncnak. Ez a fontosság legújabbkori történelmünk egy-egy szakaszában szélesebb keretekben is érvényesült. Talán egy kicsit el*

is koptattuk, s közben eltávolodtunk a gyökerektől. Ma úgy tűnik, hogy a tánc-házakban újra életre kap a néptánc, a népzene. Mi a véleménye erről, és hogyan tudná a mai lehetőségeket, a fiatalok mai lendületét értékelni?

— A néptánc divatja és a népzene iránti érdeklődés időről időre hullámmozó, változó. De a fiatalokban a mozgás és a táncigény mindig eleven. Az európai történelem folyamán mindig új táncdivatok követték egymást. Egy-egy újabb „divat” később néptánccá is válhatott. Nagyon nehéz határt szabni az úgynevezett társasági táncok és a néptánc között. A pár évszázaddal ezelőtti társasági táncdivatok mindig megtermékenyítik a spontán módon tenyésző paraszttáncokat. Sok táncunk, amit ma néptáncnak tartunk, régi nemzetközi társasági táncdivatok asszimilációjának eredményeként csapódott le tánc kultúránkban.

A páros tánc viszonylag új jelenség, ez például a reneszánsz korában kezdett európai divattá válni. Ma senkinek sem jut már eszébe a magyar csárdásra vagy az osztrák Ländlerre azt mondani, hogy ezek nem néptáncok. A történelmi táncdivatok terjedésével új folyamat indult el az egyes népek tánc kultúrájában, és ezek a divatok különböző formában asszimilálódtak: rövidebb-hosszabb idő után már néptáncként beszélünk róluk. A mai értelemben vett néptáncdivatról a nemzeti kultúrák kialakulása óta beszélhetünk. Esetünkben ez csak a 18. század végétől jellemzi táncéletünket. Az elmúlt másfél évszázadban többször tapasztalhattuk azt, hogy a népnyelv, népdal, népzene, néptánc iránti érdeklődés hullámszerűen jelentkezett. Mindig a társadalom aktuális mozgásának tükröződéseként került előtérbe, s fokozott mértékben kapcsolódott a szociális és nemzeti problémákhoz. A nemzeti kultúrát megteremtő reformkori lendületben a polgárság és a nemesség a parasztság hagyományai felé fordult. A 20. század elején kezdődő újabb „alászállás” költőink, íróink, zeneszerzőink gyakorlatában szintén fontos társadalmi és nemzeti kérdésekkel kapcsolódott, s az 1945 utáni néptáncmozgalom kivirágzását is ilyen tényezők magyarázzák. A spontán társadalmi-kulturális igényből támadó „népies divatok” intézményesített formában később rendszerint elsekélyesedtek. A „szabálytalan magyar” „csárdás” néven a reformkor politikai és kulturális célkitűzéseihez kapcsolódva tör be a báltermekbe. A 19. század második felétől működő táncmesterek magyar táncai azonban éppolyan formális népieskedés, magyarkodás tünetei, mint a Petőfi-epigonok működése a költészetben. 1945 utáni új kultúrateremtő lendületben a néptánc akkor került vakvágányra, amikor az 50-es években „állami rangra” emelve próbáltuk lépten-nyomon szinte kötelezően mindenhol elterjeszteni. Ez nem vált a mozgalom előnyére. A manapság mutatkozó érdeklődést hagyjuk spontán módon terjedni, segítségük sokoldalú fejlődését, de szabad életét, burjánzását ne szorítsuk intézményes gátak közé.

— A népdalokat stílusjegyeik alapján két nagy csoportra különíthetjük el: a régi és az új stílusúakra. A néptáncnál is létezik-e ilyen elkülönülés? Ha igen, hol él még erőteljesebben a régi, és hol virágzik az új?

— Amikor régi és új stílusú táncokról beszélünk, Kodály és Bartók analógiáját követve próbáljuk a táncok vonatkozásában is a két történelmi stílusréteg elválasztását megvalósítani. A régi és az új stílus táncban természetesen más jegyek alapján határolódik el, mint a népzeneben. A rendelkezésünkre álló történelmi forrásokra támaszkodva, mi új stílusnak elsősorban a 19. század eleje óta kialakult táncfajtákat nevezzük, amelyeket *csárdás* és a *verbunk* névvel tart számon a köztudat. A legtöbb tánc, ami e kettőn kívül esett, jórészt az úgynevezett régi stílushoz tartozik, amely azonban korántsem teljesen egységes. A régi táncokban fokozott mértékű táji különbségek vannak, s nem olyan egységesen, s mindenütt találhatók már meg, mint a csárdás vagy a verbunk. Különböző neveket viselnek, és zenei anyaguk eltér a csárdás és a verbunk jellegzetes új stílusú vagy népies műzenével átitatott muzsikájától. E táncok főleg a peremterületeken maradtak meg. Két leggazdagabb lelőhelyük a Dél-Dunántúl és a közép-erdélyi Mezőség. A parasztság bizonyos rétegei több régiséget őriztek meg. A dunántúli volt uradalmi cselédség, vagy az alföldi parasztság, pásztorság a hagyomány régibb fázisát őrzi, mint a módosabb, a maga módján polgárosultabb gazdaréteg. Nagyon fontos a cigányok hagyományőrző sze-

repe is, akik sokszor tovább őrzik azokat a hagyományokat, amit néhány generációval előbb még parasztságunk is magáénak vallott.

— *A táncház nagyon népszerű. Vidéken is sorban alakulnak meg a hozzá hasonló klubok. Itt az együtt éneklés, táncolás örömét élik át a fiatalok. A néptánc már jellegénél fogva is (a fiatalos lendület, robbanékonyság természetes kielégési lehetősége) különösen alkalmas arra, hogy közösséggé kovácsolja a résztvevőket. Mi a véleménye arról, hogy valóban közösségteremtő erő ez napjainkban is?*

— Abba a megállapításba kapaszkodnék bele, hogy a néptánc természetes mozgásigényt elégít ki. Meggyőződésem, hogy a magyar népi táncművészet java része, amit az utóbbi 50 év során elsősorban a parasztság hordozott, nincs kizárólag a paraszti léthez, életformához kötve. Táncaink csaknem mindegyike az újkori Európa népi és társastáncművészetének bélégeit magán viseli, s azok a formák, amik a néptáncainkban előfordulnak, csak részben kötődnek a parasztviselethez.

Nem hiszem, hogy azok a táncformák, amiket a klasszikus paraszti hagyomány legutóbbi fázisában még élő formában megtaláltunk, oly távol állanak a mai ember ritmus- és mozgásigényétől. Az Egyesült Államokban a ritmikus, virtuóz latin-amerikai eredetű páros táncokkal szórakozó fiatalság táncmulatságainak általános mozgásképe, de még a táncok sajátos részletei, fordulatai is meglepően közel álltak számomra a kelet-európai párostánc-kultúrához. A hasonlóság alapja nyilvánvalóan az, hogy végső fokon mindegyik az újkori európai párostánc-kultúra kezdeti gyökereiből ágazott ki. Az is valószínű, hogy a mai fiatalság mozgásigénye nagy területeken közös irányba mutat, s ennek az igénynek kiválóan megfelelnek a mai korunkra legtöbb helyütt már feledésbe merült szabad páros táncok.

— *Az országban igen sok olyan népdalt előadó csoport, együttes létezik, amelyek nem az eredeti gyűjtések anyagát használja fel, hanem már az úgynevezett feldolgozott „műveket” adja elő. Gondolom, ami a népdalnál a feldolgozások problémája, ugyanez a táncban is jelentkezik, a koreográfia kontörsében. Hogyan viszonyul az Ön területén az eredeti és a feldolgozott anyag egymáshoz?*

— Nyilvánvaló, hogy az eredeti anyagként említett néptáncok és a színpadra feldolgozott néptáncok keletkezésük és funkciójuk szempontjából is mások. Az egyik a tánc kedv spontán kielését szolgáló közösségi művészet, a másik pedig bemutató funkciójú műalkotás. Az utóbbi mindig az alkotó egyéniség kézjegyét határozottan magán viseli. A feldolgozásokban eltérő mértékben szokták érvényesíteni a néptáncok jellemző jegyeit, az alkotó célkitűzésétől függően. Egyre ritkábbak az olyan színpadi koreográfiák, amelyek valamely vidék vagy táncfajta jellegzetes sajátosságait kívánják bemutatni, pedig — ezt a nem lebecsülendő feladatot még korántsem oldották meg maradéktalanul az eddigi színpadi néptánc-koreográfiák. Az „itt és most” alkotó koreográfus semmiképpen sem nélkülözheti az eredeti néptáncok alapos megismerését. Tehetsége mellett nagy szerepe van a felkészültségének is. Más kérdés a néptáncok helye és helyzete a szórakozásban. Itt a fiatalok nem a hitelességre törekvés jegyében, hanem a saját mozgásigényük kielégítése céljából táncolnak. Itt kevésbé kellene ragaszkodni a hitelességhez, de érdekes módon a táncházakban táncoló ifjúság mégis törekszik erre, s táncmódja ma már stílusosabb, érettebb, hagyományosabb s egyben maibb, mint a színpadon tudatosan művészkedőké, az előadásukat az átélés is jobban átforrósítja. Ennek az lehet az oka, hogy a koreográfusok többnyire csak spekulatív úton alkotnak. Ez pedig nem kedvez a természetes mozgásformák születésének. A spontán módon táncoló fiatalok viszont a természetes formákat választják önkifejezésük eszközeként, amik a néptáncban adva vannak. Csak azt választják, amit jól és meggyőződéssel el tudnak táncolni, s így természetesebb és hitelesebb a táncuk.

— *Idén áprilisban az Egyetemi Színpadon egy sikeres előadás volt. Néptánc, népdal adta a műsor gerincét. A VDSZ Bartók Táncegyüttes igen sok táncot adott elő. Itt az embernek olyan érzése nem volt, hogy művi dolog, hanem természetes s majdnem olyan volt, mintha eredeti táncokat láttunk volna. Mi a véleménye erről a tendenciáról? Mennyire közelítik meg az eredeti táncokat, vagy annak szellemében lépnek-e tovább?*

— Sokan vitatják, hogy a magyar táncszínpadon van-e létjogosultsága, értelme a táncfolklór hiteles megvalósításának. A népművészet alapján különböző fokozatban lehet, és kell új alkotásokat létrehozni, de ezek között a magyar táncfolklór hű tolmácsolása az egyik legfontosabb színpadi feladat. Az eredetiség azonban ne merev, naturalista másolás legyen, hanem egy átélt, megérlelt s variánsokban állandóan újraalkotott eredetiség. Ami azt jelenti, hogy a táncok gondos megtanulása után a koreográfus és a táncos nyugodtan támaszkodjon a saját mozgáskészségére és hangulataira. Ez magasabb rendű élő eredetiséget eredményez, mint a pontos másolat. Nem fotókópiákra van szükség, hanem a néptáncok minél gazdagabb ismerete alapján az átélt újraalkotásra.

— *Őn, aki a táncsal foglalkozik, de a tánc elválaszthatatlan társának, a népdalnak is értője, Ön szerint hogyan kell ma színpadon népdalt énekelni? Szükséges-e hozzá a mindenen való kísérlet, a feldolgozás?*

— A népdal többféle előadási formában fordul elő parasztságunk gyakorlatában. Vannak kifejezetten egyszemélyes műfajok, ezeket csoportosan soha nem szokták énekelni, sőt zenekíséret sincs hozzá. Ilyenek a keservesek. Ezeket néha zenekísérettel is megszólaltatják, de csak különleges alkalmakkor (például a halottnak elhúzzák a kedvenc keservesét). Az éneklésnek tánc közben is lehet szerepe, és van olyan táncfajta, amit mindig csak csoportos énekszóval kísérnek, ilyen a leánykörtánc. Itt a guistó népdalok különböző fajtáit — lassú asszimetrikustól egészen a friss páros ritmusig — egyaránt éneklük. Ezek a dalok viszont ritkábbak személyes előadásban. A zenekísérettel való éneklésnek az a gyakorlata, ami nálunk az énekeknél általános, a paraszti éneklésben ritkább. A paraszténekest ha például a lakodalmi asztalozásnál zenekar követi, kiszolgálja, de nem nyomja el, nem kerekedik fölé. A teljes zenekarral való éneklés már inkább a városi cigányzenekarok és a kocsma hangulatában kialakult éneklés gyakorlatára támaszkodik. Ezt terjesztette el a rádiós gyakorlatunk, s lassan már csak zenekari kísérettel tudjuk elképzelni a népdalt.

A népdalnál, néptáncnál egyre fontosabb feladat a tiszta előadói stílus megőrzése. Különösen élesen vetődik ez fel a táncnál, ahol az eredeti folklórt megörökíteni jóval nehezebb, mint a népdalt, népzene.

Az előadói stílus a táncnál nagymértékben az egyéniséghez van kötve. Fokozottabb mértékben, mint a zenénél. Gyakorlati tapasztalat, hogyha például a csárdásról akarunk egy faluban általános átfogó képet kapni, nagyon sok táncost kell megkérdeznünk. Sok táncát kell rögzítenünk, hogy olyan stílusjegyekre bukkanjunk, amelyek összefoglalóan jellemzik az adott falu csárdását. Sokszor olyan nagyok a különbségek, az egyes táncosok között is, hogy szinte közös motívumot sem találunk egyazon tánc egyéni változataiban.

A táncnál az maga problémát jelent, hogy hogyan ragadjam meg a megtanulandó tánc formáját, hiszen az olyan rögtönzött, mint a sirató. Nem szerencsés a tánc esetében egy bizonyos egyéniség mozgásának utánzása. Sokkal jobb, amikor sok jó táncost látva általánosítom magamban azokat az előadói sajátosságokat, amik jellemzőek lehetnek egy-egy vidék vagy tánc stílusára. Persze ennek előfeltétele a rögtönzött formában élő tánc megtanulása. A magyar néptáncok előadásmódjának egyik jellemző sajátossága a viszonylag szűk, zárt táncolás. Paraszttáncosaink tartózkodnak a széles, nyitott és kifelé forgatott lábakkal való táncolástól. Ez sajátos nemességet kölcsönöz a mozgásnak, szemben a széles, Veres Péter elnevezésével „kanos” mozdulatokkal.

— *Igen sok néptáncgyűttes dolgozik szerte az országban. Ezek közül elég sokan a helyes irány keresésénél tartanak. Ugyanez vonatkozik a népzeneire is. Mi a véleménye ezekről a próbálkozásokról, útkeresésekről?*

— Útkeresés a táncmozgalomban elsősorban a színpadi ágon van. Ezek az útkeresések minél több irányban folynak, annál jobb. A kísérletezők közül azokkal tudok egyetérteni, akiknek az alkotói vívódást és gondot az jelenti, hogy a kelet-európai folklór értékeit hogyan mentsék át a jövő számára. A hagyománnyal szakító

és a folklórt felületesen, eklektikusan vállaló törekvések — számomra legalábbis — érdektelenek.

— *Ön szerint mi a jövője ennek az új mozgalomnak? (Néptánc, népzene újrafelfedezése.) Múló divat-e, vagy pedig végre eljutottunk oda, hogy nemcsak a külsőségek, de a valódi értékek, a tartalom az, ami a fiatalokat megfogta, és ez már nem hullámmzó divatáramlat többé?*

— Én átéltem a felszabadulás utáni első nagy divatáramlatot is. Ez a második, úgy tűnik, hogy sokkal jobban megalapozott és átfogóbb, alaposabb ismeretekre támaszkodik, mint az előző. 45 után nagy volt a lelkesedés, de még keveset tudtunk a néptáncokról. A lelkes táncosok, hirtelen termelt koreográfusok kénytelenek voltak szinte a semmiből néptáncokat kreálni, hogy a mozgalmat elláthassák anyaggal. Ma már rengeteg összegyűjtött anyag van, s ennek még csak kis töredéke került be a mozgalmi vérkeringésbe. Ma tehát sokkal felkészültebb állapotában találja a néptáncutatást is a fellendülő érdeklődés, a divat. A divat kifejezés számomra nem feltétlenül pejoratív értelmű, hiszen nincs olyan kulturális jelenség a világon, ami először nem divatként jelentkezne. Az új táncstílusok, táncok mindig divatként jelentkeztek a történelemben. Azt tehát, hogy az új néptánc hullámot divatnak tartjuk-e, vagy nem, alkérdésnek tartom. A lényeg benne az, hogy jelenleg határozott érdeklődés mutatkozik a népi kultúra iránt, és ezt minden vitatható mellékszövegére ellenére is a legpozitívabban kell értékelnünk. Ha semmi más nem történt, csak annyi, hogy egy generáció figyelme rövid időre a népkultúra értékeire terelődött, ez valamiképpen a jövő szempontjából meg fog mutatkozni valahol. A mi generációnk esetében sem tartott hosszú ideig a divat, mégis egész életünkre kihatott.

— *Beszélgetésünk vége felé járva, kérem adjon néhány megszívlelendő jó tanácsot azoknak a fiataloknak, akik népi táncot táncolnak, vagy szeretnének táncolni, és azoknak, akik a népművészet ápolását, továbbfejlesztését tűzték maguk elé célul.*

— Mindenekelőtt azt, hogyha táncolni akarnak tanulni, olyan néptáncsoportot válasszanak, ahol táncitanítás folyik a szó valódi értelmében. Ahol az embereket táncolni is tanítják, és nem merül ki a tevékenységük egy-egy jobb vagy rosszabb színpadi produkció betanulásában. Azok a táncosok, akik kizárólag a színpadi produkció kedvéért táncolnak, nem szerethetik meg a néptáncot igazán sohasem, s nem a mozgás-, hanem legfeljebb szereplési igényeiket elégítik ki. Nem mindegy az sem, hogy a néptáncokat csak másodkézből ismerjük, vagy személyes élmények, tapasztalatok útján is keressük a találkozást.

Bartók szerint a magyar zeneszerzőnek nemcsak írásból és hangfelvételtől kell megismernie a magyar népzene, hanem szükség van a hagyományt hordozó emberekkel való találkozásra, az élő, eredeti előadás megismerésére is. Ameddig erre még alkalom adódik a paraszti életforma egyre gyorsabb átalakulása következtében, addig ragadjuk meg az alkalmat a néptáncok megfigyelésére!

Válaszol: Kiss Ferenc

Kiss Ferenc nem a népköltészet szakembere, de tanulmányaiban megkülönböztetett figyelmet szentel azoknak a költőknek, akik számára ma is ösztönző forrás a népköltészet. A ritmikai anyanyelv lehetőségeinek, az ősi készségek és a modern vívmányok összeforrásának verstani munkáiban is nagy jelentőséget tulajdonít. Kapcsolatban áll tehát azzal, ami bennünket érdekel, így válasza révén egy rokon szakma tanulságai felől juthatunk el a bennünket közelebből érdeklő kérdésekhez.

— *Első kérdésünk tehát: Petőfi és Arany, József Attila és a népi írók után a népköltészetből telik-e még annyi termékenyítő ösztönzésre, mint korábban?*

— Hogy annyira telik-e, nem tudom, de régen jósolják már, hogy kimerül ez a

forrás. Aki közelebbről figyeli az irodalomtörténet folyamatát, az mást tapasztal. Téves hiedelem például, hogy Petőfi és Arany olyan sokat feléltek volna a népköltészetből. Népiségük páratlan gazdagsága táplálhatta ezt a verziót. Tény, hogy sok mindent szinte érintetlenül hagytak. Az ő népiségük elsőrendű forrása a nép észjárása és az előbeszéd volt. A mese- és dalkincsnek már csak viszonylag kis hányadát éltek fel. Petőfi főleg azt, ami a keze ügyébe esett, amit gyerekkora óta ismert, hiszen a módszeres gyűjtés később kezdődött.

Az ő példájuk azonban arra is figyelmeztet, hogy a nép észjárása, az előbeszéd (s mindaz, ami benne kifejeződik) is folklór értékű forrás, s amíg nép lesz, ez a forrás mindig friss erekekkel tölthető fel, tehát erről biztosra vehető, hogy nem merül ki.

Ady nemzedéke, az epigon népiség ellenében haladván, csak az érés során jutott el a népköltészet némely rétegeihez. Elsősorban Ady a kuruc költészetéhez, a babonás, balladás népmesékhez, hiedelmekhez s a régi magyarság nyelvtárnáiban őrzött népiséghez. (Beleértvén a Bibliát is.) De a népzene Bartók és Kodály által felfedezett mélyrétegeivel a Nyugat-nemzedék kapcsolata — egy-két kivételtől eltekintve — még nagyon laza volt. Zenei anyanyelvünket a nóta, a sanzon s a népies műdal határozta meg... A táncról, a népi iparművészetről beérésük évtizedeiben különösen keveset tudtak.

József Attila és a népi írók már a népköltészet felmérésének közepette, annak vonzásában lettek írókká, a néppel való azonosulást így formai ráhangolódással is erősíthették, de a harmincas években felburjánzó divatnépiesség természetes visszahatásaként, a folyamat, amit elindítottak, átmenetileg elakadt. A népköltészet mágikus, mitológikus rétegei iránt amúgy sem volt fogékony az újrealizmus jegyében formálódó korstílus. József Attila és Tamási igen, később Weöres Sándor, de évtizedeknek kellett elmúlni, amíg ez a képességük értékként tudatosulhatott. A magyar költészet, ill. költészetek új forradalmának kellett végbemennie. A Kormos István, Csanádi Imre, Juhász Ferenc, Nagy László, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, Szécsi Margit, Csoóri Sándor által véghezvitt fordulatra gondolok. S következményeire, melyek a Buda Ferenc, Farkas Árpád, Kiss Anna, Ladik Katalin, Utassy József nevével jelölhető vonulatban máig gyűrűznek, s új és új meglepetésekkel szolgálnak. A próza kínálta példák közül talán elég, ha Sánta és Sütő műveire hivatkozom.

Ahány egyéniség, hajlam, temperamentum, szinte annyiféle értéket asszimiláltak az ismert és ismeretlen anyagból. A szelíd varázslattól a szertelen és zord átkozódásig, az irizáló dal ringásától a rétegzett látomás bonyolultságáig az ihletek, indulatok, műformák rendkívül széles skálájának megszólalásában mindenütt eleven hatóelemként van jelen a népköltészet valamely változata, motívuma, reminiszenciája. Kinél a bájoló, a gyermek-, a csali-, a tündérmese, a ráolvasás, kinél a sirató, a legenda, a ballada, a babona, a dal, a regösének; a képalkotás szürreális jellege, az ismétlés, a paralellizmus iránti fogékonyság a kapcsolat záloga. De a ritmika megújításában is kivételes jelentőségű a népköltészet szerepe.

Mint látja, a folyamat tart, s hogy a forrás kimerülőben volna, ennek egyelőre semmi jele. A mai líra avantgarde hajlamai is másként viselkednek a népköltészetrel szemben, mint a kergült futurizmus vagy a dada: fogékonyabb a természeti kultúrák iránt, ember és világ mágikus egységének példáit érzékenyebben, szomjasabban tanulmányozza. S e szomjúsággal arányosan bővült a források köre is: a hazai, a finnugor s a kelet-európai folklór ma még kimeríthetetlennek tetsző gazdagsága válik lassan hozzáférhetővé.

Ez az a történelmi pillanat, amikor a népművészet minden ágazata: a mesétől az iparművészetig előttünk áll, tehát a kultúra teljes mivoltában szemlélhető. S ennek a kincsnek tetemes része ma már nemcsak olvasható, hanem eredeti felvételek révén hallható is, a tánc pedig látható, s így lényege sokkal teljesebben fogható. S minthogy Bartók és Kodály művészi és pedagógiai alkotásának hatása is voltaképpen most mélyül folklór- és műértő képességgé, az egyetemes folklór anyagában sokkal biztonságosabban talál rá a természetével rokonra minden tehetség. Ezért

válhat a személyes stílus ki nem szakíthatóan szerves elemévé az, ami a népköltészetből ered, s a legbizarrabb, legdifferenciáltabb tartalmakban pedig a közösségi jegyek erősödnek fel e társulás jóvoltából.

— *A népzene és a néptánc legújabb és szélesebb körben észlelhető térhódításának — megítélése szerint — milyen szerepe van ebben a folyamatban?*

— A folyamat a költészetben jóval korábbi keletű, s ez a költészet a maga közönségét fel is nevelte, mire a beathullám lefutása után a fiatalok a népzeneben és a néptáncban saját lehetőségeikre ráeszméltek. De az említett költők még erejük teljében vannak, s törvényszerű, hogy a folklór vonzásába került fiatalság is eljut Weöres, Kormos, Nagy László, Juhász Ferenc és a többiek verseihez is. És visszanyúl József Attiláig, aztán Adyn, Csokonain át Balassiig. Szép kezdeményezések bátoríthatják ezt a reményt. A kulturális világkép olyan szervesedése indulhat meg ezzel, aminek távlatai e pillanatban beláthatatlanok. Olyan szoros kapcsolat létesülhet, amelyet az iskola az élő költészettel eddig sohasem tudott megteremteni.

— *A megzenésített versekre gondol?*

— Azokra is, de a kapcsolat záloga, azt hiszem, mélyebben van: a szellem rokonságában. Aki a népdalt vagy a néptáncot anyanyelvi szinten ismeri, egy-egy Nagy László-versben, ha nincs is megzenésítve, könnyebben ráérez az emberi magatartás lényegére. Arra a valamire, amit József Attila „közös ihlet”-nek nevez, s amit átérezni, a tudatosság fényébe emelni fontosabb, mint az önismeret bármely más stúdiuma.

— *Szavaiból azt sejtem, hogy a népzenenek és a néptáncnak különös jelentőséget tulajdonít. Fia a Kolinda együttes vezetője, zenél és táncol a lánya is, s látom, jól érzi magát azok körében, akik énekelni, táncolni tudnak. Honnan ered ez a vonzalom? Az irodalom, a szülőfalu vagy mi nevelte erre?*

— A feleségemet kihagyta, pedig ő volt a fő „bujtogató”. Tagja volt a Csenki-féle Collégiumi Kórusnak, tőlük hallottam először a „Cantata profaná”-t s a „Psalmus...”-t, s aztán a kórusirodalom egész sor remekművét. Minden értékes, ott-honról hozott zenei emlékek és új zenei ismeretek ez az élmény lett a magva: kiválasztó és szelektáló erő.

S volt mit szelektálni. Nem tudom, látott-e már szép falusi legényeket teljes szívvel magyar nótát énekelni? Kétségbeejtő látvány: mennyi őszinte érzés, milyen mély megindultság kerül csatornába e nóták révén. Ahol felnőttem, Ugocsában, sajnos éppúgy együtt élt a népdal meg a magyar nóta, mint most némely hanglemezekben. Ma is elpirulok, ha elgondolom, hogy én is jól éreztem magam ebben a latyakban. Kiszabadulnom nem volt könnyű, de hogy lehetett, s hogy mindenki számára lehetséges, ennek izgalma máig nem hagy nyugton, nagyobb nyereségnek érzem, mint amit az irodalomról tudok.

Ezért lettem a debreceni egyetemek kulturális életének szervezője. Ezalatt jutottunk el a zakatolástól és a csasztuskáktól a Budavári Te Deum-ig. S velem együtt sokan így jutottak egy jelrendszer birtokába, amely révén a sors és az érzelmi élet minden rezdülése kifejezhető. Természetes, hogy a gyerekeinket már egyenesebb és rövidebb úton igyekeztünk ehhez a színhez segíteni.

— *A rendszeres zenei képzésre gondol?*

— Arra is, de amit a zenedében tanultak, veszteglő tudás maradhatott volna, ha nem jön ez a mostani pezsdülés. Előbb, persze, a beat volt nálunk is a divat. Nem is bántam, mert olyan fogékonyságot erősített fel, ami — sejtteni lehetett — egy fokon túl szükségképpen fordul az elementárisabb és ősbibb népzenehez. Így lett, s az új folklórhullámban találkoztunk a gyerekeinkkel.

— *Ilyennek képzelte ezt az új hullámat? S ha nem, hát mit hiányol, mivel lehetne tartalmasabbá, gazdagabbá tenni?*

— Egyszer, még Debrecenben, meg is írtam, hogyan képelem, de szinte restelkedve, hogy multságaink műsorába a néptánc beiktatását szorgalmazom. Varga Gyula meg Béres András barátaim meg is komponálták egy lassú iramú, vonzónak remélt tánc rendjét. Be is mutattuk, aztán az egészet elmosta a tangó. Nem, akkor

nem reméltem, hogy a néptánc a maga originális mivoltában ennyi fiatalt meghódíthat, s hogy a népzene új énekesei és muzsikusai ilyen mély kapcsolatot létesíthetnek ezzel a közönséggel. Nagyszerű ez akkor is, ha törvénszerű. Az 1948 és 52 között elszenvedett kudarcokért szebb kárpótlást nem is kívánhatunk.

Hogy mit hiányolok? Elsősorban a méltóbb kereteket. Az FMH-ban például már túl nagy a tömeg. Áttekinthetetlen. S ez baj, mert a néptánc rendjéhez hozzá tartozik az egymásra figyelés, a mulatság egészének érzékelése. A figurák szabatos és formás „kirakása”, a térformák kialakítása, a játék, a tehetségesebbek kibontakozása ebben a darálóban már nem lehetséges.

Régi ábrándom, hogy napjaink mulatságaiban nemcsak a táncok, de a táncközi események is formásabbak, szebbek lehetnének. Az udvarházak s a klasszikus polgári otthonok mulatságrendje az illető osztály eszményeinek jobban megfelelt, s ilyen értelemben társasági rendje bizony szebb volt, mint ami társastánc címen ma a művelődési otthonokban folyik. S a táncok szüneteiben a táncházak ifjúsága sem tud mit kezdeni. Eszembe sincs a merev és szertartásos külsőségek felújítását szorgalmazni, de a szényha ing, a csúnya beszéd, a sörvedelés, a nyegle csámborgás helyébe ízlésesebb, tartalmasabb viselkedésformát, szebb házirendet képzelek. Megkívánná ezt a zene és a tánc szelleme is.

— *Hogyan képzelem?*

— Ahogy alakulóban van, csak fel kellene gyorsítani a folyamatot. S fel is gyorsulna, ha a hivatásos együttesek is több erőt szánnának a mozgalmi, pedagógiai teendőkre. Akik pedig már végzik is ezt a munkát, több segítséget érdemelnének. Oda kellene hatni például, hogy minden gazdaegyüttes állandó és tágas helyiséghez jusson, s olyan törzsközönséget neveljen, amely aztán a vendégeket a ház normáinak tiszteletére nevelheti. Bizonyos állandóság, folyamatosság nélkül azonban nem képződhet házirend, nem bontakozhatnak ki a játék, az ismerkedés közösségi formái. Ahol mindenki mindenkit ismer, ott többet ad magára az ember, belülről ered a törvénytisztelet. Ezért volna nagy nyereség, ha iskolák, üzemek, munkahelyek kereteiben létesülhetnének táncházak. Ott az ember a maga teljesebb mivoltában, egzisztenciájára is kiható társaságban képviselhetné önmagát. Érdeke volna tehát, hogy azt fejjeze ki magából, ami szép s ami a többieknek is örömet szerez.

— *Milyen szerepet szán az éneknek ebben az új házirendben?*

— Főszerepet. A táncházakban is és mindenütt, ahol mulatni gyűlnek össze az emberek. A társaséneklés öröme nélkül etiketté merevedhetne a házirend, általa viszont az otthonosság melegéhez juthat.

— *Gondolom, ez az ének tisztaságától és minőségétől is függ. Ön szerint hol és kitől lehet ezt ma megtanulni?*

— Kézenfekvő lenne azt mondanom: a néptől. Tudom, hogy a szakemberek is erre intenek: az elsőrendű források érzékeny és alapos tanulmányozására. Hogy ismerni kell az egész kultúrát, a népsorsot, gyökerén lesni el, hogyan él a népzene. Együttesektől, előadóművészekről ez el is várható. Akik még nem is tudják, hogy milyen az igazi népzene, akiknek bizonytalan a zenei kultúrájuk, azok nem is tudhatják, mit érdemes a néptől megtanulni. Magyar nótát Széken is énekelnek, s mert nemesebb stílusban, annál megtévesztőbb.

Én tehát a nagyközönség zenei ízlése szempontjából a hivatásos énekesek, zenészek, intézmények szerepét vélem döntő jelentőségűnek. Lemezantológiák kellenének olcsón és nagy példányszámban, s olyan énekesek, zenészek tolmácsolásában, akik a népzene szellemét nemcsak tisztelni tudják, hanem életre is tudják kelteni. És filmek a táncházakról, hogy a nagyközönség e mulatságok sajátos emberi klímáját is megismerhesse, megkívánhassa.

Ebből már gyaníthatja, hogy én a tisztaságot és eredetiséget nem fetisizálok: elemi követelménynek tekintem, amit csak eredeti tehetség és invenció avathat új közösségi élménnyé. Mi lesz, ha egyszer elfogynak az originális nótafák? Másolja mindenki azt a néhányat, akinek éneklését szalagok őrzik? Hiszen ahány nótafa volt vagy van, annyiféleképpen énekeltek. Itt tehát az előadó személyes ihlete kikapcsolhatatlan. Az a termékeny állapot, ha az előadó fesztelenül magáénak érzi a nép-

zenét. A hitelesség nem feltétlen azonos egy-egy népdal valamely változatának kanonizálásával.

— Érinti ez a feldolgozás kérdését is. Ön mit hallgat szívesebben: a feldolgozott vagy eredeti mivoltában előadott népzene?

— Szeretem a feldolgozásokat is, ha a mű törvényeinek tiszteletével készültek, ha a cigányos cimbalomfutatok, az érzelgős-csuszamlós crescendók, rutinos cifrázások nem vízenyősfítik el. Sőt az improvizálást is, ha avatottan csinálják. Legszívesebben Török Erzsit hallgatom, noha ő ritkán énekel kíséret nélkül.

— Én, mint tudja, a kíséret nélküli népdaléneklés híve vagyok. A kíséretet csak ott érzem helyénvalónak, ahol az eredeti parasztzeneben is szerepel. Véleménye szerint kárát vallhatom-e a kíséret hiányának?

— A tiszta és üde zengés, a dallamot minden ízében kitöltő áhítat az éneklést teljes értékű előadássá avathatja, így jól megállhat kíséret nélkül is. A hang különben önmagában is egy természetet képvisel, az éneklés pedig nemcsak közvetítés, viszonyt is kifejez, a dal jelentésén kívül azt is, amit a vele való kapcsolat jelent. Egyetlen énekes, egész kis színjáték, még akkor is, ha alázatában csak insztrumentumnak érzi magát. Ne rémüljön meg, Magára is érvényes ez. Mikor hallom, azt hiszem, de profundis egy árva szegény ember emelkedik fel önjerejéből a csillagokig. Hogy van út lélektől lélekig.

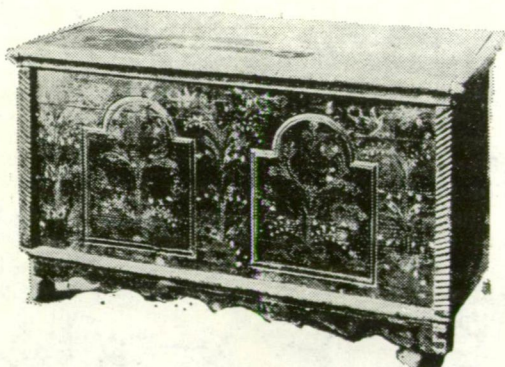
Jó, hogy valaki így szeret énekelni, de nem volna jó, ha ez a puritánság dogmává merevedne. Az a gyanúm, hogy a szakemberek sem tudják biztosan, mi az, amihez való a kíséret, s amihez nem. Annyi bizonyos, hogy a nagyközönség számára sokat jelent a kíséret, nélküle a népzene is vesztene varázsából. Mostani előretörésében például a hangszeres együttesek szerepe egészen nyilvánvaló. Az ő érdemük is, hogy az arénák részeg extázisa után az emelkedett, tiszta mulatság bensőséges légköre némely színpadokon kialakulhatott. Hogy a színpad és a közönség között csatlódias kapcsolat létesült.

— És az eredetihez való viszony szempontjából hogy ítéli meg ezeket az együtteseket? Gondolok itt a feldolgozás és a stílus kérdéseire.

— Igen, gyakran én is szorongással nézem a vakmerőséget, ahogy egy-egy legényes dallamot vagy más népdalt egy-egy József Attila- vagy Nagy László-verssel összeházasítanak, de hogy kitűnő ösztönnel teszik, az aligha vitatható. Hogy tudásuk meddig elég, hol okoz stíluszavart, erről a szakembereknek kellene nyilatkozniuk. Nem is nyilatkozniuk, hanem elemzéssel mutatni meg, mi a jó, s mi a rossz.

Az eredetiséget én ebben az összefüggésben sem értelmezném mereven. A többszólamúság, a gitár, a dob például hiányzik a magyar népzeneből, de adaptálásukkal éppúgy nem lazult fel a magyar népzene jellege, ahogy a széki táncrend sem a polka vagy a hétlépéses beiktatásával.

Persze ezekben az együttesekben sok a jól képzett zenész, s azt hiszem, e mostani pezsdülés társadalmi arányú szétáramlásának elsőrendű feltétele a zeneoktatás kiterjesztése. Sokan — sajnos — azt hiszik, hogy a „popzenész” terem, mint a gomba. Aki úgy terem, olyan is. Valamire vinni itt is csak sok éves tanulás árán lehet.

A népdaléneklésről

Ismerjük be: nincs népzenei köztudatunk. Épp ezért bárki, bárhogy énekelhet népdalt, könnyű neki elfogadtatnia magát, mert nem él bennünk az *eredeti* hangja, hogy biztosan észrevehetnénk: jó-e?, rossz?, milyen? Csak az énekhangra figyelünk, kedves-e, cseng-e, tiszta-e. Ez pedig még csak annyi, hogy megnézzük, a futónak milyen szép kidolgozottak az izmai. És ha sántít? A szöveg értelmetlenségeit, zagvaságait meghalljuk, de a zenei értelmetlenséget, a stílustalanságot, a sántikálást már nem. Vannak, akik azt mondják, a népdaléneklést nem is lehet megtanulni úgy, hogy az eredetinek hasson. De elfogadhatjuk-e ezt az érvelést, netán azt, hogy korunkban nem is kell utánozni az eredeti énekmódot, mert a népzene már úgylis csak szórványosan él, vagy azt, hogy fel kell emelni a népdalt a műzenei előadásmód magasába.

Ha megkérdezzük az énekest, hol tanulta, kitől tanulta a népdalt, többnyire az a válasz: kottából. Pedig a stílus kottázhatatlan, lejegyezhetetlen. A hangok magasságát lejegyezhetjük, a dallambeli ékités, cifrázat, díszítés sokféleségére van jelünk, de a *milyenségére* nincs. És minél pontosabban lejegyzett népdalt tanul meg az előadó, annál nagyobb a népdaltól idegen, műzenei *túljinomítás* veszélye. A kottából felébresztett népdal többnyire egyenruhát kap: a kisebb-nagyobb egyenletlenséget, egyéni, érzelmi tagolást, belső mozgást viselő tempo giustóból feszes, egyenletes, szórakoztató hangulatú, egyforma csárdás lesz, a rubatóból, a parlandóból magyar nótás, érzelmes hallgató. S a népdaléneklést nem lehet gyors mellúszással megközelíteni, átrándulva egy más jellegű, más hangot igénylő műfajból, sem az operából, sem a nótából, sem az operettből. A népdalt *népdalnak* kell énekelni, nem operaáriának vagy magyar nótának. Végül is vesztes nemcsak a népdal, de a hallgató is, akivel az énekes meg akarja szeretetni a népdalt.

A népzene külön zenei stílus, külön kultúra, sajátos kultúra. Aki nem születik bele, annak komoly munkával meg kell szereznie ezt a műveltséget, s nemcsak népzenei, de általános zenei műveltséget, jártasságot, tájékozottságot. Továbbéltetni a tiszta stílust, újrateremteti, folytatni csak úgy lehet, ha a *forrásig hatolunk vissza*. A népdal stílusát el kell lesni, lemásolni. Eltanulni a lejegyezhetetlent, a leírhatatlant, felfedezni valódi színeit.

Amit én erről mondhatok, nem szentbeszédnek szánom, de elég sokat kínlódtam, mire megtapasztaltam, hogyan is kellett volna kezdenem, s talán másoknak is tanulságos lehet. Mikor már több száz kottás népdalt fűjtam, s meg is tanultam nagyjából eligazodni bennük, kezdtem egyre több népdalt hallani eredeti megszólalásban, Erdélyből érkező vendégeinktől. Amikor együtt énekeltünk, azt vettem észre, én valahogy másképp fújom ugyanazt. Másképpen szól, mást jelent. Népzeneórákon a tanár velem mutatta be, hogyan kell a hajlításokat értelmezni, s éppen azok kezdenek most tolakodóan kiugrani? És az egész! Amíg nem hallottam eredetiben megszólaló előéneket, addig azt hittem s hitették el velem, így jó, így kell, így pontos, így szokták, így lehetséges. Az első fejhezkapkodás után elkezdtem visszaigazítani, kijavítgatni, az eredetihez formálni, átdolgozni. Még rosszabb lett! S már sehogy sem tudtam énekelni, sem a régi biztonságával, sem az új tapogatózásával. S nemcsak elbizonytalanodtam, de el is hallgattam hosszú időre. Nem tudtam már jóízűleg elfűjni, bárhogy tetszett is:

*Verjen meg az isten, te Vargyasi Elek,
sok szép ezüst pénzem magadhoz rabolád...*

Minden éneket el kellett felejtennem. De még énekelni is! Előlről kezdeni, szinte a lélegzetvételnél. Ez a válság, ez a tanácstalan topogás egybeesett az *Ítélet* című

film forgatásával. Az Erdélybe induló forgatócsoporttal én is elmentem. Így jutottam el először Gyimesbe. Még nem volt magnetofonom, így csak az idegrendszerem, az érzékeim fogadták be az egy szál hegedű és az ének hangját s a gardony furcsa kísérését. S nemcsak a zene, az énekmod természetessége volt szokatlan, ismeretlen a fülemnek, de az élőnyelv gazdag tenyészte is, amelyben az énekek, balladák szelleme, szövege szólalt meg: „Messze van az ég a földtől, én es messze vagyok.” „Ő volt szerencsétlen úgy, én másképp: szerencsétlen anyának szerencsétlen gyermekei.” „Ilonkámát én csak olyan után adom: csillag legyen a homlokán, nap es legyen!” „Jajszóval sujkoltam”...

S aztán később Kalotaszeg, Mezőség, Moldva. Ahány néprajzi egység, annyi különbség, s annyi másféle megismerni-, megtanulnivaló.

Egy-egy néprajzi táj stílusát azok képviselték, ismerték, alakították, illetve alakítják, őrzik, akik ott élnek. Egy mai énekesnek, aki kívülről közelíti meg, nemcsak elengedhetetlen szüksége, de kötelessége is megismerni nemcsak az egészet, de a részletet is. Mert úgy veszi át igazán, ha átérezti magát; ha nemcsak a dalokat ismeri meg, hanem az ott élők sorsát, szokásait. Még a tájat is ismerni kell. Megőrizni igazán úgy tudja, ha *át is éli*. Ekkor már biztosan nem utánzás, hanem *folytatás*. Hangja alatt, hangja mögött ott hallja az eredeti hangot. Szinte az kíséri. A megőrzőnek, a folytatónak az élményre, a megismerésre azért is szüksége van, mert neki tudni kell *nemcsak eligazodni, de eligazítani is!* A befogadás készség-szintjét csak tapasztalatgyűjtéssel lehet megszerezni, emelni. Kétségtelen, a legmagasabbra eljutni csak keveseknek sikerülhet; ehhez ritka szerencse és sors is kell. De erről a legmagasabb követelményről senkinek *nem szabad lemondani!*

Az értelmiségiek tudatában eddig a feldolgozásokban hallott énekek, balladák éltek s az időnként (a századfordulón, a 30-as években, és a NÉKOSZ idején) felszínre halászott új stílusú népdalok és szép szövegű virágénekek. Ezek többnyire kottás eredetűek, szelleműek. Enélkül nem lehetett volna s nem lehetne ma továbblépni, s arról föprenkedni, hogyan tovább. De 1974-ben ez már nem maradhat meg eszménynek. Főleg a most indulók számára.

Csoóri Sándor egyszer azt mondta nekem: „Akkor énekeltél szépen, amikor nem énekeltél, hanem *panaszkodtál*.” Hát ez lenne az! Ezt kellene megtalálni. Az énekes hangja csak eszköz lehet ahhoz, amit el kell mondani. A fájdalom fájdalom legyen, ahogy a keservesben is az. A túléléklés, a túlfinomítás odaáll a panasz elé, s ezen a bánatos arckifejezés sem segít. A lefelé eresztett tekintet, a távolba merengő szem nevétséges rájátszás, mint amikor a színész végigpóditja a verset, a drámát, ahelyett, hogy elhítené, megértetné. Hát még amikor a népdalénekes a romantika eszközeit is alkalmazza: halkít, erősít, lassít... nemcsak hitelét veszti a mondanivaló, de sajnós, stílustalan is. Egy népdalénekesnek *igazi meglepetése éppen a stílus lehet*. Nemcsak a hangja. Egyébként is szép hangú énekesben nincs hiány. S a baj ott kezdődik, hogy az énekes, mielőtt a népdal stílusával megismerkedhetne, kialakul egyéni elképzelése a stílusról, ami a későbbiekben komoly akadállyá válhat, mert beidegződött egyéni stílusán a sok szereplés, a gyors fölfutás miatt már nemigen tud változtatni; vagy nem is akar. Természetesen kifutópályára szükség van, hiszen a színpadi jártasságot, magabiztosságot csak a színpadon lehet megszerezni. De mértéket tartani is csak az tud, akit a *stílus keresése int alázatra*.

Gyűjtéseim során jó néhány faluban megfordultam s megfordulok, ahol még elevenen él a népdal. Legelső élményeim is éppen a stílushoz fűződnek. Azt tapasztaltam, ha például ugyanazt a dalt többen is fűjják egyszerre, úgy tetszik, mintha egy ember énekelne, szinte együtt lélegzenek. S mikor külön-külön hallgatok egy-egy asszonyt vagy férfit, mindegyikük egyénisége a maga képére formálja ugyanazt a dalt. Benne van saját sorsa, saját szerencsétlensége, szerencséje, bánata, keserősége. *Ettől más, ami ugyanaz*. Nagy egységben együtt gondolkodnak, de ahány egyén, annyi változat egy stíluson belül. *De egy felismerhető stíluson belül!* Valahogy ennek mintájára képezem el az új népdalénekesek előadói stílusát.

A népdaléneklést nem tanítják. S akinek nincs lehetősége rendszeresen felkeresni a forrásvidékeket, annak — mondjuk ki nyugodtan — nincs alkalma nép-

zenét, népdalt eredeti megszólalásban hallgatni úgy, hogy beépülhessen az ízlésébe, alakíthassa — vagyis *rendszeresen, folyamatosan*.

Az eligazodásban, a tájékozódásban az elnevezések is csak a homályt erősítik. Népi zenekar? Kit sértene nek vele, ha visszakeresztelnék a cigányzenekarokat, ahogy a hanglemezek s az éttermek bejáratánál megmaradtak. Vagy például a nótá- és népdalestek művelődési házakban s a Zeneakadémia nagytermében. (Ez utóbbit is kíváncsiságból végighallgattam — a rádió közvetítette. Egyetlen népdal nem volt.) Aki nótát akar, kapjon nótát, aki népzene szeretne, hallgasson tiszta népzene. A tiszta népzene is lehetne már végre „jó ebédhez szól a nótá” rendszerű műsora: *csúcsidőben, rendszeresen*. Példa van rá. Hogy csak egy-két emlékeztetést említsek: „Gyűjtését közreadja Kiss Lajos.” Így tanulhattam meg számos eredeti Ipoly menti és bukovinai székely népdalt. Vagy a legutóbbiak közül a Kallós Zoltánnal készült riportok, eredeti moldvai, gyimesi csángó és mezőségi balladákkal, dalokkal. Ezeket a műsorokat kellene rendszeresíteni, sűríteni. Hogy ne kiszámíthatatlanul kapja a hallgató.

Egyetlen elérhető, hiteles forrás van: a Magyar Népzene Tára lemezsorozat. Ízelítőt ad a különféle népzenei dialektusok énekeiből, hangszeres zenéjéből; bepillantást ad a magyar népzene változatos, gazdag anyagába. De mellőle hiányzik még a részleteket is kiszélesítő, mindenki számára elérhető olcsó népzenei lemezsorozat, az olcsó könyvtár mintájára.

Szerencsére akadtak s akadnak a népzene terjesztésének, megismertetésének megszálottjai s önkéntes napszámosai. Az önellátásra kényszerülők, a magángyűjtők, a magánterjesztők. A forráshoz elindulók s a befogadók gyarapodó száma. S megszületett a táncház is. Az eredeti népzene utánzó, másoló, folytató zene, tánc, ének itt együtt szórakoztat, nevel új közönséget, pontosabban új közösséget, amely közösség megszerette a tiszta forrásból érkező népzene. Egy-egy ilyen táncházban körülnézve, az az érzése a látogatónak, ezek a fiatalok otthon vannak, ezek a fiatalok közös nyelvet beszélnek.

Hogy mennyi tisztázatlan kérdés van a népzene körül, s milyen ismeretlen területe a művelődésnek, előadásaim alatt tapasztalom a kérdésekből, s azt is, hogy ez az ország mennyire nem tud énekelni. Hogy kell valamit csinálni, tisztázni, továbblépni, annak igénye s ideje most jött el. Lépcsőfokok nélkül nincs előrehaladás, de a lépcsőfokot ne tekintsük végállomásnak. Végül is a Röpülj Páva fogadtatta el országosan a kíséret nélküli éneklést; az új előadói stílus megteremtésének a gondolata is csak ennek nyomán vetődhetett fel. Vannak, akik a feldolgozás mellett döntenek, éppen Bartókra, Kodályra hivatkozva. Aki ezt kizárólagosnak tekinti, nyilvánvalóan téved. Ez lehet egyik megoldás. Mert Bartók és Kodály példája úgy igazi, ha mi is visszamegyünk a forráshoz, ahogy ők tették. S érdemes azon elgondolkozni, hogy a forráshoz való visszahatolás árthat-e nekünk, énekeseknek? Árthat-e az új éneklési-zenélési stílus megteremtésének? Árthat-e a népzenei köztudat tisztulásának? Kevesebbek leszünk-e, ha kíváncsiak vagyunk, mi maradt tisztán a forrás közelében?

Plohn József néprajzi és helytörténeti fotói

A múlt század végi sárgult, avult levélpapír nyomtatott fejrésének négynyelvű szövege, „Plohn József fényképezési és festészeti műintézete” az első pillanatra talán mosolyra készít bennünket. Miért is ne! Műterem helyett műintézet és nemcsak fotográfiai, hanem festészeti is. Egy évszám azonban el kell hogy gondolkodtasson bennünket, mert az alapítva szócska után az áll, hogy 1868, s ez több mint száz évet jelent. Akkor önmagában a műterem-létesítés is komoly vállalkozás volt egy vidéki mezővárosban. A vállalkozás művelődéstörténeti jelentőségét elismerő megállapítás igazi érdeklődéssé mélyül, ha a „műintézet” történetével közelebbről is megismerkedünk. Hódmezővásárhelyen a mai Lenin utca 8. számú ház helyén állott a nagy tejüveg ablakos műterem, amely évtizeden át adott otthont, jó szót és baráti légkört a Vásárhelyen élő művészeknek. Tornyai János, Kallós Ede, Iványi Grünwald Béla, Endre Béla, Pásztor János, Rudnay Gyula mindennapos vendégek voltak ebben a műteremben. Igaz, hogy a festészeti műintézetben csak fényképszínezés folyt, de az is igaz, hogy itt és e munka közben szerezte első szakmai-művészeti ismereteit a későbbi angol királyi udvari festő, a bravúros, „mintha megszólalna” portrék mestere, László Fülöp is.

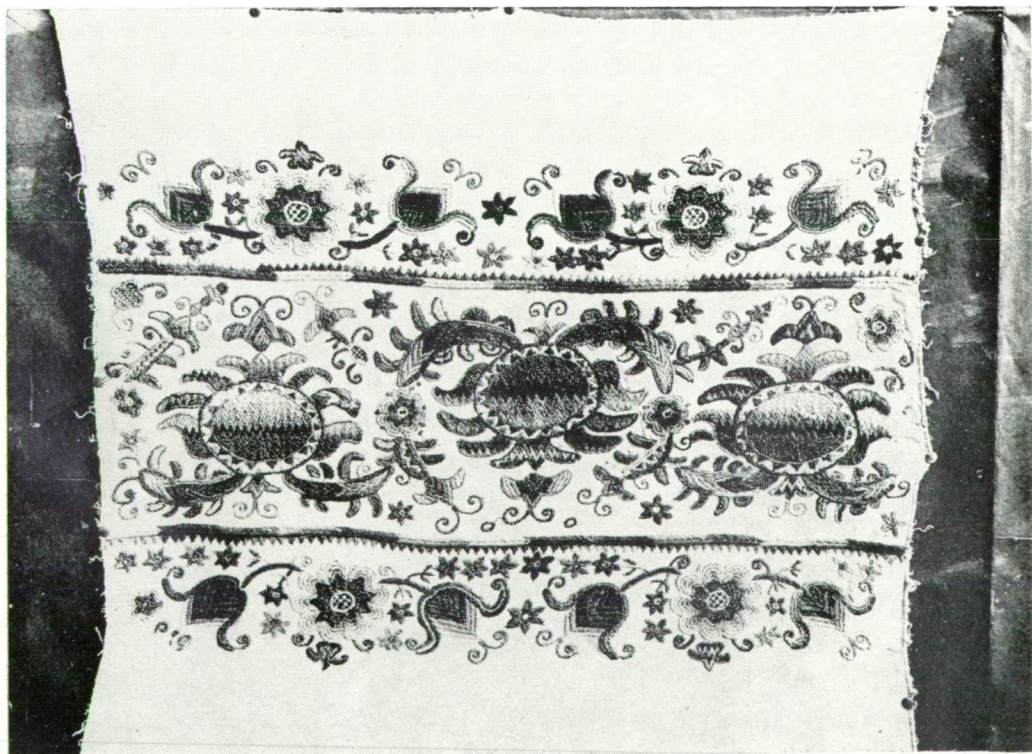
Plohn Józsefnek azonban a művészeti élet támogatásán, a festők-szobrászok közötti emberi közösség teremtesén kívül nagy és még mindig kevésbé ismert a művelődéstörténeti és a magyar fotóművészetben betöltött szerepe, jelentősége. Kiss Lajos — Kossuth-díjas néprajztudós — Tornyai János inspirálására kezdte gyűjteni a népművészet tárgyi emlékeit, és ugyanő irányította Plohn József figyelmét is a néprajz, a népművészet felé.

Plohn József a múlt század utolsó éveitől, mintegy két évtizeden át, fáradhatatlan szorgalommal és kitartással cipelte nehéz fényképezőgépét, állványát és az ugyancsak súlyos, akkor használatos 18×24 és 13×18 cm-es üveglemezeket. És fényképezett tanyákat, mezőgazdasági munkát, állattartást, városi házakat, visellet, kerámiát, múzeumi tárgyakat és portrékat egyaránt. Az így felhasznált több mint háromezer üveglemez ára egész kis vagyont tett ki. Az első világháború után a 20-as évekre már kialakult elképzelése a képek albumkénti közrebocsátásáról. Népművészet, mezőgazdaság, háziipar, épületek, szobabelsők, temetői fejfák szerepeltek ebben a hat részből álló sorozatban. Széles körű levelezésbe kezd, hogy kezdeményezéséhez anyagi és erkölcsi támogatást biztosítson. Az általa írt, gondosan megőrzött levélmásolatokból és az erre kapott válaszokból sajátos korkép bontakozik ki. Nagyon sokan támogatták, köztük Móra Ferenc, Kogutowicz Károly, Banner János, Imre József, Imre Sándor egyetemi tanárok, Kallós Ede szobrászművész és még sokan mások. Terve azonban mégsem valósult meg, és annál különösebb, hogy végül is a Néprajzi Múzeum nehezen érthető ellenállásán futott zátonyra. A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának vezetője a legkülönbözőbb okokat hozza fel az általa leírt „nem” indokolására. Még a teljesen tudományellenes származási előítélet is helyet kapott az egyik levélben. Plohn József végül is elkedvetlenedett, abbahagyta kísérletezéseit. Életét végül szeretett városától távol, deportálásban, valamelyik német koncentrációs táborban fejezte be 1944- vagy 45-ben.

Özvegye 1952-ben az időközben 3000-ról 1635 darabra csökkent gyűjteményt eladta a Tornyai János Múzeumnak. E felvételek több mint 10%-a építkezési tárgyú, megközelítően 100 lemez tanyát, illetve tanyás települési formát ábrázol. Az izes városi parasztházakról készített felvételek száma is több mint ötven. Száz körüli a fazekasmunkákról készített lemezek száma. Az állattartás és a gabonatermelés 185 felvétel tárgya. Komolyan vonzódott a népművészet iránt, hiszen 80 a subadíszeket, 25 a textiltelékét, 30 a népi kerámiát és 130 a majolikagyári kerámiát tárgyazó lemezek száma. Gazdag a helytörténeti felvételek együttese is, melyeken templomokat, malomokat, utcarészleteket, harangokat, korabeli kiállítások és tanfolyamok rögzítését

FAZEKAK

VÁSÁRHELYI HIMZES

KÖRALAPÚ ÓL

ARATÓK

GYERTYAMÁRTÓK

CSERÉPEDÉNY-SZALMÁZÁS

KANÁSZ

RÖVID SUBÁS VISELET

találjuk. Tornyai is élt az e korban elég általánosan elterjedt életkép-beállításokkal. Ezek alapján formálta meg, alakította ki több festményét. Plohn József 32 felvételen örökítette meg a Juss alakjait, illetőleg az egész jelenetet. 357, jórészt egész alakos portré is tartozik a gyűjteményhez, ezek közül külön történeti érdekességű az a 131 felvétel, melyeket az 1848-as szabadságharcban részt vett, akkor már idős, 70 év körüli honvédekről készített. Ezekből mutatott be 4 darabot 30×40-es nagyításban — júniusban — a Tornyai János Múzeum.

Plohn József elsősorban dokumentálni kívánt, és a minél teljesebb hitelességre törekedett. Felvételei mentesek mindenfajta fotótrükkötől, világítási vagy szerkesztési rafinériától, bonyolultságtól. Éppen ezért képeznek különösen nagy értéket az épület- és tárgyfotók a néprajz és a helytörténet számára. A 48-as honvédportrék pedig „élő történelmet” jelentenek. Kitüntetések az avitt, foltos, darócruhák, ezer gond barázdálta arcok, napbarnította, cserzett munkáskezek. És fájdalmas, riadt tekintetek a zsellérek, földművesek arcában. (Ne felejtjük el, hogy a századfordulón vagyunk, az agrárszocialista mozgalom derékba törése, vérbe fojtása után.) Mindez együtt megrázó élmény, kifejező társadalmi kép. Külön-külön pedig mély esztétikai és emberi élményt adnak a karakteres emberi arcok. Megmutatják egyben azt is, hogy az emberi arc akkor is esztétikai értéket hordoz és megrendítően szól hozzánk, ha nem kócsagtollas főveg és díszlánc képezik keretét.

Plohn József felvételeit felhasználta Szeremlei Sámuel „Vásárhely története” című ötkötetes munkájának illusztrálásával, és Kiss Lajos munkáit is számos Plohn-felvétel gazdagította. (Jellemző a fotó kevéssé becsült voltára, hogy szinte sehol sem történik említés a reprodukált fényképek szerzőjéről.) Legutóbb Balassa Iván az eke és szántás történetével foglalkozó nagy monográfiájában szintén találkozhatunk Plohn-fotókkal. Mindez azonban együtt is csak egy kis része annak a gazdagságnak és értéknek, amelyet a Plohn-gyűjtemény még magában rejt. Figyelemfelhívásul és adósságtörlesztésül kerültek papírra e sorok, és azért is, hogy ezúton is elősegítsük Plohn József dédelgetett álmának megvalósulását, azt, hogy a felvételek válogatása önálló kötetként megjelenjen.

DÖMÖTÖR. JÁNOS

KATONA IMRE

A társadalom nemek és korcsoportok szerinti tagolódásának maradványai a folklórban

A MAI NÉPMŰVÉSZET ŐSTÁRSADALMI GYÖKEREI

A társadalmi *termelésben* kezdettől máig megnyilvánuló *nem* és *kor* szerinti *munkamegosztást* a köztudat szinte természeti törvényként tartja számon, a különböző szaktudományok pedig jelentőségének megfelelően munkálták ki e kérdést. Hasonlóképpen örökérvényűnek tekintik a különféle *társadalmi csoportok nemek szerinti kettéosztottságát*, valamint a *korosztályok szerinti tagoltságát* is, bár a fel fogások meglehetősen szélsőségesek és különbözők a férfi-nő történelmi szerepének és társadalmi súlyának kérdését illetően, különösen ami az osztálytársadalmak viszonyait illeti. (A korosztályok kérdése jóval kevesebb vitalehetőséget kínál!) A *termelés és társadalom e kettéosztott világának összefüggéseit* természetesen felismerték és elismerték, ám mindezek *tudati* lecsapódásait már kevésbé, holott amíg a *folklór* — mint a társadalmi tudat legsajátabb formája — létezik, a *nemek és korosztályok*

szerinti *tagoltsága* vagy legalábbis *szétosztottsága* is eleven valóság. A folklór műfajainak és alkalmainak nemekhez, korcsoportokhoz való kötődését legtöbbször csak egy adott nép, társadalmi csoport, illetve műfaj esetében szokták megállapítani, esetleg nemek szerinti bontásban képzelik el a fő szóbeli műfajok eredetét (eszerint pl. a líra női, az epika férfivonalon keletkezett volna), ám a folklór *egészének társadalmi létfeltételeit* összefüggésükben vajmi kevesen vizsgálták. E fontos kérdés következetes végiggondolását és kimunkálását az is hátráltathatta, hogy a mához közeledve, szemmel láthatóan többszöröződik a két nem közötti műfaji *átvétel-átadás*, elszaporodnak a *nemek feletti műfajok* (így például a szerelmi dalok meghatározott csoportjai), és a folklór a dolgozó *osztályok* tagolódásának, harcainak szolgálatába kezd szegődni, tehát gyökeres társadalmi szerepváltás következik be életében. A nemek és korosztályok közötti határ elmosását azonban máig nem sikerült sem a szóbeli, sem pedig az írásos költészetnek teljesen elérnie, és úgy lehet, soha nem is fog sikerülni! (De egyáltalán van-e erre szükség?)

Számos — jórészt még rendezetlen — adatunk van a két *nem* folklórtevékenységének *kizárólagosságáról*, különösen az *avatás*, a *titkos társaságok*, a *mágikus-vallásos szertartások* köréből. A vonatkozó adatok hangsúlyozzák a nemek szerinti teljes *alkalmi* elkülönültséget, melynek megszegése súlyos, olykor halálos következménnyel járhat a törvénysértőre. Később is domináns jellegű maradhat valamelyik nemnek a közösségi cselekményekből való kirekesztettsége (az európai *színjátékszerű szokások*, a *lakodalmak* egyes mozzanatai, a *termékenységritusok* stb.), legfeljebb a büntetés enyhébb (a törvényszegőket megtréfálják, megszégyenítik stb.). A közösségi cselekményekből való kirekesztettség általában az adott társadalom *domináns* nemétől (legtöbb esetben a férfiaktól) indul ki, és éle határozottan a másik nem vagy bizonyos korosztályok ellen irányul, vannak azonban *másodlagos*, védekező és utánzó jellegű megnyilvánulásai is (az afrikai titkos nőtársaságok, az európai húsvéti locsolókodás második szakasza: a nők kezdeményező szerepe; s végső formájában ide tartozik a báli „hölgyválasz” is), ezeket azonban mindig vissza lehet vezetni elsődlegesebb formáikig. Az alakoskodó népszokások kedvelt alapformája: a *másik* nem gúnyos, tréfás megjelenítése. (E kérdésre még visszatérünk.)

A *mindkét* nemet magába foglaló közösségi cselekmények sem feltétlenül jelentik az egyidejű nemi egyenlőséget, hanem sokkal inkább az időbeli egymásutániséget, sőt a hangadó domináns és „másodrendű” másodlagos nemi csoportok egymás fölé és alárendelődését. Leglátványosabb példája ennek a vegyes *csoporttánc*, melyben férfiak-nők egyaránt részt vesznek: a két nem majd mindig *külön csoportban* táncol: például külső és belső vagy egymás mellett táncoló körben, félkörben és sorban, melyek többé-kevésbé zárt alakzatokként kapcsolódhatnak, de el nem vegyülnek; e nemek szerint elkülönülő táncmódot őrzik máig többek között az arabok, India népei stb.; az egymást váltó összefogózás viszonylag kései fejlemény. A modern *páros táncok* Európában alakultak ki a reneszánsz óta, de a néphez százados késéssel jutottak csak le. Ám itt is kezdeményező a férfi, még legteljesebb egyenlőség esetén is a nő mozgása csak követi, mintegy tükörképszerűen ismétli a férfiét. A vegyes táncokban legtöbbször van *előtáncos* vagy elől haladó csoport, és ez mindig a domináns nem tagjai közül kerül ki. A zenekíséretet saját nembéli vagy a táncosokhoz viszonyított *másik* nem szolgáltatja; a régiesebb formákat (például az énekszóra járt *táncot*) rendszerint a másodlagos nem őrzi meg, többnyire nők, a kezdetlegesebb hangszerek is az ő kezükön maradnak fenn legtovább. A domináns nem mozgásformái, lépései később átkerülhetnek ugyan a másik nem lábára is, eredetük azonban többnyire kinyomozható.

Az emberi hanghoz viszonyítva a *hangszer* és a hangszeres *zene* „újabb” szellemi vívmány, és már bizonyos szakosodást is igényel. Általában a mindenkori domináns nem rendelkezik felette, mivel azonban a zene korábban mindig csak kíséret volt, tehát a cselekménynek, mozgásnak, éneknek *alárendelt* eleme, ezért a másodlagos nem kezére is kerülhet, és ilyenkor mintegy „szolgáltató” szerepet játszik. Ha pedig nagyobb létszámú, vegyes zenekarok alakulnak, majdnem biztosak lehetünk felőle, hogy a nemek és a hangszerek szerinti tagozódásokkal inkább ki-

fejez bizonyos korábbi társadalmi rangsort, mint biológiai adottságokból fakadó különbségeket.

A szóbeli *költészet* kezdettől fogva nemek szerint is strukturált; elég nagy biztonsággal meg lehet mondani, hogy az egyes műfajok melyik nem előadói körébe tartoznak, különösen ha azt is tudjuk, melyik a dominánsabb nem. Így például a bölcsődal, a siratóének és sok más, főként az alkalmi műfajok inkább a nők, míg az epikus vagy „harcos” műfajok inkább a férfiak repertoárjához tartoznak. Ahol a nemek szerinti eloszlás még érvényesül, a daltípusok alig 8-10%-a mondható a két nem közös szellemi kincsének! A délszláv epika (junačke pesme) és líra (ženske pesme) máig őrzi ennek emlékét, jóllehet már egyik műnem sem kizárólagos sajátja valamelyik nemnek. A másik nemtől átvett alkotás, típus vagy műfaj új társadalmi környezetben rendszerint „férfiasodik” vagy „nőiesedik”, de legtöbbször visszakövetkeztethető az ősforma, illetve a megelőző nemi környezet. Így a keleti és délszláv népek körében utóbb felbukkantak a női epikus énekmondók is, de repertoárjuk kimutathatóan férfi eredetű. A magyar népballadák énekesei hovatovább mind nagyobb számban a nők közül kerültek ki, ennek megfelelően — bár nemcsak ezért — a balladák rövidültek, lírizálódtak és a női hősök kerültek középpontba. Ismerünk például olyan magyar népballadát (Pápainé), melynek 120 évvel ezelőtt még férfi volt a hőse, a századfordulón már nő. Ugyancsak Magyarországon volt megfigyelhető, hogy korábbi „férfias” műfajok (betyárballadák, katonadalok stb.) egyre inkább nők ajkára kerültek, ott átalakultak: így lírizálódtak, elvesztették harcias jellegüket, a színhely is közelebb került az otthonhoz és a családdhoz. E szempontból még tanulságosabb a magyar virágének és a magyar nóta (népies műdal) esete: mindkettő korábbi századokból való szerelmi műfaj, mely a férfiak körében keletkezett és élt; egy részük néhány nemzedék múltán a nők körébe került, de az eredeti környezet máig kinyomozható. (A nők száján nemcsak a szereplők cserélődhettek ki, hanem egyéb változások is történtek.) Egyes daltípusok olykor százados késéssel váltottak át a másik nem körében (például leánycsúfolóból és leányválogatóból csak jóval később lett legénycsúfoló és legényválogató). Tanulságos a két nembeli fiatalság „lírai konfrontációja”: a szerelmi dalt rendszerint olyan formák előzik meg, melyekben egymást csúfolják: rendszerint ugyanazt a szöveget fordítják visszájára. Adva van a nemek feletti műfaj lehetősége.

Nemek feletti műfajnak számít újabb korok központi formája: a *szerelmi dal*. Ám a kiegyenlítődés még itt sem teljesen tökéletes! Így például Albánia északi részén a szerelmi dalt (az epikus énekekhez hasonlóan) a férfiak rendszerint szólóban éneklik, délen viszont csoportosan, de lehetőleg a nőktől elkülönülve; ha pedig a nőkkal együtt, akkor az (egy vagy két) előénekes éppúgy a férfiak közül kerül ki, mint a táncban az előtáncosok. A magyar fejlődés ennél jóval előbbre jutott: az említett magyar nóta még a férfiak műfaja volt, ellenben az újkori városi tömegdal (német eredetű szóval: *sláger*) már nemek feletti: nem lehet tudni, hogy az *En* és a *Te* melyik nemhez tartozik, legfeljebb az énekes személye döntheti el, esetleg éppen vegyes csoportokban kerül előadásra. Így minden magyar slágert mindkét nembeli akadálytalanul és átalakítás nélkül énekelheti; ez népszerűségének egyik titka is.

A lírai, főként a szerelmi dalhoz kapcsolódó *zenekíséret* nemek közötti „helycseréje” hasonlít a tánczenéhez: ha az énekes nem önmagát kíséri, egy adott zárt csoportban a saját nembeli, egyébként a másik nemhez tartozó zenész(ek) lehet(nek) a kísérő(k). A zenekíséret nélküli ének itt is a másodlagos nem körében marad meg hosszabb ideig, és a hangszerek is eszerint rangsorolódnak.

Valamivel egyszerűbb, de kevésbé vizsgált a prózai epika nemek közötti megoszlása. Vannak ugyan nemzetközi adataink úgynevezett női, férfi- és gyermekmesékről, de ezek legfeljebb a mesei csoportokat (családi, hős-, illetve állatmesék) jelzik, holott ennél jóval többről van szó. A magyar kutatások azzal a meglepő eredménnyel jártak, hogy még a 20. században is nagy volt a nemek szerinti különbség: a közös mesetípusok száma nem több 8-10%-nál, tehát a közös dalok arányának megfelelő; férfi férfitől és nő nőtől tanult mesét, az előzők inkább családon és falun kívül, az utóbbiak otthon vagy rokon körben. Hiába ismeri egyik nem a másik

meséit, mégsem mondja el. A férfiak repertoárjában kalandos, hősie és tréfás, a nőkben családi vonatkozású történetek vannak többségben. A férfinézők általában a faluból indulnak, de hamarosan áthelyeződnek idegen, tágasabb színtérre, ahol be is fejeződnek; a női mesék ellenben visszatérnek a faluba, a családhoz. A férfiak részletezőbben, a nők tartózkodóbban mesélnek. A férfiak még akkor is a saját nembeli szereplőt állítják a középpontba, amikor az éppenséggel ellenszenves figura (például az ördög); a nők is saját nemük érdekeinek megfelelően és szemüvegén keresztül látnak és láttatnak mindent; az ő meséik egyben közelebb állnak a gyermekmesékhez is. (Némileg hasonló folyamat zajlott le a magyar népballadák esetében is.) A tréfás műfajokban a „gyengébb nemen” csattan az ostor, ez pedig a mesemondó nemétől függ, hiszen a nők is kedvüket lelik a férfiak hibáinak mértéktelen kifigurázásában.

Kezdetleges társadalomban a *gyermek* még *nem nélküli*, aki rendszerint csak az avatás után nyeri el nem szerinti besorolását. (Az avatás egyben a felnőttek korosztályába való belépést is jelent.) E „semleges” gondolkodás maradványa sokáig elhúzódhat: például az egyforma öltöztetésben, a megszólításban stb. Ami pedig a *gyermekfolkloort* illeti, az a legkisebb korosztályoknál még valóban *nemek feletti*, tehát közös (mondókák, játékok stb.), bizonyos kortól (újabbán például iskoláskortól) kezdődően azonban elég gyors hirtelenséggel szinte kettéválik: a magyar énekestáncos játékokat például majdnem kizárólag csak a leánykák, míg a mérkőző csapat- és sportjátékokat csak a fiúk játsszák, és ettől kezdve egyre kevesebb a két nem közötti játékos kapcsolódás. Ennek az a fő oka, hogy a fejlettebb ifjúsági korosztályok gyermekfolklorja a felnőttektől szállott alá, ahol előzőleg már nemi szempontból kettéosztódott, és így kapták készen a gyermekek is. E folyamat népenként és koronként *nagy életkori eltérésekkel* szokott lezajlani, de ritka az olyan szélsőséges példa, mint a magyar.

Összefoglalás: A nemek és korosztályok szerinti munkamegosztás a társadalmi termelés egyik feltétele, mely nemcsak osztatlan, hanem osztálytársadalmakban is valamennyire még érvényesül. Ennek megfelelően az egyes társadalmi csoportok még nemek és korcsoportok szerint is tagolódnak. Mivel a folklór nem közvetlenül, hanem közvetve, tehát a társadalmon keresztül tükrözi a valóságot, a folklór egésze is strukturált nemek és korosztályok szerint. E *kettéosztott* világ a folklór esetében nem jelenti azt, hogy az egyik vagy a másik nem volt valamely művészeti ág, műnem, műfaj vagy akár típus kizárólagos szülője, az eredeztetés kérdését ezúttal bátran kirekeszthetjük, hanem sokkal inkább azt jelenti, hogy a mindenkori *domináns* nem műnemei, műfajai stb. voltak egyszersmind a domináns műnemek, műfajok és így tovább. (E dominancia nemcsak szerkezeti, hanem funkcionális szempontból is érvényesült.) Mihelyt a két nem együttes részvétele kimutatható, megkezdődik az átadás-átvétel is, mely lehet folytonos és kölcsönös, vagyis szellemi gyermekeiket együtt „nevelik”, tehát valóságos körforgás keletkezik, de a közvetlen előző nemhez való kötődés rendszerint még sokáig kimutatható. Alapvető szabály, hogy a hátrányosabb helyzetű nem őrzi tovább a régi hagyományt. Az átvétel természetesen nem jelent mechanikus másolást, hanem rendszerint sokoldalú adaptációt. Mindennek ellenére a két nem közös produkciói, illetve műfajai még sokáig őrzik az elsődleges, illetve másodlagos nem keznyomát, mert a „kölcsönhatás” folyamatára is érvényes az időbeli, térbeli vagy más típusú alá- és fölérendelődés elve.

E *kettéosztott folklórvilág* már a gyermekkor lezárása után, vagy annak második szakaszában kialakul, hogy majd csak a legújabb korban, az úgynevezett nemek feletti modern szerelmi műfajokban találkozánk ismét.

Beszélgetés Bálint Sándorral

Bálint Sándor, a szegedi egyetem nyugalmazott néprajzprofesszora, augusztus 1-én volt hetvenéves. Január 13-án, egy téli vasárnap délután, szőregi hajlékomban hangzott el az itt következő beszélgetésünk. Nem a közlés végett vettem hangszalagra, hanem csupán hogy az én róla írandó köszöntőmhöz kapjak nyersanyagot. Lassan érlelődött meg bennem, hogy hitelesebb, méltóbb születésnap megemlékezést e beszélgetésnél úgysem írhatnék, ezért döntöttem — az ünnepelt beleegyezésével — ennek közzététele mellett. A mindkettőnk számára természetes ö-ző alakokat irodalmi nyelven adom vissza.

— Sándor Bátyám, meddig tudod visszavezetni az őseidet? Mikor a negyvenes években anyakönyvi kivonatokat kellett beszerezned, nyilván akkor egy csomó ősidet megismerted...

— Igen... Vannak föltételezhető őseim. Rögtön megmagyarázom, hogy ezt hogy értem. Az 1522-es tizedlajstromban szerepel Bálint Gáspár.¹ Azután a 17. századból maradt fenn az alsóvárosi kolostorban egy anyakönyv, ami megérdemelné a publikálást, abban is többször találkozunk a Bálint névvel, és a 18. században, amikor az írásbeli források már megsokasodnak, sűrűn fölbukkan a Bálint meg a Kónya név is, édesanyámnak a neve; a Kónyák valószínűleg fölsővárosi eredetűek voltak régebben, és csak a 19. században, házasodás vagy nem tudom, mi révén kerülhettek Alsóvárosra. Nos, a 18. században sűrűn előfordul a Bálint név, és ami föltűnő, amikor megkezdődött a szegedi nép hatalmas migrációja a Bánátba, Temesközbe, ahol jártam, alig van olyan falu, ahol a Bálint névvel ne találkoznánk. Mellékesen említtem meg, hogy mikor a negyvenes évek elején kutattuk az őseket nagy kényszeredetten, az a különös, azt hiszem, elég ritka szerencse ért, hogy lementem az alsóvárosi plébániára, és mondtam, miről van szó, s ők visszafelé kinyomozták... kérdezték, hogy nyomozzuk még a nagyszülőkön kívül is? Ismerősök voltak, hát mondom, próbálják meg, ha nem röstellik. És a 18. század végén már fölbukkan a Bálint és a Kónya név is; talán hogyha a belvárosi parókianak az anyakönyveiben utánanéznénk, tudniillik a 18. században csak egy plébániája volt Szegednek, ott az előzményeket szintén meg lehetne találni. Summa summarum: az összes apai-anyai ágon fölmenő őseimet mind megkaptam ott az alsóvárosi plébánián.

— Ezek mind földművelők voltak?

— Földművelésről talán csak a 19. század második felében lehetne inkább beszélni; családi hagyomány szerint, az öregapámat még ismertem, 1838-ban született, halászcsaládnak volt a sarjadéka, és ő azt állígtatta, hogy az apja, öregapja is szintén halász volt. Ott a Fehérpartnál, Szentmihálytelek alatt, akkor még ott folyt a Tiszának azóta holt ága, ott halásztak. Noha városiak voltak, egy águk kikerült Szentmihálytelekre.

— Ez, Bálint, apai ág?

— Bálint. Az öregapám, akit Bálint Pálnak hívtak, és mint mondtam, 1838-ban született, s 1920-ban halt meg, háromszor nősült. Három feleségét temette el, és összesen tizenhétgyereke volt ettől a három asszonytól, akik közül azonban tán csak heten vagy nyolcan érték emberkort; ami hát mutatja, hogy a gyerekhalandóság milyen nagy volt abban az időben. Az öregapám később, amikor a Tiszát szabályozták, a Fehérpartnál révész volt. Ez a Fehérpart ott van Szentmihálytelek és

1. BÁLINT Sándor: Az 1522. évi tizedlajstrom vezetékei. Bp. 1963. 40. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 105./

Alsóváros között, és a Bánátba, különösen a közeli helyekre, Törökkanizsára, Csókára irányuló forgalom itt, ezen a fehérparti révén bonyolódott le.² Itt volt révész a hetvenes-nyolcvanas években. Azután, hogy a szabályozás a vízi életre katasztrofális csapást mért, úgyhogy a régi vízenjárók kénytelenek voltak más élet után nézni, öregapám is kapta magát, és kiment Királyhalomra, a mostani Ásotthalomra, és ott a várostól árendás földet fogott. Ott élt egészen késő öregségéig. Az édesapám a második gyerek volt a családban, 1871-ben született...

— *Melyik asszonytól? Hanyadiktól?*

— Az első asszonytól, bizonyos Kiri Annától. Ez a Kiri is jellegzetes alsóvárosi név. Ő részben ottan segített az édesapjának a révészkedésben, részben pedig, sokat hallottam később, hogy kocsifuvarral eljárt a tiszai töltést megemelni, megtölteni. Azután 1895-ben nősült meg. De először talán az anyai őseimről szólnék valamit. Mint mondtam, ezeket Kónyának hívták, de bennünket, már a családot, Alsóvároson, Szentmihályteleken csak Szaka néven emlegetik. Ez tudniillik a családnak a ragadványneve. Nem tudom megfejteni, már sokat törtem a fejemet, hogy mi a *szaka* szónak az eredete. Persze a ragadványnevek között sok ilyen megfejthetetlen szó akad. Nagyon jellemző, hogy a Szaka név belekerült a szegedi szóláshagyományba...

— *Nincs embőr hiba nélkül, csak Szaka Imre, az is möghalt...*³

— Az is möghalt... Úgy van...

— *Akartam kérdezni, föl van írva, hogy ez rokon-e?*

— Nagybátyám volt, nagyon jelős embőr, ha már ezt a kérdést fölvetted, egész életében kútásással foglalkozott. Kútásással meg kemencetapasztással. Messze földre, messze tanyákra is elhívták Imre bácsit dolgozni, kemencét csinálni, kutat fúrni. Minden családnak vannak emlegetett esetei, amik nemzedékeken keresztül fennmaradnak. Az én családomban többször hallottam, hogy az én dédöregapám, bizonyos Kiri József, híres *kopplalós* volt még a vasúti közlekedés előtt, eljárt messze vidékekre, és egy alkalommal hazaért a városba, az istálló ott volt a mostani Marx tér környékén, oda bekötötte a lovakat, elvégezte, amit el kellett, és megindult hazafelé. Sötét éjszaka volt, érkezett a zsidó templom elé, és ott megbotlott valamiben a lába. Valami zajt hall, lehajolt, hát kiderült, hogy egy kis újszülöttet tettek oda ki. Erre az öreg kapta magát, mit csinált volna, fölvette, és elvitte haza Alsóvárosra. Ott laktak a templom szomszédságában, a háza helyét tudom is még, hogy hol, és azt mondja a feleségének: „No, asszony, te mindég azt mondd, hogy azokról a messze utakról nem hozok neked semmit ajándékba. Hát nézd, *ehén van é*. Így még így jártam. Hát mit csináljunk ezzel a kis ártatlannal?” Hát mit csináljunk? Volt már akkor is három vagy négy gyerek, hát elfér a többi közt. Fölnevelték tisztességesen, a nevükön szerepelt, Kiri Viktóriának hívták, aztán egy Berta nevűhöz ment férjhez. Azért, miután a zsidó templomnak a közelében bukkant rá, egész életében Zsidó Viktor lett ennek a nagynénémnek a neve.

— *Köszö keresztapádról nem tudsz semmit? Ki volt, mi volt?*

— Nagyon nagy borívó ember volt. (*Nevet.*) Valószínűleg édesapámnak legénykori cimborája volt. Már közismert Móricz Zsigmond révén: a szögedi kufa, Ágnis néni, Balogh Ágnes, aki az édesanyámnak volt első unokatestvére, tehát tulajdonképpen nekem is nagynéném.⁴ Édesanyámnak a szüleit Kónya Antalnak és Börcsök Teréziának hívták. Ezek alsóvárosiak voltak, olyan *célszörű szögény embörök*, és amikor az 1830–40-es években parcellázták a Bodomaljat,⁵ az ott Szentmihálytelek alatt van, ottan kertészségek létesültek, ez a szegedi paprikatermesztésnek egyik fő fészke, ők is béreltek ottan kis földet, házat építettek. Édesanyámék heten voltak testvérek; édesanyám volt, Kónya Anna, a legfiatalabb. Öregapám a falunak a csordása volt. Öreganyám mint afféle tűzrólpattant szegedi parasztasszony, ő hordta a fején a kalapot, ő irányította a családnak az életét, és próbált mellékeseket is elő-

2. INCZEFI Géza: Szeged környékének földrajzi nevei. Bp. 1960. 29. p. /Nyelvtudományi Értekezések 22. sz./

3. BALINT Sándor: Szegedi szótár. Bp. 1957. 2. köt. 439. p.

4. MÓRICZ Zsigmond: A szögedi kufa. Híd, 1941. jan. 28. = Móricz Zsigmond regényei és elbeszélései. Bp. 1965. 12. köt. 851–854. p.

5. BALINT: Szegedi szótár, 1. köt. 103. p. Vö. INCZEFI: i. m. 16. p.

teremteni. Sokat mesélte az édesanyám, hogy hét *lovuk* volt nekik ott az ereszet alatt; a *ló* vagy *küli* az olyan szerszám, amin valamikor a paprikát törték. Hát ebből próbált egypár garast fordítani. Édesanyám 19 éves korában férjhez ment egy özvegyemberhez, Katona Antal alsóvárosi vízimolnárhoz. Ez volt 1884-ben. És ekkor az édesanyám még közelebbi kapcsolatba került a paprikával; mert akkor már Katona Antal nem lisztet, hanem paprikát őrölt. Ott volt a szomszédban különben a híres Bukusza Ignác dudásnak is a vízimalma.⁶ Ez a házasság gyerektelen maradt, és nyolcévi együttélés után az édesanyám megözvegyült. Akkor már ő folytatta tovább a vízimalomban az őrlést, valakinek helyt kellett állni; és azonkívül a paprikát szárította, csipödté, a malomban törte. Pár évi özvegykedés után elkommendálták az édesapámnak, aki legényember volt. Egyébként az édesanyám hat esztendővel volt idősebb az édesapámnál, de mint mondják, végig boldog egyetértésben éltek. Legfőljebb az volt a szomorúságuk, hogy család nem akart lenni; és ekkor, mikor az öregapámnak a harmadik felesége meghalt, a legfiatalabb gyereket, aki akkor egy és fél éves volt, Palit, elhozták *örökből*. Én is nagyon szerettem, a bátyámként tiszteltem. Az első világháborúban, az orosz fronton, mint huszár halt meg. Édesapámék akkor már városi lakosok voltak, a Pálffy utcába kerültek, bár nem abba a házba, amelyikben én születtem, és akkor már teljesen a paprikával foglalkoztak; egypár hold földet is szereztek maguknak, és olyan kisparasztkok voltak, akik rendkívül intenzív paprikatermelést folytattak. Nem csak termeltek, hanem föl is dolgozták; akkor még *csipödés* volt, tehát szárították a hüvelyes paprikát a kemencében, azt összezúzták, és azután úgy őrölték. De már belekapcsolódott édesanyám az 1900-as évek legelején a paprikahasításba is. S talán dicsekedés nélkül mondhatom, Obermayer Ernőnek a szavai után, hogy nagy része volt édesanyámnak abban, hogy a szegedi paprika minőségileg olyan magas színvonalat ért el.⁷ Végre aztán megszületett az első gyerek: Antal nevű bátyám, aki azonban még pályás korában meghalt. Én 1904. augusztus 1-én láttam meg a napvilágot. Számomra nagyon jellemző módon Szeged egyik fogadalmi ünnepét, a Vasas Szent Péter napját választottam ki születésnapomul.⁸ Talán szintén csak az én számomra jelentős, hogy utána a havibúcsún volt a *csök*, a keresztlői vendégség. Örültek nagyon, hogy egy idősödő házaspárnak végre gyereke született. Azonban nem sokáig örülhettek ennek a gyarapodásnak, mert édesapám 1905 áprilisában tifuszban hirtelen meghalt. Édesanyám attól kezdve — harmadszor nem ment férjhez — részben a paprikával foglalatzkodott, részben pedig belőlem próbált embert faragni.

— Több testvéred...?

— Több testvérem nem volt, illetőleg a Katona Antalnak volt két családja, azok édesanyámnak a mostohagyerekei voltak; ezeket is úgy szerettem, mint a testvéreimet. Mind a kettő meghalt már különben.

— Most élnek-e rokonaid Alsóvároson?

— Anyai ágon még elég szép számmal élnek. Az apai ág részben tanyán ragadt, részben pedig szétszóródott itt a környékre.

— A szülőházad a Pálffy utca 72? Nem kórházban születtél, hanem a háznál?

— Odahaza születtem, a háznál, igen. Talán érdekes, hogy nagyon beteges gyerekek voltam, s noha az édesanyám nagyon okosan mindig orvoshoz vitt, egyszer annyira elvesztette a bizodalmit, hogy még a Tüdő Vincéhez⁹ is kivitt, Alsótanyára. Ez, mint tudjuk, híres javasember volt, és sokszor elmondta az édesanyám, én nem emlékszem rá, tán két éves lehettem, hogy a Tüdő Vince a homlokomra tette a kezét, egy kicsit magába mélyedt, talán imádkozott, s akkor azt mondta: „Jó asszony, mőnjön csak nyugodtan haza, a fia mögmarad...” Hát még idáig meg is maradtam... (Nevet.)

— Meddig laktál a szülői háznál?

6. BALINT: Szegedi szótár, 1. köt. 197. p. Vö. JUHÁSZ Gyula: Összes versei. Bp. 1963. 3. köt. 329. p.

7. Vö. BALINT Sándor: A szegedi paprika. Bp. 1962. 8. 102. p.

8. Innen Bálint Sándor egyik írói álneve: Vasas Péter.

9. GRYNÆUS Tamás: Engli Tüdő Vince. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (sajtó alatt).

— 1942-ig. Abban a szülői házban megfordult néhány jelesebb ember. Elsősorban, hogy időbeli sorrendet mondjak: Móra Ferenc, azután Lajtha László, Aba Novák Vilmos, Szabó Lőrinc, Árkay Bertalan és Sztrehlo Lili, a híres építész és üvegfestő felesége, és azután Mórnicz Zsigmond, aki meg is szállt nálunk, ott az öreg házban.¹⁰

— *Melyik óvodába kezdtél el járni?*

— Óvodába nem jártam. Ellenben hatéves koromban a Kazaliba írtak be.

— *Melyik az a Kazali-iskola?*

— A Kazali-iskola a mostani alsóvárosi népiskola...

— *A Földmíves utcai?*

— A Földmíves utca sarkán. Most is áll az épület. De öregek még a mai napig így emlegetik. Tudniillik régebben, még a Víz előtt, két iskola is volt, kisebbszerű iskola; az egyikben tanított a Kazali Imre, annak a helyén, ahol most is áll, és a másik helyen, a Sárkány utcában volt egy másik. A Kazali után, aki körülbelül már a hetvenes években nyugdíjba érdekesült, még a legújabb időkig is úgy hívják, hogy Kazali.

— *Eppen ötven éve, ha jól emlékszem, 24-ben ott egy emléktáblát helyeztek el. Móra ír róla.¹¹ Megvan-e?*

— Nem tudom, hogy megvan-e. A lányiskolai rész bejáratánál volt... Na, megállj, megnézem, ha Alsóvároson járok, hogy megvan-e.¹² Nagyon érdemes valaki volt!

— *Oda jártál, hány éven keresztül?*

— Négy éven keresztül. Sándor Antal, nagyon kitűnő, fiatal tanító volt, jó muzsikus, aki a zeneiskolában is tanított egy darabig. Sose felejttem el: 1914-ben, akkor még Péter-Pálkor volt a hivatalos évváró, ez vasárnapra esett, és utána 29-e, hétfő, és mi mentünk hétfőn a bizonyítványért, s akkor újságolták már, hogy a trónörökös meghalt. Úgyhogy amikor a bizonyítványt megkaptam a negyedik osztályból, egyúttal ezt a trónörökösnek a halála is emlékeztetéssé tette a számomra. Akkor nem akartam iskolába járni; nem voltam eminens tanuló sose; a jobbacskák közé tartoztam, de nem volt meg — úgy látszik — az „ernyedetlen szorgalom” kellőképpen bennem; de azért megálltam a helyemet valahogy. Miután ott voltak már alsóvárosi vasutasok meg iparosok, akik polgáriba adták a gyereküket, hát édesanyám engem is beíratott az úgynevezett III. kerületi polgári iskolába, amelyiknek az épülete, a mostani tanárképző főiskolának a központi épülete, Boldogasszony sugárút 6. szám alatt. Arra emlékszem vissza, hogy 14 szeptemberében kezdődött a tanítás. Rövid ideig, mert sokakat behívtak katonai szolgálatra a tanárok közül, úgy-ahogy próbálták az órarendet elrendezni, és körülbelül három vagy négy hónapig Csefkó Gyula tanította az osztályunkban — *a rajzot!* Ezt mondtam is az öregúrnak; azt mondta, emlékszik rá... (*Nevet.*) Akkor behívták katonának, és nem is került haza az egész háború alatt. Hamarosan hadikórház lett az iskolánkból, akkor átkerültünk a piarista gimnázium épületébe; délután jártunk. Tanáraim közül a legemlékezetesebb, és mondhatom, hogy büszke is vagyok rá, Sebestyén Károly. Ő volt három éven keresztül az osztályfőnököm; rendkívül félelmetesnek híresztelték, de én ebből nem tapasztaltam semmit. Ő tanította a szabadkézi és a mértani rajzot. A szabadkézi rajzban még annak a Lechner-féle magyaros szecessziónak a híve volt...

— *Ez az ő rajzain is meglátszik...*

— Abból az időből megmaradt vázlatkönyvem is igazolja. Ezt majd egyszer oda fogom ajándékozni vagy a múzeumnak, vagy pedig nektek.¹³ Talán mégis nektek kéne... Az igazgatóni volt Baranyai Gyula, aki a Bartók Béla családjával való kapcsolatáról ismeretes;¹⁴ erről, természetes dolog, abban az időben még nem tud-

10. VÖ. PÉTER László: Szeged irodalmi emlékhelyei. Szeged, 1974. 36. p.

11. MÓRA Ferenc: Kazali tanító úr. Szeged, 1924. jan. 27.

12. Azóta én is meggyőződtem róla, hogy megvan: az iskolának most lezárt, Földmíves utcai lépcsőházában látható.

13. Azaz a Somogyi-könyvtárnak.

14. PÉTER László: Bartók és Szeged. Tiszatáj, 1965. 689. p.

tam semmit. Mint fiatal polgárista gyerek sokszor elvetődtem vasárnap délelőtt a múzeumba. Általában az volt a szokás, úgy emlékszem rá, hogy a tízes évek elején még a külvárosoknak a férfinépe bejárt a városháza elé; ez ősi tradíció volt, egy kicsit *détázni*, beszélgetni. Az alsóvárosi férfiakkal, nagyon sokkal, az volt az útja: bevetődtek egy Tisza-parti kiskocsmába vagy a Kiss Julcsához, vagy az Onozónéhoz, s akkor megittak három deci bort, akkor egy kicsit nézelődtek a múzeumban, és úgy mentek azután a városháza elé, s ott aztán megtárgyalták a hétnek az eseményeit. Én is talán ezeknek a hatására többször megfordultam a múzeumban, és határozottan emlékszem Tömörkény Istvánnak a magos, szikár alakjára; aki vasárnap is bent volt, s úgy föl-bukkant. Természetesen, személyes kapcsolatom nem született ebből. Negyedik polgáriba érkezve törtem a fejemet, hogy meg mint; nem is tudom, hogy hogy jutott az eszembe; volt egy rokonunk, egy tisztviselő, akivel beszéltem erről, hallottam, hogy ilyesmi lehetséges, mondtam neki, hogy úgy szeretnék átmenni a gimnáziumba. Akkor egy ismerős piarista tanárnak a segítségével elvégeztem a négy osztályt...

— *Mondanád a nevét?*

— Para Imre. Székely származású, kiváló biológus volt. Úgyhogy nem is volt idővesztés, mert 1918. szeptember elején a különbözeti vizsgát sikerrel kiállítottam, de már előtte nyolc hónapig tanultam, s akkor bekerültem az ötödik gimnáziumba, ahol Vézner — ma Vékei — Károly volt az osztályfőnököm. Itt érettségiztem 1922-ben.

— *Barátaid elemi iskolában vagy polgáriban, vagy később a gimnáziumban, voltak-e? Baráti köröd? Kik voltak?*

— Baráti kör tulajdonképpen olyan értelemben, hogy szellemi kapcsolat alakult volna ki, olyanra tán a gimnáziumból emlékszem; bár valamennyi polgári iskolás osztálytársammal is mai napig jóban vagyok, és örülünk egymásnak, hogyha találkozzunk, de a gimnáziumból emlékszem, az ötödikben együtt jártam Berczeli Anzelm Károllyal, azután Brauswetter Bélával, aki Borús Béla néven írogatott; te bizonyára ismered...

— *Makón él most is...*

— Igen. Ezek osztálytársaim voltak. Még azt szeretném elmondani a középiskolás éveimmel kapcsolatban, mondjuk egészen 1914 és 18 között; hogy amikor bekerültem a polgáriba, akkor az osztálytársaimnak majdnem fele főleg délvidéki német, de kisebb részben román és szerb fiú volt. Szeged hatalmas iskolaváros lévén, körülbelül tíz vagy tizenkét középiskolás internátust tartott fenn; és bizony ezeknek egyike-másika alig-alig tudott magyarul. Most, hogy így visszagondolok rá, hogy milyen kétes illúzió volt ez, ugyanakkor azonban egyetlen tanyai gyerek vagy egyetlen temesközi magyar faluból származó magyar gyerek nem járt velem, mert ezeknek nem volt gondviselőjük, se a DMKE nem nyúlt a hónuk alá, se pedig Szeged városa. Az újságokat böngésztem: csak a világháború alatt vetette föl a maga idejében híres újságíró, Kenedi Géza, azt a gondolatot, hogy Szegeden parasztgimnáziumot kellene állítani ezeknek, a temesközi magyar gyerekeknek a számára.¹⁵ Ez híres, országos hírű publicista volt: érthető, hisz Kenedi Géza Padén született, valami ottani kereskedőnek a gyereke, és a szegedi piarista gimnáziumba járt. De mindenesetre akkor már eső után köpönyeg volt ez a gondolat. Nagyon sajnálatos félreértésnek érzem ezt a kultúrpolitikát. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy azokat ki kellett volna zárni az iskoláztatásból, hanem a mieinket is bele kellett volna kapcsolni a művelődésbe.

— *Kálmány Lajost láttad-e véletlenül? Legalább úgy, ahogy Tömörkényt?*

— Kálmány Lajost, sajnos, nem láttam. Nem emlékszem rá. Ő ott lakott ugyan Alsóvárosban, ott a templom közelében;¹⁶ az édesanyám templomos asszony volt,

15. A kezdeményezés Somlyódy Istváné volt (Paraszt internátus Szegeden. Szegedi Híradó, 1915. okt. 7.); Kenedi Géza csak országos hírt vert neki (Quintus: Szegedi gondolat. Az Újság, 1915. okt. 24. Utánközlése: Szegedi Híradó, okt. 26.). Az elképzelés méltatása, egyben kritikája: BARTA Lajos: A szegedi jámbor szándék. Nyugat, 1915. nov. 1. 1236–1237. p.

16. PETER László: Szeged irodalmi emlékhelyei, 43. p.

sokat elmentem vele misére, vecsernyére, előttem vannak idős papok, akik a nyugdíjukat ott töltötték, Alsóvároson, de nem emlékszem, hogy ő köztük lett volna. Egyébként azt úgy hallottam, hogy annyira emberkerülővé vált, hogy a sétáit leginkább a hajnali órákban végezte. Kérdeztem az alsóvárosi kántort is, azt mondja, hogy ő is bizony nagyon-nagyon homályosan emlékezik rá, pedig ő már 16-ban oda-került a templomhoz.

— *Sándor Bátyám, édesanyádon kívül a családban ki volt még erősen vallásos? Vagy az egész család vallásos volt? Az apai ág is?*

— Anyai ágon a vallásosság sokkal elevenebb volt. Apáim se tagadták meg utóvégre a hitet...

— *Nem is arra gondoltam...*

— Szóval nem voltak olyan egyházas értelemben vallásosak. Anyai ágon emlékszem rá, hogy volt egy nagynéném, édesanyámnak a nénje, akit nagyon szerettem, a Roza néni, aki imádságos asszony volt, és sokan fölkeresték, hogy imádkozzon az ügyeikre-bajaikra rá... Volt aztán a rokonságban olyan valaki, aki huszonkét-szer járt gyalog Radnán. Az édesanyám is oda volt háromszor vagy négyszer, ebből két ízben gyalog.

— *Gyerekként te nem voltál?*

— Sajnos, nem került rá sor, bár mindég szerettem volna. Regnáltam, hogy engedjen el engemet, azt mondja, majd ráérsz. Hát aztán a történelem közbeszólt.

— *Sándor Bátyám, a középiskolában miben jeleskedtél?*

— Középiskolában rendkívül győnge voltam a matematikában és a fizikában, még elégséges is szerepel, viszont a magyarban és a történelemben talán a legelsők közé tartoztam az osztályban. Elég jól ment a latin és a görög is, egy hajszál híján jelesen értem, egy hiba volt benne: két kettős volt. Elég az hozzá, hogy főleg a magyar és a történelem érdekelt. Abban az időben még talán az is hozzátartozik, mondjuk, a belső fejlődésemhez, hogy édesanyám valamelyik belvárosi kereskedőnek a biztatására — Alsóvárosra a Szegedi Friss Újság járt — hallotta, hogy én olyan olvasni szerető gyerek vagyok, előfizetett a Szegedi Naplóra 14 augusztusában.

— *Móra Ferenc főszerkesztősége idején!*

— Móra Ferenc főszerkesztősége idején... Úgyhogy én az újságot végigolvastam már gyerekkoromtól; már úgy 13-14 éves koromban kezdtem jobban eszmélni, úgyhogy Mórának és Tömörkénynek az írásait, hogy úgy mondjam, szimultán olvastam, ahogy az újságban megjelentek.

— *Vézneren kívül van emlékezetesebb tanárod a piaristák közül?*

— Vézner Károly, akit most Vékeinek hívnak, máig napig él, hálás vagyok neki, latin—görög szakos volt, főleg a becsületes munkára szoktatott rá. Azután a mennyiségtanáróm, Sümegi Gyula, Juhász Gyulának volt az osztálytársa, ő 1923-ban halt meg, és végig tartották a barátságot egymással. A tanáraim közül még magára a direktorra is kegyelettel emlékszem vissza, Prelogg Józsefre, aki rókusi születésű, bár nem törzsökös rókusi volt, valami idehelyezett vasutasnak a gyereke; de ő törzsökös szegedivé vált, ő-ző tájszólásban beszélt, és valamiképpen a piaristáknak szegedi tradícióit villantotta előttem meg.

— *Magyartanárod ki volt?*

— Magyartanárom volt Vincze József, utána nemsokára meghalt; nívósabb valaki volt, fiatalabb korában ilyen iskolai segédkönyvet is szerkesztett.

— *Említetted a Tóbiás Áronnal való beszélgetésedben,¹⁷ hogy édesanyád példálózott egy vasúti főtiszttel, aki iskolát járt, s megtagadta később egyszerű édesanyját.*

— Igen.

— *Ki volt ez a vasúti tiszt? Nem tudod? Nem emlékszel a nevére?*

— Majd megmondom a fölvételen kívül. Nem él már, megmondhatnám... Sajnos, elég rossz tapasztalatai voltak kétségtelen, bár az ellenkezőjére is vannak szép példák. Mit mondjak? Most már haló porukban is teljes tisztelettel, nyíltan mond-

17. TOBIÁS Áron: Az ismeretlen birtok. Család és Iskola, 1963. augusztus, 15. p.

hatom: volt egy betyár, aki a Rózsa Sándor bandájához tartozott, Csonka Ferenc, az akasztófán végezte az életét.¹⁸ A gyermekei és unokái már nagyon derék és az alsóvárosi hagyományhoz nagyon hűséges emberek voltak: az egyik unoka a város szenátoraként, másik pedig a szegedi piarista gimnázium igazgatójaként fejezte be az életét...

— Csonka Mihály?

— Csonka Mihály, igen.

— Érdekes! Hát ezt én sem tudtam!

— Szép erkölcsi elégtételt adtak a városuknak!

— Fantasztikus!

— Még egy másik példát említenék. Ez pedig Debreczeni János. Mint tudjuk, már akik a folklórnak a történetével egy kicsit foglalkoztak, hogy Csaplár Benedek egyik fő segítségével volt Ipolyi Arnoldnak. Csaplár az ötvenes években Szegeden volt piarista tanár, és a legkedvesebb tanítványai közé tartozott az alsóvárosi Debreczeni János, akinek a neve fölbukkan az Ipolyi-hagyatékban is többször. Ez később az egri egyházmegyének a papja lett, az életét választott püspökként fejezte be, de az újmiséjét, az ezüstmiséjét, aranymiséjét, gyémántmiséjét valamennyit az alsóvárosi templomban mutatta be; erre a napra mindig hazajött Eger városából. Még talán a portréjához annyit, hogy 20 000 arany koronát hagyományozott a Fogadalmi templom főoltárának a képére, aminek a megfestésére a háború és egyéb körülmények, devalváció miatt nem kerülhetett sor.

— Sándor Bátyám, mire emlékszel 1918 és 19 forradalmas szegedi napjaiból?

— 1918-ban és 19-ben, pontosan emlékszem, de ez nem csak olyan fantázia-játék, mint mondtam, sokat olvastam a Szegedi Naplót, és tudomást szereztem arról, hogy 1918. november 1-én¹⁹ a Nemzeti Tanács a Klauzál téren a Kárász-háznál népgyűlést tart. Én magam is ott voltam, és világosan emlékszem Pap Róbertnek, Móra Ferencnek, Juhász Gyulának és Hollós Józsefnek a szereplésére; ott foglaltak helyet a Kárász-háznak az erkélyén. Ez nagyon nevezetes emlékem ezekről az időkről. 1918, azt hiszem, december utolsó napjaiban jöttek be először a franciák Szegedre, és arra is emlékszem, ahogy a munkásmozgalmak folyton erősödtek. Móra Ferenc a Naplónak valamelyik márciusi számában írt róla (úgy emlékszem, minthogyha tegnap olvastam volna), hogy akik mostan tele vannak aggodalommal, azok gondoljanak Gamálielre, aki istenfélő férfiú volt, aki azt mondotta: „Vagy Istentől való ez, vagy nem”, tehát hogyha Istentől való ez a bontakozó új világ, akkor úgy se tehetünk semmit, fogadjuk el, illeszkedjünk bele. Emlékszem arra is mint alsóvárosi, hogy Zadravecz páter hogyan szerepelt, a prédikációira s a többi. Ahogy visszagondolok rá, nem közönséges szónoki tehetséggel megáldott, de alapjában sajnos nem volt kellő műveltségű valaki, hogy föl tudta volna mérni a dolgoknak és eseményeknek a jelentőségét. Emlékszem még 19-ből arra, hogy július 14-én, a Bastille lerombolásának ünnepén, az itt állomásozó franciák is a lóversenytéren — a vágóhíddal szemközt, ahol most kaszárnya van —, ott tartottak katonai fölvonulást. Az arabok és a berberék csodálatos lovasprodukciókkal álltak elő. Ezt egyébként megírja Sőtér István is *A templomrabló* című könyvében: úgy látszik, hogy mint apró gyerek ő szintén látta. *A templomrabló* egyébként az alsóvárosi templomnak a regénye.²⁰

— Móráról volt szó. Mórával hogy találkoztál össze?

— Mórával úgy találkoztam össze, hogy rendkívül sokat jártam már gimnazista koromban, különösen felsőbb osztályokban a könyvtárba, részben úgynevezett kötelező olvasmányok miatt, részben pedig amikor magyar dolgozatokat kellett írni, házi feladatokat. Emlékszem rá, talán nem is kellene ilyen szubjektív dologgal előjönni, de mégis bennem van, hogy rendkívül nehezen fogalmaztam, rendkívül nehezen

18. Csonka kivégeztetése. Akasztás Eszéken. Szegedi Napló, 1896. jún. 13.

19. Helyesen: október 31-én. Vö. PÉTER László: Juhász Gyula a forradalmakban. Bp. 1965. 52–53. p.

20. 1943.

jött a tollam alá a szó, úgyhogy ötödik-hatodik gimnazista koromban a legnagyobb penitencia volt a számomra a magyar dolgozatoknak a megírása. És akkor úgy egyszerre hetedik, nyolcadikos gimnazista koromban kedvet kaptam, és úgy éreztem, hogy valamiképpen megjött a kedvem az íráshoz, s tán egyet és mást tudnék is mondani. Ez annyira ösztönzött, hogy a magyar dolgozatokhoz sokkal többet olvastam a Somogyi-könyvtárban, mint amennyi éppen szükséges lett volna. Rájöttem az olvasásnak az ízére. Azután mint egyetemi hallgató is sokat jártam a könyvtárba. A szakdolgozatomat, amelyik Klauzál Gáborról szólt, történelmi szakdolgozat volt, a Somogyi-könyvtárnak a hírlapanyaga alapján dolgoztam ki. Azután a doktori értekezésemhez, a *Szilády Áron pályájához*²¹ is nagy segítséget nyújtott. Akkor már tudtam, hogy ki a Móra, föl-följött oda keresni valamit a katalógusban, akkor még a katalógus bent volt az olvasóteremben; és láttam, még akkor bajusza is volt, és kicsit olyan, hogy mondjam, olyan... nem tudok jobb szót mondani rá: olyan bölcs embernek a benyomását tette, aki rezignált, de ugyanakkor mégsem veszítette el a hitét az életben és a hivatásában.

— *Említetted, hogy járt nálatok is. Az hogyan történt?*

— Ennek az a története, hogy 1930 májusában lentjárt Lajtha László Szegeden, népdalokat gyűjteni. Bement Mórához, és Móra — az előzményeket pontosan nem tudom — szóval kint voltak Dorozsmán; Móra Ferenc, Lajtha László. Ottan tanakodtak, nem tudtak nagyon sokra menni a gyűjtéssel, hogy kit lehetne megszólítani, hogy segítsen... és akkor valakinek... Ja, még ott volt a Kogutowicz Károly is, s a Kogutowicznak valahogy az eszébe jutottam én, úgyhogy eljöttek értem, kivittek Dorozsmára autón, az nagy újság volt abban az időben. Ott azt mondtam: Tessék Alsóvárosra eljönni. Ez vasárnap délből volt. Bejöttünk délután, én hirtelenében összehívtam a paprikahasító lányokat, ismerős parasztlányokat, menyecskéket. Lakott nálunk egy öregasszony is, aki tanyán nevelkedett. Akkor Lajtha rendkívül meg volt elégedve... Lajthát elkísérte Móra Ferenc is, úgyhogy akkor Lajtha és Móra ott voltak nálunk. Megkértem akkor, hogy a *Vérem* című könyvét dedikálja számomra. Kedves pár sort írt be. Sajnos azonban ez a könyv nincs már a birtokomban; valaki elkérte tőlem kölcsön, „lelkes” irodalombarát, és elfelejtette máig visszaadni. Egyébként azoknak a nótaszövegeknek egy jó része, több száz, amiket ebben az időben gyűjtöttem, részben még kiadatlan, egy része pedig megjelent a *Szeged népe* — *Új gyűjtés* című, 1933-ban kiadott füzetemben.

— *Sándor Bátyám, a Tömörkény Emlékkönyvben egy kis fricskát adtál Móra Ferencnek, amikor azt írtad róla, hogy a múzeumigazgatása ideje alatt nemigen gyarapította a néprajzi tárt. Ez mit jelent a te szempontodból, s Móráról általában véve mi a véleményed?*

— Nézd, tulajdonképpen utólag semmi vád nem érheti Mórát, semmiféle rekrimináció. Egyrészt tudjuk, hogy a szegedi táj népvándorlaskorának ismerete őtöle származik, másrészt meg annyira elfoglalta az írás, hogy nem is lett volna ideje ahhoz, hogy olyan tüzetesen, ő maga személy szerint beálljon mondjuk a tárgyi gyűjtésbe vagy a fejlesztésbe. Biztos, nagy kár volt az, hogy nem voltak olyan munkatársak. Sebestyén is inkább — adassék meg minden tisztelet neki — íróasztalnál dolgozott, és főleg muzeális anyagot dolgozott föl. Például megírta a szegedi napsugaras házfégekről szóló, nagyon kitűnő leíró tanulmányát, de egyáltalán személyekről vagy gazdasági, társadalmi összefüggésekről egy szót nem ejtett.

— *Ha már itt tartunk: Juhász Gyulával találkoztl-e?*

— Juhász Gyulával személy szerint, sajnos, nem beszéltem, többször voltam azonban olyan társaságban, amelyekben ő is ott volt. Úgyhogy többször hallottam, többek közt azon az emlékezetes matinén, 923-ban, amikor Babits Mihály, Kosztolányi Dezső lenn voltak, és üdvözölték. Sose felejttem el Babitsnak ezt a deklamáló szavát: „Most megfogtalak, Juhász Gyula!” S aztán sokszor láttam magányosan az utcán járkálni. Próbáltam Magyar László révén ismeretséget teremteni, de azt mondta, hogy olyan lelkiállapotban van, hogy nem... Emlékszem, amikor a tudtán

21. 1926.

kívül a *Fiatalok, még itt vagyok!* című kötete megjelent,²³ akkor már nem az Ipar utcában lakott, hanem a Fodor utcában, a mostani Juhász Gyula utcában. Magyar László mindent előkészített, az édesanyjával megbeszélte a dolgot, hogy bizonyos napon, délelőtt volt, elmegyünk hozzá, és átnyújtjuk neki pár szóval ezt a kötetet... Emlékezetem szerint ebben a társaságban ott volt Buday, Radnóti, Ortutay, Tolnai, Reitzer Béla és én. Becsöngettünk, ott volt Magyar is. Egy bizonyos idő múlva az édesanyja rendkívül nagy zavarban kijön: „Ne tessék haragudni, a fiam nincs olyan állapotban, hogy fogadja Önöket.” Úgyhogy akkor a kötetet otthagytuk.

— *Éppen jó, hogy a Szegedi Fiatalokat emlited. A Radnóti-képeskönyvben van egy fénykép, ahol a Dóm téren néztek valamit fölfele; ott te is ott vagy félrecsapott kalappal a fejedén.*²³ *Ez a kép azt bizonyítja, hogy te...*

— Kérlek szépen, én körülbelül 29-ben kerültem Buday Györggyel közelebbi ismeretségbe. Akkor kezdődött ez az agrársettlemment mozgalom bontakozni. Egyik-másik kiszálláson én is ott voltam, és aztán ott bábáskodtam a Szegedi Kis Kalendarium egy vagy két évfolyamánál,²⁴ én adtam az anyagot. Aztán fölhívtam a Budaynak a figyelmét a havibúcsúra, ahol ő még azelőtt soha nem járt, és rendkívül mély benyomással volt rá, mint ahogyan ezt a fametszetes könyve is elárulja. Később azután külön kibontakozott a Fiatalok Művészeti Kollégiuma, amiből azonban valahogyan én, Berczeli Anzelm és Erdei Ferenc kimaradtunk. Már magam sem tudom, hogyan. Úgyhogy aztán noha változatlan nagyon kedves baráti társaságban voltunk egymással, ténylegesen azonban a Kollégiumnak nem voltam tagja. Talán érdekes itt, hogy 927-ben szereztem meg a tanári oklevelet, és attól kezdve egészen 930-ig nem volt állásom. Imitt-amott helyettesítettem beteg tanárokat. 929-ben ki-nevezték Solymossy Sándort a néprajz első hazai professzorává a szegedi egyetemre, s akkor én Solymossy Sándor mellé kerültem 930. szeptember elsejével, és ott voltam mellette egészen a nyugdíjazásáig, ami 1934. szeptember 1-én következett be. Később fölvitte az Isten a dolgomat, mert díjtalan tanársegéd lettem, fizetést azonban nem kaptam egy árva garast se.

— *Miből éltél akkor már 26- vagy 27-től?*

— Részben édesanyámnak a nyakán, bár én rendkívül fájlaltam ezt a dolgot. Kenyerem nem volt, mégis kaláccsal éltem, mert ez alatt a három vagy négy év alatt rendkívül sokat olvastam mindenféle irányban. Akkor, már természetesen a Solymossyval való találkozás előtt, elkezdődött a néprajzi érdeklődésem...

— *Ezt akarom épp kérdezni: meddig tudod visszavinni ezt az érdeklődést? Cs. Sebestyén Károlynak volt ebben szerepe?*

— Ő nem beszélt, mit is beszélt volna 13-14 éves gyerekeknek...

— *Hogy tudtad, egyáltalán mikor tudtad meg, hogy van néprajz a világon?*

— Ebben része van a húszas évek elejének, az akkori irodalmi törekvéseknek...

— *Ady, Móricz, Szabó Dezső?*

— Ady, Móricz, Szabó Dezső... Szabó Dezső itt volt valamennyi ideig, néhány hónapig 25-ben: hallgattam az előadásait is, de talán a leginspiratívabb volt számomra a Tamási novelláival való találkozás...

— *Ez már elég késői: ez 1925, 26...*

— Olvastam a folyóiratokban... És azután pedig egy Bartók-hangverseny...

— *Ezt emlited a Tóbiás Aronnal való beszélgetésedben...*²⁵ *Nem tudtam azonosítani, hogy ez mikor lehetett, tudniillik 25 őszéről beszéltek ott, de 25 őszén nem volt Bartók Szegeden. Ha a Kassban volt, akkor 25. április 2-án volt, ha a Tiszában, akkor lehetett 21. november 26-án vagy 23. november 20-án.*²⁶

— Nem, biztos a Kassban volt.

— *Akkor 1925. április 2-án lehetett.*

— Akkor ezt így kell helyesbiteni.

22. 1935.

23. Radnóti Miklós. Szerk. Baróti Dezső. Bp. 1959. 93. p.

24. 1930, 1931.

25. TÓBIÁS: i. h.

26. PÉTER László: Bartók és Szeged, 695. p.

— Egyébként lehet, hogy József Attila is ott volt. Őt nem ismerted személyesen?

— Őt nem ismertem. Kérlek szépen, csak azért, mert én szerettem volna, hogy mondjam, minél jobb műveltséget szerezni, s nagyon szerettem volna — akkor az anyám elég jó körülmények között élt — és azon törtem a fejemet, hogy talán Bécsbe ha ki tudnék menni. Már idős asszony volt, úgy mondom, ahogy igaz, egy gyereke voltam, és állandóan fájt neki, mikor ezt előhoztam, hogy ne hagyjam őt el, úgyhogy abban egyeztünk meg, hogy harmadik egyetemi évemet Budapesten tölthettem el. Ez volt 924—25-ben. Többek között hallgattam nagy érdeklődéssel Pauler Ákosnak, Hekler Antalnak, azután Horváth Jánosnak, Angyal Dávidnak, Hóman Bálintnak, aztán ki volt még... Gombocz Zoltán, Szinnyeinek az előadásait. Főleg Pauler Ákos és Gombocz Zoltán és Horváth János, ez a három volt, akiket nagy lelki, szellemi gyarapodással hallgattam. Ugyanakkor magántanár volt Solymossy Sándor ottan, úgyhogy a Solymossy Sándorral való ismeretségem már ott kezdődött el.

— Egyébként szegedi egyetemi tanárok közül ki volt emlékezetes számodra?

— Szegedi egyetemi tanárok közül... Kérlek szépen: nagy tisztelettel hallgattam a Márki Sándort; kicsit olyan romantikus, de végtelen — hogy mondjam — tudományos idealizmustól eltöltött valaki volt, aki az igazmondást mindennél többre tartotta a történelemben; azután Mészöly Gedeont...

— Milyen szakos voltál, Sándor Bátyám?

— Magyar—történelem. Aztán hát Horgertől módszertanilag kétségtelenül sokat tanultam. Azután Dézsinél doktoráltam; Dézsi a tényeknek a tiszteletére tanított meg. És ami a későbbiek szempontjából nem jelentéktelen: 925—26-ban két féléven át hallgattam Herrmann Antalt, aki már akkor alig látott... Te, Lacikám, most a múlt héten halt meg az özvegye...

— Láttam az újságban...²⁷

— De nem mentetek utána, hogy van-e valamije... azt hiszem, már kimerült...

— Már korábban én egy évforduló alkalmával írtam róla,²⁸ akkor az unoka-öccse, Jóska János jelentkezett, s már akkor sem volt semmi...

— Jó, csak akartam éppen mondani...

— Ha lehetne, térjünk vissza a néprajzi érdeklődésed kibontakozásához. Tehát Bartók, mondd...

— Bartók... Szóval voltak már bizonyos előzmények. Akkor még eléggé virágjában volt az alsóvárosi parasztélet, benne voltam teljesen...

— Arra nem emlékszel, hogy az első olyan olvasmányod, amelyik kifejezetten tudományosan néprajzi volt, mi lehetett? Mondjuk Györffynek a Szilaj pásztorok című munkája?²⁹

— Kérlek szépen, polgárista koromban olvastam, bár az nem kimondottan néprajzos, de világosan emlékszem, hogy többször is elolvastam még, 13-14 éves koromban, Móricz Pálnak Régi magyar élet című könyvét,³⁰ ami iskolai ajándékként került a kezembe.

— Igen. Egyébként most már nem csak néprajzra vonatkoztatva: voltak ifjúkorodnak nagy olvasmányélményei? Egy-egy író vagy egy-egy mű. Ilyen, mint ahogy mondd, a Móricz Pál.

— Szerettem Jókait olvasni, azután nagyon bennem maradt egész fiatal koromból a Dickens és a Tolsztoj. Talán legjobban. A költők közül pedig Ady, akivel nagyon korán megismerkedtem...

— Ez meglep engem, ez az Ady... hogy ilyen korán...

— Gimnazista koromban...

— Érdekes, igen.

— Nagyon érdekes, ez nem tartozik ide, de elmondom, hogy már jártam még polgárista koromban, a Dugonics Társaságnak a fölolvásó üléseire; s 17 ószén itt sze-

27. Délmagyarország, 1974. jan. 5.

28. Délmagyarország, 1966. ápr. 16., ápr. 24., máj. 28.

29. 1922.

30. 1913.

repelt Ady.³¹ akkor már tudtam, 13 éves koromban, hogy kicsoda, és el akartam menni. Volt ott Alsóvároson egy barátom, de abban nem volt ilyen érdeklődés, és mondtam, gyérünk el ide, hallgassuk meg: és valahogy úgy eltérített tőle, ezt egész életemen keresztül sajnálom. Nem tudom, elmentünk csatangolni a Tisza-partra, vagy nem tudom, hova, amit máskor is megtehettünk volna.

— Mikor jöttél rá arra, hogy van úgynevezett „vallásos néprajz”? S miből jöttél rá?

— Kérlek szépen, talán abból, hogy nagyon vallásos miliőben nevelkedtem föl. És aztán mikor elkezdtem olvasni... akkor...

BÁLINT SÁNDOR NAGY BENCE PÁL TÁPAI ADATKÖZLŐVEL

— De például a német néprajzban voltak ilyen kezdeményezések...

— Nem, ez világos: nem akarok semmiféle prioritást itt magamnak, csak a tényeknek az alapján mondom... 1928-ban megalakult Szegeden az Alföldkutató Bizottság, akkor megindult a Népünk és Nyelvünk; abban egyet és mást publikáltam...

— 29-ben publikáltál először népi imádságokat, ráimádkozásokat.³² Ez már azt jelenti, hogy akkor már tudtad, hogy ilyen van...

— Igen. Akkor voltam torban, ilyen halotti siratásokon, lakodalmakban, aztán ilyen jámbor öregasszonyokat is ismertem, akiknek az énekeit lejegyeztem stb. Csak azt szeretném mondani, hogy 29-ben volt az Alföldkutató Bizottságnak egy vándorgyűlése Kecskeméten.³³ S ott mindenki fölszólalt, hogy mik az alföldi problémák. Én is szót kértem, mondom, nagyon szép ez a néprajzi program, de sajnos,

31. 1917. szeptember 30-án. Vö. Tömörkény Emiékkönyv. Szeged, 1966. 183. p.

32. BÁLINT Sándor: Szegedi népies imádságok és ráimádkozások. Népünk és Nyelvünk, 1929. április–június, 189–190. p.

33. Május 29-én. Vö. Népünk és Nyelvünk, 1929. 266–268. p.

egyét kifejejtettek: a népi vallásosság kutatásának a fontosságát, pedig az — különösen akkor még — az emberi magatartásokat nagyon meghatározta, akár a tételes vallások, akár a szekták. Akkor már láttam, nagyjából tisztában voltam a kérdéssel, ekkor jöttem rá, tudod, mikor nem volt állásom...

— És mikor jöttél rá, hogy külföldön már ezt művelik mint tudományt?

— Külföldön? Kérlek szépen, a harmincas évek elején. Úgyhogy annak nyoma is van, hogy fölszólaltam, hogy fölhívtam a figyelmet a vallási jelenségeknek a vizsgálatára.³⁴

— No most, emlékszel-e arra, hogy a negyvenes években Szendrey Zsigmond az *Ethnographiában* vitába szállt veled.

— Lehordott, igen.

— Mi erről az álláspontod mai szemmel?

— Azt mondják, hogy halottakról vagy jót, vagy semmit. Magam sem tudom, hogy miért, Szendrey Zsigmond kezdettől fogva nem rokonszenvezett velem. Például mikor megjelent az első közleményem, sokat, többet adtam, s akkor a Bibó István átadta Szendreynek — ma úgy mondanánk, lektorálni — és akkor: ez se jó, az se jó, amaz se jó, mindent kihagyott. Szerintem azt érezte, azt hitték, hogy az ő szabadalmuk a szokásoknak a kutatása, hogy most jön egy kontár, s ez beleszól az ő ügyükbe. Szendrey Ákos egyrészt a búcsújáráshoz hozzászólt;³⁵ én azt mondtam, hogy *Adatok a búcsújárás néprajzához*,³⁶ de nem azt, hogy a búcsújárás néprajza. Úgyhogy én ott nyomban ki tudtam volna a magam gyűjtéséből egészíteni. Ezután pedig Szendrey Zsigmond mikor írt a bögötemetésről: igenis, volt bögötemetés, ki tudnám mutatni forrásszerűen, de hogy „ez a Bálint Sándor milyen marhaságot írt...”³⁷ Én akkor írtam egy választ, a választ nem közölték, és akkor...

— Nincs meg ez a válasz?

— Valahol talán megvan... Akkor, azt hiszem, a Gunda volt a szerkesztő, azt írta, a békeség kedvéért hagyd rá. Ki akartam lépni a Társaságból; akkor a Zichy István volt az elnök, az megkérte, nem tudom, ki volt a főtítkárr, hogy írjanak nekem, hogy hagyjam az egészet abba és ne folytassam a dolgot. Hát tudod, hogy milyen békeszerető marha vagyok... (Névet.)

— Sándor Bátyám, Radnótival milyen volt a kapcsolatod?

— Kérlek szépen, Radnóti elsőéves kora óta ismertem; jó beszédes kapcsolatban voltunk egymással. Egyet mondhatok, hogy olyan tiszta emberi egyéniséget és karaktert keveset ismertem egész életemben, mint a Radnóti amilyen volt. Ezt nem a halála után, megszépítő messzeségből mondom, hanem ez volt akkor is a leg-szentebb és legőszintébb meggyőződése.

— Szegedről való eltávozása után nem volt vele találkozásod?

— Nem találkoztam vele, talán egyszer Budapesten futólag, de egész futólag.

— Ortutayval mikor ismerkedtél meg?

— Ortutay, ezt ő is elmondta egyik elnöki megnyitójában, hogy nyolcadikos gimnazista korában az önképzőkörben Assiszi Szent Ferencről akart írni egy tanulmányt, s akkor az egyik piarista tanár hozzám küldte forrásokért. Akkor kezdődött el. Utána elsőéves hallgató lett, pontosan akkor került az egyetemre, mikor én díjtalan gyakornok lettem. Csakugyan nagyon lelkesen hallgatta Solymossynak az előadásait; érdekesek és értékesek voltak azok az előadások; és hát nagyon sokat voltunk együtt, Alsóvárosra is sokat járt; akkor nekem már volt egy elég szép könyvtáram, azokat olvasta; hogy modjam neked: egész aszkézisig menő munkakedv volt benne már fiatal korában is.

— Erdei Ferencel hogyan találkoztál össze? Lévén, hogy ő jogász volt...

— Erdei Ferencel... Bibó István és Reitzer Béla révén ismerkedtem meg. Többször volt kint Alsóvároson.

34. Uo. 268. p.

35. SZENDREY Ákos: *Adatok a magyar búcsújárás néprajzához*. *Ethnographia*, 1940. 87—90. p.

36. *Ethnographia*, 1938. 193—200. p.

37. SZENDREY Zsigmond: Bálint Sándor: Az esztendő néprajza. *Ethnographia*, 1943. 195—196. p.

— *Olvastad, amit írt a Város és vidékében rólatok?*³⁸

— Olvastam, igen... Voltak olyan dolgok, amiket megbeszéltünk egymás közt, mert mi voltunk az egyedüli parasztfiak ott abban a mozgalomban; nem kritikai élel, arról nem volt szó, csak úgy magunk közt. No most, kérlek szépen... Élni kellett: 31-ben megüresedett egy tanári állás a tanítóképzőben, és akkor odakerültem. 27 éves voltam; először voltam — hogy elmondjam a kategóriákat — díjtalan óraadó tanár, aztán óraadó tanár, aztán helyettes tanár és kilenc rövid év múlva, 36 éves koromban kineveztek tanítóképző intézeti rendes tanárrá. Gondolhatod ezek után, hogy mi volt akkor és mi most is a Horthy-rendszerrel a véleményem!

— *Közben már egyetemi magántanár lettél 1934-ben.*

— Egyetemi magántanár voltam. Ennek az volt az oka, hogy nem is gondoltam rá; most ez nem szépítés akar lenni... Solymossy 34-ben nyugalomba vonult. Ő — biztos tudsz róla — nem is ő, inkább vele ellentétben állottak némely múzeumi néprajzosok: vita volt köztük, és Solymossy, bár ő nagyon békés természetű, nagyvonalú ember volt, mégis belekeveredett olyan vitákba, amiket végképpen nem szeretett; na, és amikor ő nyugalomba vonult, akkor már Klebelsberg meghalt, és Hómannak első dolga az volt, hogy — nem az, hogy Budapestre vagy Debrecenbe néprajzi tanszéket szervezzen, hanem — a szegedi néprajzi tanszéket elvitte Budapestre, s arra kinevezte Györffy Istvánt. Ami nagyon helyes és rendes dolog volt, csak szerintem a baj az volt, hogy ez a szegedi egyetemnek a kárára történt. No és akkor, körülbelül 33 elején, azt mondja Solymossy: „Fiam, én magából szeretnék magántanárt avatni”; mert hát elmondta, hogy mi a helyzet, hogy „ittén mégis a néprajznak legyen valami folytatása, s arra gondoltam, hogy Sebestyén Károlyt a tárgyi néprajz számára, magát pedig a szellemi néprajz számára habilitálom”.

— *Ez szép és elég tervszerű gondolkodásra vall; hogy az utódlását legalább így biztosítsa.*

— Igen, hidd el, Lacikám, az volt az első szavam, mikor ezt mondtam: „Professzor úr, kérem, ezt én még nem érdemlem meg.” S erre azt mondta nagyon kedvesen: „Fiam, magának ehhez semmi köze nincsen. Ez az én dolgom.” Úgy is történt; így lettem én 34-ben magántanár. S attól kezdve egészen addig, amíg 65. december 31-ével nyugalomba vonultam, addig vagy mint magántanár, később mint megbízott előadó, majd mint professzor minden félévben előadtam; még azokban a nagyon nehéz esztendőekben is, 944-ben, amikor az egyetem elmenekült. Már 44 novemberében a szovjet parancsnokság sürgette, hogy az iskolák nyissák meg a kapukat, az egyetem is, úgyhogy akkor három tanszéket varrtak a nyakamba...

— *Igen, emlékszem, hogy a magyar tanszéket is...*

— Magyar irodalom, nyelvészet, földrajz; hasonlóképpen a főiskolán is. Erre az volt a köszönet, hogy 70-ben, amikor ünnepelték ezeket az időket, akkor engem meg se hívtak... Hát mindegy... azért nem bántam meg, hogy helytálltam akkor. Na, kérlek szépen, akkor... hát... ez volt... Kérdezzél, kérlek...

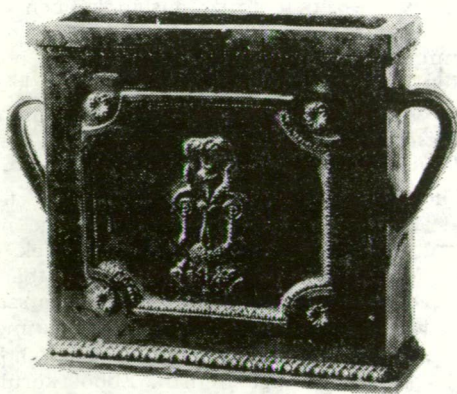
— *Kifogytam a kérdéseimből. Azt kérdezem csak, hogy mit gondolsz még elmondani szellemi fejlődéséről, tudományos fejlődéséről, egyáltalán: mit tartasz életed legjelentősebb alkotásának?*

— Ha megnézzük, hogy mit dolgoztam, körülbelül két témakörhöz lehet kapcsolni a munkásságomat. Egyik: Szeged. Talán úgy lehetne mondani: Szeged általában, különös tekintettel a szegedi népiéletre. Így születtek meg azok a munkák, amiket idáig kiadtak; sajnos, a nagyobbik rész még kéziratban várja a megjelenést. 68-ban jelent meg *A szegedi nép* című könyvem a *Magyarország tájai* című sorozatban; az a kis könyv tulajdonképpen a vázlata egy nagy tájmonográfiának, amelyik idáig több mint háromezer oldalnál több; nem valószínű, hogy be tudom fejezni, már hogy az összes fejezeteket meg tudom írni. Ebből körülbelül hét vagy nyolc fejezet teljesen kész van, és körülbelül három-négy fejezetet könnyen be tudnék fejezni. Hogy mikor jelenik meg, nem tudom, és nem rajtam múlik. Itten körülbelül

38. ERDEI Ferenc: Város és vidéke. Bp. 1971. 72. p.

tehát... hirtelenében elmondom: Szegednek a településnéprajza, azután a táplálkozásnak hagyományvilága, népviselet, földművelés, jószágtartás, vízi élet, ezek vannak teljesen készen; a többi, pl. a szegedi folklór, talán kevés munkával szintén hamar elkészülne; és amit még könnyen be tudnék talán fejezni, a szegedi népi kismesterségek. Nyersanyagban van néhány fejezet, pl. a szegedi népnek a betegség-orvoslói gyakorlata. Ez az egyik terület tehát: Szeged; ebből a legnagyobb lélegzetű a *Szegedi szótár*,³⁹ azután a *Szeged városa*,⁴⁰ azután a *Szegedi példabeszédek és jeles mondások*,⁴¹ s talán ebben az esztendőben megjelenik — ez inkább történelmi munka, sok néprajzi vonatkozással — azt a címet adtam vagy szeretném neki adni: *A szegedi deákság*. Ez Szegednek a 15–16. századi népelete, művelődése. Sajtó alatt van Tombácz János meséinek kétkötetes gyűjteménye is. A másik pedig: a vallási hagyomány. Itt bizony még a gyűjtésemnek a legnagyobb része kéziratban hever, talán most az idén megjelenik az esztendő hagyományvilágáról szóló kéziratomnak az első része. Körülbelül három kötetet tenne ez ki. Itten talán arra szeretnék kitérni, hogy nem csak a katolikus, hanem a protestáns párhuzamokra gondoltam, azonkívül a közöttünk és a szomszédságunkban élő népeknek a megfelelő szokásvilágát szintén iparkodtam bedolgozni, tehát interetnikus munka szeretne legalábbis a szándékaiban lenni. Ha még élhetnék, akkor a következőt szeretném elvégezni: az emberi életnek a szakrális aláfestését, egyházas vonatkozásait szeretném megvilágítani, ahogy a liturgiával, a szertartásokkal stb. kapcsolatban vannak, illetőleg azok inspirálták őket, tehát például keresztség, születés, házasság, lakodalom, utolsó kenet, betegség, halál, aztán egyházi rend, pap a néphagyományban, s így tovább. A másik, amihez szintén nagyon sok anyagom van, a búcsújárásnak a hagyományvilága; talán ez egyik legarchaikusabb rétege a magyar népkultúrának. Egész középkorias, székely népballadákra emlékeztető világ bontakozik ki belőlük. Szeretném a szegedi tájnak a hagyományvilágát *A szegedi nemzet* összefoglaló címmel tető alá hozni. Miután közeledik az 1879-i árvíznek a százéves évfordulója, gondoltam, hogy amint szokás mondani, „a művelt nagyközönség számára” a *Szeged városa* című könyvemet, amelyiknek elsősorban művészettörténeti ugyan a karaktere, bár más vonatkozásokat is természetesen érint, egy háromszoros-négyszeres terjedelemben *Szeged város történetévé* átdolgozom.

— Nagyon szép program, kívánom, hogy a nyolcvanadik születésnapodon már úgy beszéljünk ezekről, mint elkészült és megjelent művekről.

39. 1957.
40. 1959.
41. 1972.

Seprődi János Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése

Benkő András kolozsvári zenetudós gondozásában, a bukaresti Kriterion kiadásában vehetjük kezünkbe ezt a lelkiismeretünket nyugtalanító, szívet szorongató olvasmányt. Félezer oldal terjedelmével, a Seprődi halála óta eltelt fél évszázad múltán, születésének századik évfordulójára, először ad számot a méltatlanul elfelejtett zenetudósról, akit Bartók és Kodály mellett a magyar zenetörténet és népzene kutatás egyik legjelentősebb úttörőjeként tartunk számon. Ő volt az első népdalgyűjtemény publikálója (*Marosszéki dalgyűjtemény*, 1901-től az Ethnographia hasábjain); ő volt a későromantikus Ábrányi-korszak (a 19. század végi magyar műzenei állapot) legkegyetlenebb ostromzója; ő volt a Fabó-féle népdalkoncepció legalaposabb bírálója (Bartók és Kodály folklorisztikus eredményeinek érvényrejutása előtt) és ő volt — furcsa módon Bartóktól és Kodálytól függetlenül — az 1906-ban meginduló népzenei kutatómunka szorgalmazója, leghevesebb szorgalmazója nagy vihart kavart *Emlékiratában* (szorgalmazni már sokan szorgalmazták, de Seprődi a levegőben röpködő elméletek helyett az anyaggyűjtés napszámosmunkájának fontosságát hangsúlyozta).

Magyarországon már az ötvenes évek első felében két ágon is folyt bizonyos Seprődi-kutatás, cikkeinek gyűjtése régi lapokból. Megállapítottuk, hogy elsüllyedt életműve tanulmányozásra feltétlenül érdemes, és hogy néhány válogatott írásával méltán kezdhetné meg azoknak a régi zenekutatókról szóló életrajzoknak sorát, amelyre ma is hiába vár az olvasóközönség.

Jómagam a Bartók-kutatás során Seprődi hallatlanul izgalmas, Bartókról szóló „felfedező” tanulmánya publikálásával szerettem volna hozzájárulni egy Seprődi-reneszánsz kezdetéhez. Seprődi a századvég zenei életének maró tollú kritikusa, ugyanekkor elvágva az ország fővárosának progresszív szellemi áramlataitól, mégis konzervatív szemléletben maradt, ezért nehezen jutott el — már csak az első világháborút követő első években — Bartók művészetéhez. A személyes találkozás, Bartók első kolozsvári koncertje törte meg a varázst. Seprődi felismerte Bartók jelentőségét a zene történetében, és erről tanulmányt írt három fejezetben; köztük az első posztumusz cikként jelent meg 1924-ben, a további részeket jegyzeteiből lehetett összeilleszteni. Seprődi Bartók-értékelése versenyfutás volt a halállal, ezért oly megrázó, lélekfelkavaró.

A Seprődi születésének 80. évfordulójára írt visszhangtalanul maradt megemlékezés az Új Zenei Szemle 1954. évi nyári számában rezonanciákra hiába váró, az elsüllyedt értékeket hívó próbálkozás volt. Seprődi vitázó tanulmányaiból, izgató cikkeiből semmiféle összeállításra nem volt szükség az akkori időkben.

A Kriterion-kiadvány most felsorolja a Seprődiről szóló irodalmat, a jegyzék 489. pontja Halmos István budapesti népzene kutató kéziratát említi (*Seprődi János népzene kutatói tevékenysége*), amely mellett a kérdőjelek a bizonytalanságba merednek, találgatásra utalnak. Halmos István — feljegyzéseim szerint — 1954. április 10-én, az Eötvös Loránd tudományos diákkör ülésén olvasta fel dolgozatát a Nép-

rajzi Intézet könyvtárában. Az akkor birtokomba került kéziratmásolat szerint Halmos Seprődit az 1924-ben megjelent Bartók-kötet, *A magyar népdal* összefoglaló eredményei felől vizsgálja. A korábbi irányzat a Fabó-féle összefoglalás 1908-ban, amelynek bírálata éppen a most megjelent válogatás egyik izgalmas fejezete. Seprődi — Halmos szerint — nem akármilyen „átmenet” Fabó (a régi iskola) és Bartók (az új iskola) között. Bartók és Kodály több nemzedék munkáját végezték el, tehát ideig-óráig maguk is „átmenet” voltak — Seprődivel párhuzamosan. S noha egyes elképzeléseiben Seprődi megközelítette, sőt el is érte a bartóki koncepciót, de végül tragikusan elszigetelődött, nem tudta megelni azt az utolsó lépést, amit alkotó műveikkel Bartók és Kodály értek el.

Azt kell mondanunk, hogy zeneszerzői életművük sikerével törtek át és tették meg azt a lépést, amely visszahatott folklorisztikus munkájuk keservesen lassú, de végül diadalmas elismeréséhez is.

Ebben a harcban kevés idejük maradt visszapiillantásokra, saját eredményeik állandó korrigálása, kiegészítése emésztett fel minden időt. Ez felelet is egyben a Kriterion-kötet kis lábjegyzetére, amelyben Ortutay Gyulát idézve értesülünk róla, hogy Bartók és Kodály mintha ügyet sem vetettek volna érdemes elődjükre: „Ma sem értem, miért, miféle személyes ellenérzés, vagy más ok miatt hallgattak munkájáról s nevééről, s hagyták, hogy fuldokoljon keserű, tüskés magányában ez a kitűnő gyűjtő és tudós” — írta Ortutay. Azokban az években minden progresszív alkotó keserű, tüskés magányban fuldokolt Magyarországon. Ez persze nem ment-ség. Magyarázatul azonban részben elfogadható.

A Kriterion-kötet gondosan válogatott Seprődi zenei írásaiból. Nehéz kiemelni belőlük a legfontosabbakat, nekünk talán Seprődi *életrajzi vázlata*, a Fabó-életművet taglaló írás: *A magyar népdal zenei fejlődése*, *A Kájoni-kódex irodalom- s zenetörténeti adalékai* és a *Bartók Béla művészete* mond sokat. A zenei írásokat Benkő András válogatta. Almási István érdeme a népzenei gyűjtés sajtó alá rendezése. A közzétett 117 népdalból és népballadából kibontakozik Seprődi folklorista arcéle. Igen alapos munka a bevezető tanulmány, amelyet megosztva Almási István, Benkő András és Lakatos István írtak. E tanulmány részletesen szól Seprődi életéről, munkásságáról, Seprődi irodalmi próbálkozásairól, tanulmányairól, zeneszerzői kísérleteiről, egyházzenei ténykedéséről, pedagógiai munkásságáról, továbbá Seprődiről, a zenetörténészről és népzene kutatóról. Nagyon szép munka az a *Függelék*, amelyben Kissné Seprődi Anna elmondja édesapja hagyatéka hányattatásának történetét és amelyben — Benkő András összeállításában — olvashatjuk Seprődi munkáinak jegyzékét, és tanulmányozhatjuk a Seprődiről szóló irodalmat.

„Sok fának és sok ezer évnek el kellett múltnia, hogy a kőszenek világából a drágakövek fejedelme előálljon. Mi, akik most élünk, mindnyájan alája temetkezünk az utánunk jövőeknek... Legalább egy nemzedék céltudatos és fáradságos munkájának kell előremenni s az árkokat és maradókat saját testével betömni, hogy rajta a szerencsésebb utódok diadalra jussanak” — írta Seprődi 1906-ban egyik cikkében. Tisztában volt saját jelentőségével és a feladat áldozatosságával, amely nemzedéke elé tornyosult. Születésének századik évfordulóján mély megilletődéssel tisztelgünk szelleme előtt. (*Kriterion*, 1974.)

DEMÉNY JÁNOS

Martin György: A magyar nép táncai

Nagy sportversenyeken, ifjúsági találkozók, ahol a világ különböző népeinek fiai és leányai találkoznak, ma már ritkán hiányzik a résztvevők népi táncának és zenéjének parádés bemutatója, ugyanis a nyelvek elválasztó hatását mindmáig legkönnyebben és leggyorsabban a zene, az ének és a tánc tudja áthidalni. Különösen a táncot, mint az egyik legkifejezőbb művészetet, régóta úgy tartja számon a közvélemény, hogy a legtöbbet tudja elmondani a népek jellemző közösségi tulajdonságairól. Bár ez a gondolat igen sok félre- és belemagyarázásra adott alapot, mégsem lehet elvitatni bizonyos igazságát. Egyedi lelki sajátosságokat szükségtelen belevetíteni, mégis igaz, hogy a táncban egy-egy nép vagy etnikum kultúrájának karakterisztikus vonásai is megmutatkoznak. A magyar tánc tekintélye különösen nagy. Hatása a kelet-európai térségben csak a lengyel táncokéhoz hasonlítható. A 18. század vége, a nemzeti ébredés kora óta írók, költők, tudósok, magyar és más nemzetbeli különféle foglalkozású emberek tollából számos leírás született, amely a magyar táncot dicséri, különleges szépségét, speciális voltát méltatja.

Vajon mi is a *magyar tánc*? Az első pillanatban nagyon egyszerűnek tetszik ez a kérdés, s aki tud táncolni, már mutatná is a figuráit. Pedig ha csupán egy közismert példára utalunk, már gondolkodóba kell esnünk. Mennyire mások voltak azok a magyar táncok, amelyek Liszt, Berlioz, Brahms muzsikáját ihlették, s mennyire mások, amelyek a Bartók és a Kodályét. Az a közvélemény, amelytől joggal megkívánható a nemzeti kultúra jó ismerete, valójában nem tudja, mi a magyar tánc. Honnan is tudná, hiszen a népi együttesek műsora, vagy a tánciskolákban tanított táncok csupán egyfajta koreográfiai irányzatot, ha úgy tetszik, divatot testesítenek meg, de nem ismertetnek meg vele. Jó ismeretterjesztő munka pedig néhány régi, elfelejtett és megvásárolhatatlan könyv megjelenése óta sokáig nem készült. Martin György kötete ezért hézagpótló.

A jól megírt tudományos ismeretterjesztő munka nemcsak eredményeket közvetít a laikus olvasónak, hanem betekintést nyújt a tudomány szak módszertanába, megismertet legfőbb célkitűzéseivel, problémáival is. Martin könyve mindezeket a követelményeket teljesíti. Nagyon fontos szemléletbeli erénye, hogy azok tudatában, amiket fentebb elmondottunk, nem mindenáron az *igazi* magyar táncot kutatja, hanem a magyar népi táncművészet nagy történelmi múltját, sokszínű táji változásait és a hozzája fűződő gazdag szokásvilágot ismerteti meg az olvasóval. Igazi magyar táncot keresni haszontalan vállalkozás lenne a szó egyedi értelmében. Nem azért, mert a magyar táncművészet a legszervezettebben gyökerezik az európaiban, hanem mert még a nemzeti társastánc, a csárdás sem egyetlen változatban, hanem sokféle figurája, variánsa révén *igazi*, azaz jellemző a magyarságra.

A könyv első fele evolúciós sorba rendezve mutatja be a magyar nép táncait. A középkor végétől, az első hiteles adatok fölbukkanásától követi a régi stílus fejlődési állomásait: az ősi körtáncokat, majd azt, hogyan váltak a régi fegyvereszközös táncok pásztortáncokká, illetőleg miként kapcsolódtak az ugrós és legényes táncsaládhoz, milyen emlékeket hagytak táncművészetünkben a régi nyugat-európai párostáncok. A történelmi adatokból ismert táncok jelentős részét többé-kevésbé változott formában őrizte meg a néphagyomány. De nemcsak megmaradtak, olykor a táncélet peremére szorulva, mint a leánykörtáncok, máskor a táncrend fontos elemeként, mint a mezőszőlő legényes, hanem alapját képezték a 18. század második felétől kibontakozó új stílusnak. Az új stílus két tánc, a verbunk és a csárdás, az egész újkori magyar népi táncművészetet egységesen áthatotta. A történelmi ismereteket és a gyűjtött táncfolklórt egymásba ötvözve, egymásból magyarázva adja elő a szerző.

Az egyes táncfajták elterjedését, népszerűségét és sokféle változatait a könyv másik fele a magyar nyelvterület végigpásztázásával mutatja be. Három nagy tánc-

dialektust — Duna-vidék, Tisza-vidék, Erdély —, ezeken belül számos kisebb egyiséget különböztet meg. A dialektusok segítségével alkalom nyílik a táncok táji divatjainak, változásainak szemléljére, és itt ismerkedhet meg az olvasó a tánc-hagyomány számos olyan fontos összetevőjével mint a táncrend, a tánczene és hangszerei, a táncolás helye, illeme, egyéb szokásai. A dialektusok sem egymástól, sem más — főleg a környező — népek tánc kultúrájától nincsenek elzárva, hanem ellenkezőleg, mind egymással, mind a környezetükkel szoros összefüggésben kerülnek tárgyalásra.

Martin György könyve csupán ízelítő abból a hatalmas ismeretanyagból, amelyet a hazai néptáncutatók, köztük az egyik legjelesebb, a szerző, a népzene gyűjtéssel párhuzamosan fölhalmoztak. Csak kóstoló nemzetközileg elismert és számon tartott tudományos eredményeiből is. Ez a könyv a Corvina kiadó nagy sikerű „Magyar népművészet” című sorozatában látott napvilágot értően megválogatott irodalmi és zenei példákkal, színes és fekete-fehér fényképillusztrációkkal kísértén. Amikor egyfelől annak örülünk, hogy egy időben négy világnyelven is megjelent, másfelől nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy csak ma, és nem sokkal korábban vehetjük kezünkbe ezt a szép, gondosan megalkotott kötetet. (Corvina, 1974.)

NEGYEDI LÁSZLÓ

Krupa András: Hiedelmek, varázslatok, boszorkányok

Az utóbbi időben megélénkült a hazai nemzetiségek, köztük a szlovákok néprajzának kutatása. A múlt év végén a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének kiadásában látott napvilágot az Esztergom környéki szlovákok népdalainak gazdag gyűjteménye, az idén pedig újabb értékes munka jelent meg, Krupa András könyve a Békés és Csanád megyei szlovákság hiedelemvilágáról.

Krupa András neve szakmai körökben jól ismert, a dél-tiszántúli szlovákság folklórjának legjobb kutatójaként tartják számon. Tucatnyi tanulmányát, cikkeit és 1970-ben a Békéscsaba környéki szlovákok ünnepi népszokásairól írott könyvét azonban nem csupán a kevésbé földolgozott téma fontossága minősíti, hanem összehasonlító módszere és értékes gyűjtési eredményei is.

Az alföldi szlovákság csoportjai, távol esvén az összefüggő szlovák nyelvterülettől, kétszáz éves különletük alatt sajátos arculatot vettek föl, mely mind a szlovákiai szlovákságtól, mind a környezetüktől megkülönbözteti őket. A dél-tiszántúli szlovák etnikai csoport speciális jellege kultúrájának különböző területein eltérően mutatkozik meg. Ha például a hagyományos paraszti gazdálkodásban vagy a települések képében próbálunk etnikus jegyeket találni, kevés eredményre jutunk. Sokkal inkább megragadhatók a népi építkezés, a lakásbelső, az öltözködés és a táplálkozás vizsgálatával, még inkább kidomborodnak a nyelvhez kötődő folklórban, illetőleg a vele szorosan összefüggő hiedelemvilágban. A hiedelemvilág alapját az eredeti hazából hozott elemek rétege képviseli, amint az újabb szlovákiai szakirodalom alapján ez jól ki is tetszik. Fontos hatótényező az egyáltalán nem elzárkózó, hanem éppen ellenkezőleg, mozgékony és nyílt szlovákság néha igen távoli tájakra vezető gazdasági és kulturális kapcsolatainak rendszere. A kapcsolatok természetesen elsősorban a környező és együtt élő békési magyarsághoz fűződnek. Azonban, ha ezeknek a tényezőknek az ötvöződéséből öntörvényűen kialakult dél-tiszántúli szlovák népi kultúrára azt mondjuk, hogy „alföldies” jel-

legű, nem a magyar hatások erőteljességére gondolunk, hanem olyan, az Alföld déli és középső területein megmutatkozó kulturális tulajdonságokra, amelyek nemzetiségi tekintet nélkül egységesen jelentkeztek. A múlt század elejétől meggyorsuló legelőföltörések és lecsapolások révén gazdaságilag megerősödő birtokos parasztság fejlesztette ki ezt a sok tekintetben polgárosult, mégis klasszikusan paraszti műveltséget. A Békés megyei szlovákság törzstelepülései tipikusan képviselik ennek a kultúrának egyik sajátos változatát. A képhez azonban az is elválaszthatatlanul hozzátartozik, hogy a birtokos parasztság viszonylagos jólétének kiteljesedésével párhuzamosan hatalmas tömeggé duzzadt az agrárproletariátus is, melynek különböző rétegeiben a szlovákok is szép számmal megtalálhatók. Az a három helység — Békéscsaba, Tótkomlós, Csanádalberti —, amelyet Krupa tanulmányozott a mezőváros-nagyközség-falu struktúrájában, főléleli az egész szlovák társadalmat. A racionális gazdálkodás, a polgárosult anyagi kultúra mellett elsősorban a nemzetiségi lét konzerváló hatásával magyarázhatóan gazdagon rétegzett hiedelemvilág maradt fenn, amely századokkal ezelőtti állapotok megértéséhez ad értékes támpontokat. Ahhoz a korhoz, amikor a hiedelmek és a hozzáfűződő szokások összefüggő rendszerben szabályozták az élet minden területét. A könyv az embert helyezi a tudományos vizsgálat középpontjába, majd sorra veszi környezetéhez fűződő hiedelemkapcsolatait. A természeti jelenségekkel összeforrott megfigyelések közt akad talán a legtöbb racionális elem, hiszen az időjárás változásának jóslásai századok valós tapasztalatait sűrítik. Az élet nagy alkalmaihoz fűződő babonák viszont, úgy tetszik, a legklasszikusabb hiedelemréteget alkotják: születés, szerelem, házasság, betegség, halál olyan események, amelyekkel mindenki kikerülhetetlenül találkozik. A közvetlen környezetet alkotó tárgyakhoz (ház, bútorok, szerszámok) viszonylag kevesebb, a növény- és állatvilághoz nagyon gazdag hiedelemrendszer tartozik. Végül külön csoportot alkotnak az egészséges, boldog élet ellenségei: a természetfeletti lények, varázslók, rontók, boszorkányok, kísértetek és más mágikus alakok.

Könyvének tanúsága szerint Krupa András jószemű, eredményes néprajzi gyűjtő. Az életnek olyan intim, mélyen fekvő rétegeiből hozott napfényre adatokat, amelyek kívülálló előtt ritkán tárulnak föl. Csanádalberti, szlovák születésű lévén, a közeli ismeretségek és a nyelvtudás segítségével sikerült legyőznie az emberek zárkózottságát, amelyet az utóbbi évtizedekben a hagyományos világ gyors elmúlása és a nemzetiségi sors tett még nehezebben felnyithatóvá. Az alapos bevezető tanulmány pontosan bemutatja a gyűjtés helyszíneit, az adatközlőket, kritika alá veszi a szórványos írásos forrásokat, valamint az olvasó elé tárja a gyűjtés és a földolgozás számos érdekes problémáját. Jelentősen emeli a könyv értékét, hogy a szerző igen sokat idéz adatközlőitől eredeti szlovák dialektusban, függetlenül pedig mondákat és népdalokat is közöl.

Végül, de nem utolsósorban elismerés illeti a Békés megyei Tanács művelődésügyi osztályát, hogy a magyar és a szlovák néprajztudománynak egyaránt nyereséget jelentő kötet kiadására vállalkozott.

K. L.

A népmese igazsága

NAGY OLGA: HŐSÖK, CSALÓKÁK, ÖRDÖGÖK

Nagy Olga tetszetős tanulmánykötete nem könnyű olvasmány, a szerző évezredek, világrészeket kalandoz be, ugyanakkor minden idegszálával mégis a jelenben él. Ezt az állandó „jelenlétet” elsősorban a választott népköltészeti műfaj, a nép-

mese teszi lehetővé, mely szinte „mindenes”, mert a múltat és a jelent (sőt talán a jövőt is) egyes-egyedül is képes kifejezni. Míg nálunk szinte teljesen felbomlottak a mesehallgató közösségek, ennek következtében elhallgattak a jó mesemondók is, az erdélyi Mezőségen és a havasokban ma is él a meseszó. Nemcsak szép balladákat őriz tehát a népi emlékezet, hanem varázsos szépségű meséket is, mégpedig minden mennyiségben: csak maga Nagy Olga vagy 2000 mesét, trufát gyűjtött. Szerzőnknek már eddig is a 6 mezősi faluból háromkötetnyi anyaga kerekedett ki (Előbb a tánc, azután a lakoma; A három táltosvarjú; A lüdercsógor), most készül a negyedik: Jakab István görgényi mesemondónak egyetlen vaskos kötete. Érdeklődéssel várjuk.

Nagy Olga számos tanulmányával, most pedig e tanulmánykötettel bizonyítja legjobban, hogy nemcsak gyűjti, hanem értelmezi is a meséket. Ha a mesére vonatkozó könyvtárnyi szakirodalomra gondolunk, azonnal elfoghat a kétség bennünket, hogy egyáltalán lehet-e vagy érdemes-e erről a műfajról újat mondani? Íme, itt a bizonyíték, hogy lehet is, szükséges is!

Nagy Olga nem valami újabb motívumindexet produkál, hanem saját és mások eredményeit összegezve figyeli a mesén belül végbemenő fejlődést: hogyan alakul át a mesehős és ellenfele, mi az állandó és mi a változó egyáltalán a mesében? Így például meggyőzően mutat rá, hogy a létért vívott harc, a merész kockázatvállalás, az átlagon feletti testi-lelki tulajdonságok, továbbá a hős elárultatása, ellenségeinek kíméletlensége, barátainak önfeláldozása stb. mind-mind *maradandó* vonások; de ugyanígy korszakok feletti a túlzás, a sarkítás, a valóság törvényeinek merész felülgeszése, a természet és az ember (főként az állatok és az ember) közötti merev korlátok ledöntése és sok más mesés, varázsos vonás is. Idő és történelem feletti — úgymond Nagy Olga — a sok szenvedés, a kis emberek elnyomtatása és nehéz élete, melyet csak mesés hősiességgel, tág képzelőerővel és határtalan bizakodással lehetett „átvésszelni”. Nem volt érdemes, de nem is volt lehetséges sem hit és bizakodás nélkül élni. Így tehát — vonja le a következtetést a szerző — a népmese nagy, általános igazsága ez a „*kihívó bizakodás*”. Hol vannak már a balladái tragikumok, de a népmese csodái rendre megvalósulnak! (A *Valóság* legutóbbi számában olvastam például, hogy a számítógépek gyors fejlődése miatt a másodperc *egymilliárdnyi* részére új fogalmat kellett bevezetni, s ugyanott azt is, hogy néhány évtized múlva a világon mindenki felhívhatna telefonon mindenkit, közvetlen kapcsolással, esetleg tolmács közbeiktatásával!)

A mese, ez az ősrégi műfaj az előidőktől maig sok mindent megőrzött, miközben maga is fejlődni volt képes. A könyv a meséből a hősöket, ellenhősöket állítja a vizsgálat tengelyébe, s alakváltásukon keresztül mutatja ki a fejlődést. Így a *pozitív* hős mitikus-sámáni, majd furfangos típusait, a *negatív* ellenhősöknél pedig a fokozatos gonosszá válást. A mesei ábrázolást kezdettől fogva a dualizmus és az általánosítás jellemezte, vagyis a mese régtől fogva nem pusztán tényközlés, hanem igazi költészet. Hiedelemrendszerének alapja a mindennapi eleven néphit, de annál mégis régiesebb és magasabb rendű is a mese, és rendszerszerűsége jobban fennmaradt, mint a mindennapi babonáké. Szerzőnk e kérdést is szemmel látható kedvvel taglalja; talán még tovább juthatott volna, ha figyelembe veszi Schram Ferenc kétkötetes boszorkánypereit, továbbá Diószegi Vilmosnak szakszempontról a legfontosabb és egyben a legrészletezőbb munkáját: A sámánhit emlékeit.

A mesehős, továbbá ellenségeinek és barátainak fejlődése, alakulása sajátos *viszonyrendszeren belül* történik, melynél egyik tényező változása magával hozza a másikat; de ugyanígy aktualizálódik az egész mesei szimbolika, mégis minden korban szilárd marad a mesei *mag*, mely körül e különböző „elektronok” keringenek.

Érdekes, merész, nem kis részben újszerű gondolatok ezek. Végig lebilincselő olvasmány, melyben tanúságtételre van híva Thomas Manntól Bulgakovig sok jeles tudós, művész. (Várkonyit és Ráth-Véghet viszont nyugodtan el lehetett volna hagyni, sőt Berze Nagy naiv *plánétaisteneit* is!) A magyar adatokra mindig rárimel egy román párhuzam, és fordítva; sőt Európán kívüli területekre is kilépünk (A veddák Ceylonban, a busmanok Dél-Afrikában laknak, az ausztrál eredet

elírás!) Csak néhány apró, bosszantó elírás zavarja az olvasást: Domokos Samu, s nem Lajos (53), békési Csaba Ferenc a helyes alak (43), s néhány szerző neve rosszul szedve (helyesen tehát: Békés, Madar, Marót). Ám ezek nem lényeges hibák, szerencsére!

Nagy Olga tanárnő, szerkesztő, s utóbb a Román Akadémia Folklor Intézetének (Kolozsvár) főmunkatársa fáradhatatlan energiával dolgozik tovább. Kiaknázza azt a helyzetet, hogy eleven meseközösségekre bukkant: legújabbán meseszociológiai kutatást végez (azt vizsgálja például, hogy a tudatszint miként modellálja ugyanazt a mesét). Munkája eredményét érdeklődéssel, szeretettel várjuk. (*Kritérium*, 1974.)

K. I.

Vekerdi József: A cigány népmese

A magyarországi cigánykutatásnak komoly hagyományai vannak. A múlt század végén Európában, Habsburg főherceg irányításával, Magyarország lett a cigánykutatás központja. Wlislöck H. és a szegedi Herrmann Antal közreműködésével számos jelentős mű született. Követőik sajnos nem voltak. Ennek egyik oka az akkori magyar társadalmat kísérő jelenségben keresendő: a nemzeti öntudat romantikus eszményétől távol esett a megvetett etnikai közösség, a cigányság kutatása. Szerencsére a felszabadulást követő évtizedben és ma is, a cigányság társadalmi egyenlősítésének megvalósítását állami szerveink rendkívül komolyan veszik. Így az ötvenes évek elején, bár kis tudós csoporttal (Vekerdi József, Erdős Kamill, Hajdú András), de megindulhatott a munka.

A hazai cigánykutatás utóbbi évtizedben elért eredményei méltán arattak elismerést nemcsak Európában, hanem azon túl is. A kötet szerzője a magyarországi cigánykutatás szellemi irányítója és vezetője, aki nemcsak a cigány etnográfia, hanem a cigány filológia területén is maradandót alkotott. Kötetét — a tőle megszokott — tudományos igény, reális értékelés, ítéleteiben a mértéktartás jellemzi. Könyve közel negyedszázados cigánykutatásának summázása. Izgalmas olvasmány is. Részletes áttekintést kapunk a cigány mese több évszázados pályafutásáról, ugyanakkor ahhoz, hogy a lényegyet ragadjuk meg, bemutatja a mesét hordozó és elveszejtő cigányság történelmi és szellemi keresztmetszetét, mai állapotát.

A cigány balladák halála után, most a cigány mese közelgő haláláról is hírt kaptunk. A népmese ma már csak a társadalom periferiáján élő cigányság igénye. A gazdaságilag és politikailag integrálódott cigányság ma már nem vállalja a mesék hazugságát, érzékeny racionalitással ejti el. Bár az elmaradottabb cigány rétegekben — ahol a mese igénye még megvan — a mese funkciója nem a hétköznapi szenvedéseiből való menekülés egy fikció világba, mint a hagyományos magyar népmesében. A cigány mese ugyanis meg van fosztva társadalmi, illetve közösségi funkciójától azáltal, hogy nem esztétikai igényt, hanem pusztán a szórakoztatást szolgálja. A cigány mesékből hiányzik az a *mesei világlátás*, amely lényegében értelmét adja, hiányzik belőle a pozitív tanulságtétel, a jó győzelme, az igazság diadala. Vekerdi a cigány mesék kapcsán megmutatja azokat a mentalitásbeli különbségeket, amelyek eredménye az adaptált mese mondanivalójának megváltozása, morálisan fejtetőre állítása. A cigány ugyanis megelégedett a befogadó népektől készen kapott kulturális, szellemi javakkal. Ez a hagyománynélküliség vonatkozik a cigány népdalokra is. Csak az adaptáció specifikus, az interpretáció cigány. Úgy ahogy a cigány népdalokban a szöveg a ritmusnak van alárendelve (ezért homályosak gyakran, csapongók, összefüggéstelenek), ugyanígy a mesékben: a cigány adaptáció függetleníti magát a meseszövegs hagyományaitól. Az elmúlt évtizedek tanul-

sága szerint — állapítja meg a szerző — a tündérmesék mellett a kalandosság, a tréfás történetek kerültek előtérbe, amelyek gyakran drasztikusak, nem bírják a nyomdafestéket. Több történet kontaminálása folytán a cigány asszociációnak megfelelő új, semmihez nem vetíthető történetek, mesék születnek. Ebből következik, hogy a cigány mesék nem könnyen illeszthetők be az európai népmesekatalógus mesetípusainak rendszerébe.

Az elemek átvételével, elcigányosításával, a szabályos egybeszerkesztés már elmarad. Belekerülnek köznapi elemek, az anakronizmus is. A cigány a leglényesebb mondanivalóra törekszik, ezért elhagyja a magyar mesestílus epikus, lassúbb, részletesebb formáit, szaggatottá, lapidárisá válik. Az elcigányosítás nemcsak a mese tartalmi részeire vonatkozik, hanem a mesealakokra is, amelyek gyakran ellenkező jelleggel élnek és cselekszenek a cigány mesében.

Itt mutat rá a szerző egy lényeges sajátosságra, nevezetesen arra, hogy a cigány mesékben a boszorkány, a hétfejű sárkány nem félelmetes jelenség. Nem veszik komolyan, csak nevetnek rajta. Amit a cigány komolyan vesz (a kísértet), meséiből kizárja. Valóban fél tőle, nem süllyesztí le egyszerű mesefigurává. Vekkerdi a cigány adaptációnak sajátosságát — helyesen — egyetlen okra vezeti vissza: a cigány erkölcsi normarendszere lényegesen eltér a mienkétől, ugyanakkor soha nem törekedett a fogalmak pontos meghatározására, az ellentmondások kizárására, az igazság és a hazugság (még a mindennapi életben sem) történő szétválasztására. Ez a tipikusan őshazai örökség okozza ma is a konfliktusokat környezetével. Így a cigány gondolkodás — európai szemszögből — sokban hasonlít a gyermek mentalitásához. Meséikben a hazugság, lopás, kegyetlenség és a rendkívüli amorális számukra mulatságos, egészen más értelmű mint számunkra.

A kötet nagy értéke, hogy ismertette — a cigánykutatás legfrissebb eredményeire támaszkodva — a cigányok vándorútját, társadalmi szerkezetüket, és megteremtette alapjait a cigánykutatás időszerű történeti és etnográfiai kritikájának is.

A cigány nyelvű mesék mellett ismerteti és elemzi a magyar nyelvű cigány meséket. Itt jut — helyesen — arra a megállapításra, hogy a magyar nyelvű cigány mesemondásra a cigány nyelvű mesei stílusfordulatok szó szerinti tükörfordítása jellemző. Körvonalazza a Magyarországon kívüli cigány meséket is. Részletes irodalmat ad nemcsak a megjelentekről, hanem a kéziratban és magnetofonszalagon meglevő jelentősebb meseanyagokról. Ezek közül néhányat magyar fordításban közöl.

A kötet végén tizenkét eredeti cigány mese magyar fordítását olvashatjuk. Jegyzetben bibliográfiát ad a cigány nyelvjárásokról, a cigány szókincs, a cigány zenei és filológiai kutatásokkal kapcsolatos összefoglaló munkákról. Itt találunk néhány kötetbeni mesét más elmondásban magyarul és cigányul. Ismerteti a mai hazai és külföldi tudományos cigánykutatók kis csoportjának eredményeit, példamutató, önzetlen együttműködésüket.

Reméljük, hogy a kötet — amely több ponton iránymutató a cigánykérdés megoldására kidolgozandó koncepcióhoz — visszariasztja e területről a dilettánsokat, akik a kutatók mögül — helyenként azokat túlharsogva — tudománytalan ciganomániával, olcsó színházi cigány romantikával csak *ártanak* a cigányság felemelkedéséért dolgozó hazai és külföldi cigánykutatásnak. (*Akadémiai*, 1974.)

MÉSZÁROS GYÖRGY

Magyar népi írások

1942-ben a budapesti tudományegyetem és a Franklin Társulat jelentősnek ígérkező új sorozatot indított el a jászladányi paraszti énekköltőnek és nagy hírű búcsúszvezernek, *Orosz Istvánnak* (1838—1922) önéletrajzával, amely *Egy magyar szeptember* címmel *Bálint Sándor* gondozásában és bevezető tanulmányával jelent meg. A sorozat címe az volt, amit mostani ismertetésem fölé írtam: *Magyar népi írások*. Sajnos, folytatása nem lett, a sorozat első kötetével hamvába holt.

Ám a fölszabadulás után sorozat nélkül is egyre-másra jelentek meg hasonló jellegű írások folyóiratokban és önálló kiadványokban egyaránt, s a múlt homályából egyre több népi írástudónak arcéle vált világossá az olvasóközönség előtt. Némelyik a munkásmozgalom szűkebb közvéleménye előtt már korábban is ismeretes volt, mint a két csongrádi asszonyé, *Túri Istvánné Cseh Viktóriáé* és *Keskeny Józsefné Kovács Veroné*, hiszen az ő önéletrajzaik igénytelen újságmellékletként, még a kartonborítót is nélkülöző füzetkében, a *Népszava* jóvoltából már megjelentek nyomtatásban. Mégis úgy kellett őket — *Darvas József* régi ismertetésének nyomravezetése alapján — újból fölfedeznünk, és ismételten, immár sokkal szélesebb nyilvánossághoz juttatnunk. Ebben a Somogyi-könyvtárnak és a *Tiszatáj*nak kezdeményező szerep jutott; csakúgy, mint az első néprajzi számában (1971/7) megjelent paraszti önéletrajások (*Gyovai Pál*, *Veszelka Andrásné Gémes Eszter*, *Budai Sándor*, *Papp Imre*) közzétételével. Ugyancsak a *Tiszatáj* (1973/8) közölt részletet a szegedi kótarat megalapozó *Kováts István* építőmester önéletrajzából is, amelynek megjelentetését évtizedek óta szorgalmazzuk, s amelyre most, úgy hírlík, remény is van. A versegi íróasszonynak, *Marton Pálnénak* már több könyve jelent meg.

Időközben a népköltésettudomány is vizsgálóra vette a néphagyomány írásos — kézirat, sőt ponyvafüzetekben terjesztett — ágát, s amiként már *Orosz István* is a *Borbély Mihályok*, *Fedics Mihályok*, *Pandúr Péterek* mutatis mutandis társaként mutatkozott be; a folklór más területén, de a nagy mesemondó egyéniségekhez hasonló tehetségű hagyományozóként, egyben megújítóként, ugyanúgy a *Takáts Lajostól* közelebről megvizsgált népi verselők, hírversírók (*Ethnographia*, 1951/1) is a hagyomány és újítás, az egyéniség és közösség dialektikus összefüggésének tanulságait mutatták meg.

Most a *Gondolat* Kiadó megértése folytán egy húszíves gyűjteményt lapozgathatunk, amely középkoriasan hosszú címével (arra is példaként, hogy a népi örzi a régít) a paraszti önéletrajások belső értelmét, az indíttatás elvét is rögzíti: „Emléklül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” A tavaly elhunyt *Berényi Andrásné* írta ezt, s a kötet bábái közül valaki jó érzékkel tette könyvcímül.

A kötet tíz önéletrajzot tartalmaz. Nem írnám, hogy *paraszti* önéletrajzot, ezúttal szívesebben használom a kevésbé körülhatároló *népi* jelzőt. Hiszen ugyan íróik valamennyien falusiak (vagy mezővárosiak, de jobbadán ott is tanyaiak, mint a szentesi *Kanfi Horváth István*) és paraszti származékok. Ám életük során legtöbbjük valamiképpen kilépett a parasztéletből: az egyik kubikos volt, a másik községi rendőr, sőt a harmadik könyvelővé emelkedett. Két asszony szerepel a gyűjteményben: a már említett tarnabodi *Berényi Andrásné*n kívül a naiv festőként is világhírűvé lett galgamácsai *Vankó Imréné Dudás Juli*. A legidősebb a mindszeri *Gyovai Pál* (1885), a legfiatalabb a Zemplén megyei Nyíri községben élő *Horváth János* (1920). Többnyire a szegénység legmélyéről, a zsellér- és cselédsorból indultak el, és mindnek az élete — ahogy *Török Sándor* híres regényének címe mondotta — „kész regény”. A századfordulón születetteknek legnagyobb élménye az első világháború, de néhánynak a másodikból is kijutott. Van közöttük tudatosan politizáló kommunista, mint a hegyaljai Főnyi községben tevékenykedő *Kristóf György*, sőt olyan is, aki az Újvilágból a munkásmozgalom tapasztalataival fölvértézve tért

haza, mint a híres döbröközi hírversíró, *Nagy Kovács István*. Ha a kötet megjele-
nése óta nem történt változás, akkor a szerzők közül még hatan élnek: *Gyovai Pál*,
Kanfi Horváth István, a visontai *Balla János*, az egyházaskozári *Laczkó István*,
Horváth János és *Dudás Juli*.

Legtöbben néprajzi kutatók biztatására vetették papírra emlékeiket. (Hadd
legyek elfogult: a Mindszenti *Gyovai Pált* elsőként 1965-ben *Tóth Emma* tanárnő, a
helyi honismereti szakkör vezetője buzdította; ez a változat jelent meg a *Tiszatáj*-
ban. Az a *Tóth Emma*, aki még mint fiatal tanítónő 1931-ben engem Mindszenten
a betűvetésre tanított.) A néprajzi genezis persze meg is látszik az írásokon, hiszen
az önéletrajz sokak írásában csak keret, amely közrefogja az egyéni emlékeik tük-
rében megörökített néphagyományokat, többnyire az élet három nagy eseménye:
a születés, házasság és halál szokásait. Stendhallal vallom: *csak a részletekben van
eredetiség*, ezért sajnálom, hogy némelyik nem eléggé tüzetes, aprólékos, így a helyi
jellegzetességek olykor elsikkadnak.

A két megyénkbeli íráson kívül engem főként a moldvai csángó *Laczkó István*
és a sokoldalú, istenáldotta művész, *Dudás Juli* önéletrása fogott meg legjobban.
Az ő színes rajzai egyébként is külön értékei a szép kötetnek.

Csak sajnálni lehet, hogy a sajtó alá rendezés, a szerkesztés nem állott hivatása
magaslatán. *Manga János* utószava semmitmondó; ahelyett, hogy fölhasználta volna
az alkalmat a népi írástudó egyéniségek vizsgálatának ismertetésére, a néprajz e
kérdésben elért eddigi eredményeinek adatszerű és elvi tanulságokkal is járó köz-
kincse tételére, csupa általánosságokban mozog. Egyetlen előzményként a székely
Péter Andrást emlegeti, idézi, holott a *Márki Sándortól* már száz éve fölfedezett
Czudar Mihálytól kezdve rendre tárgyalhatta volna, legalább *Takáts Lajos* nyomán,
a népi verselő egyéniségeket. Egyáltalán: nem méltányos, hogy *Takáts Lajos* nevét
le sem írják, még *Nagy Kovács István* kapcsán sem, holott *Takáts* tanulmánya
éppen vele és a *Nagy Kovács* írásában szerepelő másik hírköltővel, a szakcsi *Tóth
Pál Józseffel* foglalkozott. A kötet egy-egy írójáról szóló úgynevezett életrajzi jegy-
zetek is sokban csak az önéletrájak kivonatai, megismétlései; ezeket szívesebben
láttam volna mindig a megfelelő írás előtt, és kevesebb szóval érdemibb, főként az
önéletrájak kiegészítő mondandóval. A jegyzetek sem mindig elégitenek ki. A 22.
lapon *Ortutay Gyulát* emlegeti *Gyovai Pál*; a *Tiszatáj*-beli változatban *Ortutay
Istvánt*, *Ortutay Gyula* apját. A szerkesztő *Küllös Imola* egy házban dolgozik
Ortutayval, igazán tisztázhatta volna vele, valóban az ő édesapjáról van-e itt szó;
szerintem nem, mert *Ortutay Istvánnak* sohasem volt majorja, sőt ő nem volt tiszt
sem a háborúban. Itt a kortársi emlékezés törvénytörő korlátait kell fölismernünk.
Menázi az adott helyen (42. lap) nem étkezés, élelmezés, hanem konkrétan:
élelem. A *brandli* nem gyűjtőzsinór lehet, hanem gyutacs (60). A lakodalmi ebéd
étrendjén aligha *csiga* szerepelt (67), inkább csigatészta (vö. 288); ezt persze meg
kellett volna magyarázni. Az *ósi* (nem pedig *őssi*!) ember nem „szent hírben álló
ember” (119), hanem messze földön híres *javasember* volt; *Vajkai Aurél* jóvoltából,
aki róla nagy tanulmányt írt (*Ethnographia*, 1938. 346.), ismerjük nevét is: *Megyesi
Józsefnek* hívták. Ezt a jegyzetnek el kellett volna mondania. Nem mentség, hogy
nagyközönségnek szánt, népszerű kiadványról van szó; az alkalmat, hogy tudomá-
nyosan is értékes művet adjunk közre, nem szalaszthatjuk el, s a két célt kitűnően
össze lehet egyeztetni. Ugyanazon lapon hol *Hejcén*, hol *Hejécen* szerepel (222); ha
nem sajtóhiba, akkor az utóbbit ki kellett volna javítani a község helyes nevére,
Hejcére.

A szöveggondozás sem kielégítő. *Gyovai Pál* három változatú írásának össze-
ötvözése például szerencsétlenül sikerült. Az eleje irodalmi nyelven íródott, azután
a 17. lapon hirtelen nyelvjárássá vált, legalább oly sikertelenül, mint szegény
Móricz Zsigmond a *Rózsa Sándorban*. Csakhogy *Móricz* író volt, de e szöveg gon-
dozója tudós. Aligha hihetem, hogy *Gyovai Pál* nem tudja az ő-zést, föl kell tehát
tennem, hogy a másolások, szövegbe nyúlások során rontották el a korábbi helyes
alakokat felemás és képtelen formákra (*mögveitünk*, *megtötték*, *löhett*, *leszők*,
előget, *kenyörük*, *szerzött*, *rendölve*, *megérkeztők* s hasonlók).

Másutt is elkelt volna némi szöveggondozás. A 41. lapon például nem *anya-közvetítésről*, hanem anyakönyvvezetésről volna szó; a 47. lapon nyilván nem *ma már ember*, hanem „magyar ember” értendő; a 261. lapon pedig öten-hatan nem *összevergődtek*, hanem verődtek.

Kár ezekért a szeplőkért, kár az elszalasztott lehetőségért, hogy az élményt adó írások körítése nem a folklorisztika legjobb színvonalán tolmácsolja a népi írástudó egyéniségekről való ismereteinket.

P. L.

Requiem és útravaló

KÓSA LÁSZLÓ—SZEMERKÉNYI ÁGNES: APÁRÓL FIÚRA

Lenyűgöző, gazdagító olvasmány Kósa László és Szemerkényi Ágnes könyve, az *Apáról fiúra*. Alcímében néprajzi kalauznak nevezik műüket, s kalauz valóban — mégpedig olyan tájakon át, melyeket világméretű és kis magyar kanyarok mind időben, mind térben elfednek szemünk elől, nem is szólva a népművészet lassú, általános múzeumba vonulásáról. Kósáék könyve — bár a Móra a kiadója — nemcsak gyermekek hasznára válhat, hiszen az egyetemes látás néprajzi hiátusát általánosabb értelemben, életkortól függetlenül is sikerrel betölti.

A magyarázatok logikája, a bennük megmutatkozó fogalom- és szókinszbővítő szándék, az egész könyv szerkezetének épülése egyfele emel. Abba a szellemi régióba, melyben — szakszerűen ismerve múltunk — tisztábban látni a folyóúrózó jelen dolgait, könnyebb önismeretünk meglelt egyik — néprajzi — útján magunk-megőrizve továbbhaladnunk. S könnyebb lesz gyermekeinknek is. Mert ahogy nyelvünk megőrizte színes fordulatait, melyeket mai viszonyainkból már meg nem magyarázhatunk, úgy őrizzük magunkban elveszett és elvesző népi ünnepeink emlékezetét, jó hangulatát, öltözködésünk színeit. Szinte rájuk ismerünk Kósa és Szemerkényi magyarázatait olvasván: újraépül bennünk létezésünk tudattalan része, tudatunk megkopott és elfeledett hányada, amely azonban a leginkább a miénk.

A szülőföld képe a bölcsőtől elindulva a szoba, a ház, az udvar, az utca és a település „táguló körében” tárul elénk — s benne a hagyományok rendjében élő nép —; így csecsemőkorunktól fogva újra szívünkhöz édesedik a haza, fölelevenednek a kedves fogalmak, szavak, s a néprajzkutató nem kevés olyan tárggyal, szókésszal lep meg, amelyre nem „emlékezünk”. A gyermekünknek tán az egész könyv egzotikus fölfedezés lesz, hiszen bár garmadát már sosem lát, de nyelvi absztrakcióban — s az egykori konkrét tartalmi rendben — tovább él a szó benne. Majd ebből a „kalauzból” tudja meg, mit is jelentenek valójában olyan, számára-számunkra már konkrétságukat veszített pusztá kifejezések, mint például *kiteszik a szűret, zörgetik már a fakanalat otthon, guba gubához, suba subához, vagy felkötni a pendelyt*, s találja magát egy fokkal honosabban a Duna mentén, mint azelőtt. Néprajzi szótár lehetősége rejlik ebben a könyvben, ebben az óriási, ám világosan elrendezett anyaghalmozban. A könyv egyetlen fölroható hibája is ezzel függ össze, nevezetesen, hogy megfosztja olvasóit a lexikonszerű használatától, a szavak visszakeresésének a lehetőségétől. Hiszen nemzedékek érkezésével egyre kevesebben tudják majd, hogy a *szuszék* ládaféleség, „a mai szekrény elődje”, hogy a *vetett ágyat* sosem bontják meg: gyönyörű párnák rakása; hogy a *számadó* a pásztorok feje, s a *bojtárok* a segédei, s hogy az *odor* a csűr rekesze, melybe a szekérről a szénát lehányják. Esetleg terem a szerzőkben kedv, s kiadó is akad rá, hogy — mint az Apáról fiúnak párja — megszülessék egy szótár is.

A falu fogalmaival együtt feledésbe merülnek a napi élet dolgaiba színt, érdekességet hozó szokások, az évszázadok korongján formálódó hagyományok. Elhagyásuk végtelen veszteség. A szerzők kerülik a nosztalgiát, tömör szavú kalauzok, a falu életéről szóló soraik olvastán mégis nosztalgia támad bennünk, és kételkedünk, hogy adhat-e pótlást a város a népi világ elveszett rendjéért. A falu tárgyait a modern élet gazdagon pótolja, kényelmesebb, emberibb életet biztosítanak a *dolgok*, de ami eltűnt vagy eltűnőben van: farsangolás, balázsolás, pünkösddőlés, betlehemezés, fonóba járás, tengerihántás, húsvétolás stb. micsoda békétető rendje volt az életnek! Helyettük mit ad az urbis? És egy másik áramlat, divat ellen is fölráz népi hagyományaink ismertetése: a flegmaság, az ünnepélyes pillanatok fitymálása ellen. Hiszen Kósa és Szemerkenyi falujában mindig pontosan tudták — és tudják —, minek s hogyan kell *megadni a módját*, hogy az élet rendje, természet diktálta hullámmása megmaradjon. Ilyenképpen didaktikus könyv is az Apáról fiúra, nevelő szándékú: ősi értékrendet állít olyan ifjúság elé, amely jó része tiszta érzésekkel, de tanácstalanul érkezik, s nemegyszer — az esküvőjükre farmerban „slattyogók”-ra gondolok — *magukszegényítők*. Akárcsak a falu hagyományaitól *divatból* megszabadulni vágyó falusi fiatalság is. Kósa és Szemerkenyi okulásul idézik Illyés Gyulának a népmeséről írott szavait, miszerint a „népek, mint a gyermekek, a művészetük, a szokásaik hagyományaként megőriztek fejükben egy sereg nagyon-nagyon régen kapott tanácsot”.

Kósa és Szemerkenyi műve jelentős cselekedet és próbálkozás, hogy a népünkben fölgyűlt jó tanácsok ne vesszenek feledésbe. A könyv függeléke, amelyet a szerzők hamuban sült pogácsával teli tarisznya gyanánt a kötet végére „függesztenek”, útravaló: életbe induló gyermekeink hasznos, kifogyhatatlan társa lehet. Néprajzi Biblia-olvasmányként azonban Kósa László és Szemerkenyi Ágnes Apáról fiúra című könyvét kell a kezükbe adnunk. (Móra, 1973.)

ÓDOR LÁSZLÓ

Mezőberény története

Új, jelentős művel gyarapodott helytörténeti irodalmunk: Mezőberény újra-telepítésének 250. évfordulójára, 1973 őszén megjelent a nagyközség monográfiája. A Békés megyei helytörténetírásnak közel egy évtizede rangja van. Az igényes, magas szintű helytörténeti munkák sorát 1965-ben Orosháza története és néprajza nyitotta meg, ugyanebben az évben hagyta el a nyomdát a Sárréti írások című tanulmánykötet (Szeghalom, 1965), majd a községalapítás jubileumára készült, népszerűsítő, de jórészt új kutatásokra épülő újkígyósi, kevermesi, mezőkovácsházi emlékkönyv következett. Ebbe a sorba tartozik az Olvasókönyv Békés megye történetéhez című dokumentumgyűjtemény két kötete, A Tanácsköztársaság Békés megyében című gazdag forrásanyagra támaszkodó tanulmánykötet (Békéscsaba, 1969) és a Tanulmányok Békéscsaba történetéből (Békéscsaba, 1971). Mindegyik könyv kiadására a helyi tanácsok vállalkoztak — a tanácsköztársasági emlékkötetet a megyei tanács a Békés megyei pártbizottsággal közösen adta ki —, ami jól tükrözi, hogy *Békés megyében a tanácsok a mecénás szerepét vállalták: kezdeményezték és anyagi erőforrásaikból támogatták a történeti kutatásokat*. Másutt is van erre példa, az utóbbi években egyre több, ám a Békés megyei helytörténeti munkák — a publikációk számával és magas színvonalával — kiemelkedő helyet foglalnak el a helytörténetírás mezőnyében. Ez a tanácsok támogatása mellett annak köszönhető, hogy *a megyében képzett, ambiciózus, jó értelemben lokálpatrióta kutatógárda nevelkedett fel*.

A kétkötetes monográfia testesebb első kötete Mezőberény történetét, a második a helység művelődéstörténetét és néprajzát tárgyalja. A két rész szerves egység, de külön-külön is logikusan rendszerezett, egységes ismeretanyagot képez. Hadd tegyük mindjárt hozzá: helyeseljük, hogy a munkaközösség a település történetének alapos föltárásán túl a népelet és a művelődéstörténet földolgozására is vállalkozott. A mű arányaiból kirajzolódik — amit az igen tanulságos szerkesztői utószó is megfogalmaz —, hogy *a részletekig leásó történeti vizsgálódás volt az elsődleges*, más szóval a köztörténetben monografikus teljességre törekedtek, amit a művelődéstörténeti és néprajzi kutatásban — különböző okok miatt — már nem vállaltak. *A népelet legfontosabb jelenségeinek föltárása és a néhány művelődéstörténeti fejezet* így, a teljesség igénye nélkül is *értékes többletet hoz a kimondottan történeti kötet mellé, színesíti, gazdagítja a Mezőberényről nyújtott széles történeti tablót*. Ezzel igazolja a szerkesztői elképzelést, amely egybevág a korszerű tudomány igényével: komplex módon, vagyis több oldalról, több szaktudomány eszközeivel megközelíteni a kutatás tárgyát.

A monográfia, a népmozgalmi vizsgálatot is számítva, 14 fejezetben tárgyalja Mezőberény történetét. A korszakolás vagyis a községtörténet fejezetekre osztása és a fejezetek közel egyező fölépítése, rendező elve szakavatott, következetes szerkesztői koncepcióra vall. Egyetlen szerző sem elégszik meg a korszak eseménytörténetének megrajzolásával, hanem minden korban vizsgálják a község gazdasági helyzetét, a termelés különböző területeit, a lakosság társadalmi rétegezettségét. Rendszerint a gazdasági és társadalmi struktúra ilyen elemzése alapozza meg a politikai élet árnyalt bemutatását.

A község határának az 1723. évi újraterlepités előtti történetéről két fejezet tájékoztat. *Ifj. Kürti Béla* a legrégebb településnyomoktól a honfoglalásig tekinti át a környék történetét. Munkája részint leíró, anyagközlő, ugyanakkor az egész Dél-Alföldre kitekintő földolgozása a föltárt régészeti leleteknek. A leíró részek a monográfia arányait tekintve túlméretezettnek, részletezőnek tűnnek, de az aprólékos számbavétel — a helyismeret és a további kutatások érdekében — föltehetően igazolni fogja a szerzőt. *Szegfű László* nehezebb helyzetben volt, hiszen írásos emlékek csak a 14. század derekától ismeretesek a középkori Berényről. Az adatok hiányát úgy hidalja át, hogy széles történeti anyag ismeretét alapján kísérletet tesz a tágabb környék, a Körösök vidéke középkori történetének rekonstrukciójára. Ez izgalmas, tudományos vállalkozásnak bizonyult.

Az 1723-ban kezdődő újraterlepitéstől a 48-as polgári forradalomig terjedő korszak történetét *Implom József* dolgozta fel — mintaszerűen. Munkáját széles körű anyagismeret, a források tisztelete jellemzi. *Szabó Ferenc*, a monográfia szerkesztője két fejezetet vállalt: a Habsburg-önkényuralom és a kiegyezéstől az első világháborúig tartó kor földolgozását. Az utóbbi Mezőberény történetének kulcsfontosságú időszaka, mivel az idő tájt alakult a település arculatát a legutóbbi évtizedekig meghatározó mezővárosi jelleg, amelynek különböző életmegnyilvánulásait a néprajzi fejezetek szerzői (különösen Szilágyi Miklós) elemzik igen tanulságosan. Fontos ez a korszak azért is, mert akkor bontakozott ki Mezőberényben — a vihasarki mozgalmakkal egyidőben — az agrárszocialista mozgalom. Szabó példászerűen elemzi a dualizmus gazdasági és társadalmi struktúráját, majd a politikai élet rövidebb jellemzése után a helyi földmunkás és szociáldemokrata mozgalmakat. Földolgozása Implom fejezetével együtt kiemelkedik a monográfia különben egyenletes szintű, alapos történeti fejezetei közül.

Az első világháború és a forradalmak időszakát *Irányi István*, az ellenforradalmi rendszert *Köteles Lajos* és *Farkas József* ismerteti. A fölszabadulástól napjainkig ívelő negyedszázad történetét négy szerző (*Siklósi Ferenc, Molnár Pálné, Jakab Mihály, Dütsch Zsolt*) írta meg, s fejezeteik a kötetnek éppen egynegyedét teszik. Kérdés, nem jelent-e ez arányeltolódást? Ha a fölszabadulás óta végbement gazdasági, társadalmi változások jelentőségét nézzük, csak helyeselhettük a szerkesztés és a szerzők törekvését a közelmúlt ilyen gazdag bemutatására. Egyrészt

e negyedszázad sokoldalú tükrözése nem rövidítette más korszakok jellemzését, másrészt éppen a legújabbkor történetének tényeken nyugvó, hiteles rajza hatalmas tudatformáló hatást fejthet ki. A mezőberényi monográfia bátrán élt ezzel a lehetőséggel: őszintén, tárgyilagosan, az eddig ismert monográfiák közül a legalaposabban dolgozta fel egy helység legújabbkori történetét.

A művelődéstörténeti fejezetek nyereségei a monográfiának: itt a tiszántúli „kismezőváros” iskolaügyéről, művelődési intézményrendszeréről olvashatunk, csemegét kap az érdeklődő a Petőfi mezőberényi kapcsolatait föltáró — szűkszavú, de lényegre törő — fejezetben, és újdonságot Berény sporttörténetének vázlatában.

A mezőberényi népélet rajza nem nyújtja a történeti részben következetesen keresztülvitt monografikus teljességet. Szabó Ferenc szerkesztői utószava erre magyarázattal szolgál. Milyen szerepet szánt a monográfia tervezetét kidolgozó szerkesztő és a kiadó a néprajzi fejezeteknek? — Már a futó áttekintésből kiderül, hogy elsősorban Mezőberény három nemzetiségének jellemzőbb néprajzi sajátosságait, másfelől a nemzetiségek együttéléséből szerveződő mezővárosi társadalom közösségi életét kívánták dokumentálni. A három nemzetiség néprajzi arculatának tükrözéséhez jó választásnak bizonyult, hogy szokásaik és táplálkozási hagyományaik bemutatását külön fejezetekre bízták. *Hathy Tibor* a magyar, *Tábori György* a szlovák, *Banner József* a német népi kultúra jegyeit vizsgálja, s bár leíró anyagközlésük nem törekszik teljességre és rendszerezésük sem azonos, a nemzetiségek szokásaiban és táplálkozásában megragadják azt, ami sajátosnak, az egyes kultúrák fontos jellemzőjének tartható. Az összehasonlítás és a szintézis feladatát *Szilágyi Miklós* vállalta, a Mezővárosi közösség és néphagyomány című fejezetben. Szilágyi újszerű vizsgálódásra vállalkozott: egy kismezővárosnak a gyűjtés idején már nem funkcionáló paraszti kultúráját elemzi az archivális források és a népi emlékezet, kisebb részben saját megfigyelései alapján. Ilyen kutatást eddig jószerevével csak Erdei Ferenc végzett Makón és általában az alföldi mezővárosokra vonatkozóan. Csupán az izgalmasabb tárgyköröket kiemelve: Szilágyi vizsgálja a berényi közösség kapcsolatát szomszédaival és a földesúrral, az etnikai különbségek elhatároló szerepét a közösség életében, a nemzetiségek önértékelését, végül a polgárosodás hatását.

Szilágyi kitekintő, az alföldi tájban gondolkodó szemléletmódját követi *Varga Gyula* a paraszti gazdálkodás leírásában, és a dokumentáció alaposságát, történeti és társadalmi adatolását tekintve nem marad el mögötte *Hentz Lajos* Népvisélet fejezete sem. Jó áttekintés olvasható a kötetben a helyi népművészet emlékeiről (*Bartóki József—Hentz L.*), a népi építkezésről (*Hentz L.*), a határ és a belterület földrajzi neveiről (*Adamik Mihályné—Molnár Ambrus*). Elismerést érdemel a népvisélet, a népi építkezés és a gazdálkodás gondosan összeválogatott illusztrációs anyaga. Végül is a néprajzi fejezetek betöltik a kívánt szerepet, sőt Szilágyi Miklós összegező tanulmánya a monográfia keretein messze túlmutató, különösen az Alföld-kutatásban kiválóan hasznosítható tanulságokat is hoz. Amit pedig nem dolgoztak fel Mezőberény népéletéből (népdal, népi orvoslás, kismesterségek stb.), annak a kutatására maga a szerkesztő ad indítást. Hiányérzetet kelt, hogy a rangos, tudományos megalapozottságú monográfia nem közöl idegen nyelvű összefoglalót (leginkább német és szlovák összegezés lett volna indokolt), amely növelhette volna a könyv tudományos hasznát, olvasottságát.

A monográfia két kötete 1005 oldal terjedelmű. Kérdés, egy közel 13 ezer lakosú nagyközségnek nem túlméretezett vállalkozás-e ezeroldalas könyvet kiadni a maga történetéről. Bizonyos, hogy a kiadás a helyi költségvetés jelentős erőforrásait igényelte. Ám Mezőberényben megérték a feltételek arra, hogy önismereti vállalkozásra jelentős összeget fordítsanak. Megvoltak az előfeltételek anyagiakban és a tudat szintjén: a községi vezetők céltudatos elhatározásában, lakóhelyszeretetében. Végére is sok-e az ezer oldal vagy kevés? A két kötetben aránytalanul részletező leírást alig találni, inkább még növekedhetett volna a terjedelem, ha például minden néprajzi tárgykörre akad kutató. Az újabb helytörténetírás eredményei a mér-

cét magasra tették. Ehhez méltót alkotni csak elmélyült, új ismereteket adó anyag-feltárással lehet, ahogyan a mezőberényi munkaközösség tette. A ráfordítás a mai és ezután felnövő nemzedékek helyismeretében, az egész környék közművelődésében, politikai életében és nem utolsósorban tudományos életünkben hoz majd gyümölcsöket. (Mezőberény Nagyközség Tanácsának Kiadása, 1973. Szerkesztette Szabó Ferenc.)

JUHÁSZ ANTAL

Bertha Bulcsu: Balatoni évtizedek

Magyar Tenger... Európa legnagyobb édesvízi tava... Az első szerelem emléke... A tavalyi balatoni nyaralás költségei... A füredi strandon ellopták a táskarádiómat... — Mindenki vagy volt már a Balaton mellett, vagy ezután szeretne rövidebb-hosszabb időt a tó partján eltölteni. Mindannyian valamilyen módon érdekelték vagyunk Balaton-ügyben. A tó nem hagy bennünket közömbösen. Múltja a mi sorsunk, jövője a mi jövőnk. Kérdezetlenül is véleményünk, kritikánk, elképzelésünk van a Balatonról.

Magam sem tudok elfogulatlanul szólni róla. Nekem szülőföldem a Balaton. Én még emlékszem arra az időre, amikor a balatoni hajók zászlólevonással tisztelegtek. Ha hajó jött szembe, egy matróz hátraszaladt a fedélzeten, és leeresztette, majd újra fölhúzta a hajó zászlaját. A szembejövő is. Üdvözölték egymást a vízenjárók. Szép szokás volt. Egy tenger nélküli ország hajóinak köszöntése és szerencsekívánata. Ma már nem eresztik le a zászlót a hajók a Balatonon, ha találkoznak. Megsűrűsödött a hajóforgalom. Nyáron, a füredi kikötőben naponta húsz hajó indul és érkezik. Ki győzné húzogatni-eregetni a hajók tatján a zászlót? Változik a világ a Balaton körül. Profanizálódik, uniformizálódik. Új szokások, új életstílus alakul ki a tó partján.

A Balatonról szóló irodalom sem hagy közömbösen. Rengeteget írtak már róla. Lóczy Lajos kezdeményezésére még a múlt század végén a Magyar Földrajzi Társaság páratlan tudományos vállalkozást indított el: harminckét kötetből álló könyvsorozatot jelentetett meg *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei* címmel. Egyetlen tóról, egy tényérnyi vízfelületről és a környező világról harminckét kötetnyi írás! Az érdeklődésnek ezzel a fokával talán egyetlen tájegység sem dicsekedhet a világon. S a tudósok dolgozatai mellett gazdag bőséggel születtek és születnek a művészek, írók vallomásai. Eötvös Károlytól Illyés Gyuláig, Mészöly Gézától Egry Józsefig és tovább.

A Balatonról szóló könyvtárnyi tudományos és szépirodalmi mű után mi újat mondhat, aki arra vállalkozik, hogy könyvet ír a Balatonról? Eötvös Károly immár klasszikus műnek számító útiraja, vagy Illyés gyönyörű Balaton-könyve után érdemes az írónak ekkora fába vágni a fejszéjét? A tó lecsapolására a múlt század elején szőtt délibábos elképzelések nem valósultak meg. A tó vize bizonyára a jövőben sem fog elapadni. Amíg lesz Balaton, addig írni is fognak róla. A Balaton, úgy látszik, mint téma is kimeríthetetlen.

A Balaton-irodalom legújabb termése, Bertha Bulcsu Balaton-könyve nem tudományos értekezés, nem művészi fotók kísérszövege, nem esszé, nem bédeker, nem útirajz, és még egy sor „nem”. Bertha könyve a *Magyarország felfedezése* sorozatban látott napvilágot, s mindenekelőtt a jelent, a mai és a közelmúlt valóságát ábrázolja. Tárgya nem a Balaton, hanem a Balaton élete. A könyv nem egyszerűen a Balatonról szól; Bertha a Balaton életrajzát írta meg.

A könyv először a tájat mutatja be az évszakok változásában — de nem általánosságban, hanem egy nagyon is kézzelfogható, valóságos időponthoz, 1953—54 fordulójához kötve. Majd arra a kérdésre felel az író: „Kik laknak a Balaton partján?” — megint csak egy pontosan meghatározott időben: a háború utáni években, évtizedekben. „Az élet fórumainak” megjelenítése után legrészletesebben azt vizsgálja: „Miből élnek az emberek?” Az ipar, a mezőgazdaság, a szőlőművelés, a halászat, az idegenforgalom sajátosan balatoni kérdései kerülnek sorra: a helyi munkaalkalmak, foglalkozások, kereseti lehetőségek. Vizsgálódását nem köti szorosan a partvonalhoz; a Balatont mint egy nagyobb tájegység meghatározó-rendező elemét tárgyalja, s tekintete a mögöttes területekre is kiterjed. Az élet minden megnyilatkozásában leginkább az ember viselkedését kutatja, az életforma kérdései foglalkoztatják. Berthának a Balaton nem történelem, nem víz, nem kövek és nem épületek; mindenekelőtt embereket jelent a számára. A könyvben meggyőzően és érzékletesen bontakozik ki a folyamat, amelynek során a Balaton a susogó nádasok, a magányos horgászstégek, a vízparton delelő gulyák, a hullámokon táncoló papucsosnokok idilli világából a modern népvándorlás, az idegenforgalom, a sátorozás, a villaépítés, a könnyű élet egyik célpontjává vált. Bertha hamis nosztalgia nélkül, de nem titkolt kedvetlenséggel szemléli a folyamatot. Rossz kedvét megértjük; minden oka megvan rá.

S amit hiányként fölrohatnánk? Hogy az északi parttal aránytalanul többet foglalkozik, mint a délivel? Hogy a műemlékekről kevesebb szó esik, mint a téeszek és állami gazdaságok gyümölcseiről? Hogy az író nem tud mindig tárgyilagos és objektív lenni? Hogy gyakran elragadja az indulat? Bertha nem egy tájegység monográfiáját írta meg. A Balaton életrajzába a maga személyes életét is beleszötte. A *Balatoni évtizedek* nem útikönyv, hanem vallomás; nem tájrajz, hanem „önélet-rajz”. Bertha a szülőföldről beszél, amikor a Balatonról szól. Ez az ismeret mélységét és a szólás tónusát egyaránt meghatározza. Bertha egykor a Tapolca, Balatongyörök, Keszthely háromszögében élt, tanult, dolgozott és hajózott, itt volt vonaton bejáró diák, itt volt először szerelmes, itt dolgozott fuvarosok mellett, itt szegődött el a kikötőépítkezésekhez, itt járta a vizet bérelt vitorlással... Most is, hogy elkerült a tájról, utánajönnek az emlékek. Nem tud elszakadni a Balatontól: legalább a nyári heteket Szepezden tölti munkával, pihenéssel...

Bertha könyvét nemcsak tárgya teszi újszerűvé és különíti el az eddigi gazdag Balaton-irodalomtól, hanem a tárgy megközelítése, módszere is szokatlan. S mivel Bertha Bulcsú a *Magyarország felfedezése* szociográfiai sorozatba írta könyvét, mint a sorozat és a műfaj egyik új termése is figyelmet érdemel: a tárgyilagosságra törekvő, általánosításokat kereső, esszé jellegű társadalomrajz helyett inkább a személyes motívumokkal átszőtt, szépirói megformálású szociográfiával tart rokonságot, a szociográfiai irodalomnak azzal az ágával, amelynek immár klasszikussá vált mintája Illyés könyve, a *Puszták népe*.

Két rétege van a könyvnek. Az egyik réteg a múlt, az emlékek rétege, a másik a jelen, a ma. Az író emlékezete egészen a második világháborúig, gyerekkoráig visszanyúlik. Megelevenednek a háborús szorongások, az ötvenes évek első felének fojtott évei. Bertha nem esik abba az illúzióba, amin — Heisenberg megfogalmazása szerint — a klasszikus fizika nyugodott: „...hogy a világot vagy legalább a világ egy részét leírhatjuk anélkül, hogy saját magunkról beszéljünk.” Bertha vállalja a szubjektív elem jelenlétét. A kérdésfeltevéseiben benne van a személyes elem, a vizsgálatban, a megfigyelésben is dominál, és a leírás sem nélkülözi a közvetlenséget, az általa megélt élmények elmondását. Néhány esztendeje ismét Tapolcán járt... „Eszembe jutott egy tojásgránát...” — írja, s az emlék hatására, mint egy hívó szóra megelevenedik a múlt. Képzete meglódul, s egy-egy emlékrészlet oly erővel támad föl benne, hogy a történet szinte novellává kerekedik. A *Balatoni évtizedek* egyik rétegeként tehát egy rejtett önéletrajz húzódik meg. Az emlékezés szuggesztív erővel kelti életre a múltat, s helyenként a téma, a Balaton szinte csak ürügynek látszik, hogy az író önmagáról, emlékeiről valljon. A könyv ezáltal Bertha szépirói művészetének megértéséhez is forrásul szolgál: nem egy novellájának, regé-

nyének (*Elveszejtett bakák tánca, Tűzgömbök*) életrajzi indítékával, személyes élménytartalmával itt ismerkedhetünk meg; illetve az itt elmondott emlékek kerültek át szépprózai írásaiba.

A könyv másik rétege a jelen képe. Bertha éles szemmel figyeli a természet változását és a Balaton körüli emberi viszonylatok, társas kapcsolatok alakulását. A Balaton napjainkban egy állandóan növe-hízó problémagubanccá vált, a helyben lakó nem kisszámú népesség és a tó partján évente megforduló hárommillió nyaraló közös gondjává. A bajoknak sokféle megnyilatkozása és számtalan forrása van. A Balaton körül az újkori rablógazdálkodás nyomai látszanak... A Balaton a természet és a pénz világának valami furcsa keverékévé vált... A Balaton ma a külföldiek és az úttörők, a fiataloké... Hol vannak a javakorbeliek, a dolgozók, a negyven-ötven éves munkások?... A rossz ellátás miatt a nyár üdülés és nyaralás címén embertelen körülményeket zúdítt az emberek nyakába... A különféle intézmények évente megbeszélnek az évad elején a tennivalókat, majd októberben értékelik a hiányosságokat, aztán minden marad a régiben... Színvonalkülönbség van az északi és a déli part között, Füred és Siófok között, de még az azonos parton is: Füred és Keszthely között... Minél messzebb áll meg Budapesttől a vonat, annál kisebb a beruházás, annál igénytelenebb az ellátás... A fejlesztési tervek állandóan változnak... Az erdészet olcsó faházakat árul és reklámoz, a tanács viszont hatósági segédlettel lebontatja őket... Sajnos, csak utólag vagyunk okosak. Megelőzés helyett toldozással-foltozással próbáljuk a bajokat gyógyítani... A Balaton nem tenger, vize nem sós, hanem sekély, édesvízi tó: korlátozott, hogy mennyi szennytet tud elemészteni... A környezettel, a levegővel, a vízzel kapcsolatos aggodalmakra hallható válasz — másutt, külföldön, nyugaton még rosszabb a helyzet — nem nyugtat meg... Tudjuk, a bajok egyik forrása, hogy a tó partján periodikusan hullámszik az élet: itt más igényeket támaszt a tél, mint a nyár, mást akarnak az emberek esős és jó időben. A kereskedelmi hálózat, a művelődési programok mégse ehhez alkalmazkodnak... Talán a tövidék közös igazgatás alá vonása, egy új Balaton megye segítene? Nem tudom...

A könyv két rétege hangban is különbözik egymástól. Az emlékezés főleg a hangulati elemeket ragadja meg, az érzékletes leírások légkört teremtenek. Az író a gyerekkor szemével látja és láttatja a múltat. Összemosódnak, majd a képzelet munkája nyomán új rendbe sorakoznak az emlékek. Ahogy Bertha például a balatoni évszakok változását leírja, vagy ahogy Tapolca háború alatti életét megeleveníti, Krúdy legjobb ízeit juttatja az olvasó eszébe. Ami volt, eltűnt. Csak a képzelet tudja a múltat megeleveníteni. Ami volt, vissza nem hozható. Csak a nosztalgia marad a nyomában...

„Ez egy másik Balaton, ez egy másik táj” — mondja a jelenről a tájra visszatérő író. A múltból a nosztalgikus emlékezés hangján szól, a képzelet érzékletes nyelven beszél, a jelenről sok-sok iróniával. S mivel itt az életnek olyan megnyilatkozásairól is be kell számolnia, amelyekről nincs közvetlenül személyes élménye, gyakran a tanácsi vezetők, hivatalnokok nyilatkozataira támaszkodik. Természetes, hogy az emlékek szuggesztívebb, átvilágító erővel hatnak, mint a tanácselnökök és -titkárok számadatai. A múlt, a gyerekkori emlékek megelevenítése szintisza epika; a jelen gyakran csak interjúkból, nyilatkozatokból kirajzolódó kép.

A *Balatoni évtizedek*ben — a szó legnemesebb értelmében — elsősorban kitűnő olvasmányt kapunk. Aki nem fölösleges „elvárásokkal” közeledik a műhöz, aki nem egyéb szociográfiai írásokból levont következtetéseket, műfaji „szabályokat” kér számon a könyvön, hanem elfogadja olyannak, amilyen, egyszerűnek és egyedi alkotásnak, az élvezni fogja Bertha Bulcsu könyvét. A *Balatoni évtizedek* újabb érv a szépirodai megközelítésű társadalomrajz mellett abban a vitában, amelyet az irodalmi szociográfia létének és jogosultságának elismertetéséért újból és újból meg kell vívni. (*Szépirodalmi*, 1973.)

TÜSKÉS TIBOR

Íróország felfedezése

Kevés kritikámhoz készítettem annyi jegyzetet, mint *Bertha Bulcsu* írói mély-interjúihoz. Nem csoda. Az *Írók műhelyében* című kötetnek — mely a hasonló témájú *Meztelen a király* folytatása — szinte valamennyi szava, mondata magas hírértékű. Ez is Magyarország felfedezése, mint az író Balaton-szociográfiája. A szellemi Magyarország egyfajta keresztmetszetét kapjuk itt, a tollal dolgozó alkotóké. Évek óta többen próbálkoznak a kortárs írók életformájának és alkotóműhelyének feltárással. Bertha vállalkozása azért érdemel fokozott figyelmet, mert jól kódolható standard kérdései alapján akár statisztikailag is kimutathatjuk: hogyan él a magyar író a hetvenes évek elején. Bertha abban is emlékeztet a szociológiai felmérések kérdezőbiztosaira, hogy visszatérő és „testreszabott” kérdéseit *csupán* felteszi, a válaszokat lejegyzí, de nem vitatkozik. (A vita és az értékelés az olvasóra hárul.)

A felkeresett tizennyolc író: ismert és elismert, pályája zenitjén álló alkotó. Néha a kritikust is megbírálják, mint engem Bertha előző kötetéről a *Nép*-szavában közölt recenzióért. Egy remek humorista azon élcelődött, hogy sokallom az interjúkészítés közben megivott bor (sör, pálinka stb.) mennyiségét. Nos, e kötetben — véletlen-e? — kevesebb bor folyik. Megtudjuk ugyan, hogy a házigazda jugoszláv szilvóriumot és francia vörös bort kínál vendégeinek, de sokkal fontosabb Bertha tudósítása interjúalanya vérenek pirosságáról, emberi tartásáról.

Cseres Tibortól Zek Zoltánig terjed a meglátogatott írók névsora. A már említetteken kívül Csuka Zoltán, Déry Tibor, Fodor András, Garai Gábor, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kende Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Ladányi Mihály, Mándy Iván, Nagy László, Simon István, Takács Imre, Tatay Sándor és Vas István alkotóműhelyébe indulunk felfedező útra Berthával.

Valamennyiük számára legfontosabb a munka, de csak kilencen tudják saját műveik írásával kezdeni a napot. A többiek is az irodalomhoz közelálló munkából élnek; szerkesztők, tanítanak vagy könyvtárosok. Mindnyájan — a „profik” is — családosak. A tizennyolc író fele éjszaka dolgozik. Van, aki ezt is jól bírja, de többen panaszkodnak. Juhász Ferenc, miután „laborális és familiáris okból” áttért az éjszakai munkára, kimerültség miatt szanatóriumba került. Fodor András igazán nem „vasárnapi költő”; saját verseit mégis csak nyári szabadsága alatt tudja megírni. Garai Gábor első kötetének már a címe is: *Zsúfolt napok*. Ez a könyv tizenhét éve jelent meg — s a költő napjai azóta egyre zsúfoltabbak!

A következő írói gond a lakás. Legrosszabb helyzete a csupán írásaiból élő Ladányi Mihálynak van. Szoba-konyhás lakásban dolgozik, éjszaka, mert nappal felesége és gyermekei miatt erre képtelen. A legtöbben különálló, kertes házban szeretnének élni, tágas dolgozószobával, azaz írói műhellyel. Ez a vágy, Kolozsvári Grandpierre Emil szerint, általában jellemző a mai emberre: „Nem tud megenni a város nélkül, de lehetőleg falun szeretne élni.” Ezért épül a városmag köré oly sok kertes ház. Déry Tibor úgy véli: „Az író számára a legszerencsésebb a magányosság és a világban való jelenlét váltakozó cseréje.”

Így pásztázhatnánk végig a többi visszatérő kérdésen: pénz, boldogság, barátság, nők, életveszély, íz, szín, illat, élet más hollygón; — mindegyikre kapott a riporter frappáns vagy jellemző válaszokat. További összegezés helyett Bertha stílusáról lenne néhány szavam. A válaszok le- és megírásában kitűnően követi beszélgetőpartnereit hangvételét. Még Juhász Ferenc bonyolult versprózáját is érzékelteti. Az írók és környezetük bemutatása mellett bibliográfusi feladatot is ellát: felsorolja valamennyi megjelent kötetüket. Máris tudok olyan kritikusról, aki Bertha Bulcsu íróportréinak felütésével kezd recenzióihoz. Írói vallomásokból így lesz — kritikuskok kézikönyve. (*Szépirodalmi*, 1973.)

TASI JÓZSEF

SZÍNHÁZ

A nagyszerű halál

SZÁRAZ GYÖRGY DRÁMÁJA GYULÁN

Nemzeti történelmünk mindaddig legtöbb reményt rügyező tavasza, legfényesebb nyara és legszomorúbb ősze: 1849. A rettenetes vég, a bukás bizonyította, hogy nem túloz a szó: élethalálharcát vívta itt egy nemzet. A sírját is megásták már, amelyben a költői jóslat, de a hidegfejű számítás szerint is elsüllyednie kellett volna. Megmaradt. Fölállt ismét Temesvár porából, ahol egykor parasztvezérét sültötték izzó trónon, s most döntő és utolsó csatáját vesztette el. Hogy mégis él, ahhoz erőt adott neki a vértanúk példája is. Ama tizenháromé is, akiknek halálos ítéletét éppen most 125 éve írta alá a „bresciai hiéna”. A hősök emléke előtt való tisztelgés nem lehet csak évfordulókra időzített föladat, nem efféle penzumot teljesített a drámaíró Száraz György sem, amikor közülük Damjanichot, Kiss Ernőt, Leiningent, Nagy-Sándor Józsefet, Pöltenberg Ernőt, valamint a legendás huszárkapitányt, Lenkey Jánost megelevenítette.

Valódi írói szemre vall már a pillanat és a helyszín megválasztása. Nem Temesvár, nem Arad — Gyula. A Wenckheim-kastélyban, orosz fogságban várják tábornokaink a varsói futárt, aki a cár kegyelmét, vagy éppen átadásukról szóló döntését hozza. Hátborzongató drámai pillanat: a gladiátor fölneéz a császári hüvelykujjra, szemében mindaddig ott repked a remény, amíg el nem hangzik a „recipe ferrum!” Legyőzött férfiak, még nem megalázott emberek, akiket látunk. Az író ábrázolásában nem merevednek szoborrá, de nem is lesznek megalázottak soha, mert hősök. Valódiak: nem kőből, emberből való hősök. Olyanok, amilyenek a legvalószínűbben életükben is lehettek. Száraz György nem csupán jó drámát írt, de a történeti személyiségek megidézésében legnagyobb íróinkra emlékeztető biztonság jellemzi alkotását. Ugyanezt mondhatjuk az ismert történeti tények és az általa teremtetett drámai szituációk példás összhangjáról. Csak kiváló író találhatja el úgy a mértéket, ahogyan Száraz például a Döry báró főszereplésével játszódó jelenetben, amikor ez a lakájgúnyába bújt, majd ismét visszavedlő huszárkapitány Kossuth-nótát énekel cári tisztek parancsára. Torokszorítóan fájdalmas, mégis tragikomikus, már-már abszurd pillanatok ezek. A mértéktartás itt is, a részeg cári tiszt „lázadásának” megírásában is: remeklés. Persze, nem a részletek, nem a sikeres egyes jelenetek tartják meg a drámát, mert ezekkel együtt is megmaradhatna becsületes történelmi illusztrációnak. Száraz György azonban nem egyszerűen „utánanézett” hősei sorsának, nem csupán belelapozott történelmünknek ebbe a fejezetébe. Tanulmányban nézett szembe tényekkel és érzelmekkel, a drámaírásnak abban a szakaszában, amikor még minden hőse csak őbenne élt, amikor még érvet s ellenérvet egyaránt ő mondott ki. Ő, az író, mert már akkor saját gondolatait, a benne indukálódott feszültségek pólusait szikráztatta össze, s nem a forrásokban lelt magyarázatokat ismételte. Nagy-Sándor József és Pöltenberg igazát egyként a magáénak érezte, csak így szakadhattak ki belőle hiteles hősök.

Mind a tanulmány, mind a kész dráma folyóiratunkban jelent meg, rendszeres olvasóink tehát már innen ismerhették. Bizonyára megértik, hogy ezúttal az új

magyar drámának kijáró érdeklődésen túl még külön izga'ommal vártuk a darab gyulai bemutatóját. A várudvar színpada, a hely varázsa olyan keretet biztosított a játéknak, amely már önmagában szerencse. Ilyen találkozás után méltán nevezhetjük rendkívülinek a színházi élményt még akkor is, ha netán gyengébb előadást látunk. Ez pedig nem volt az. Ellenkezőleg: Sik Ferenc alapjában jól fölépített, egységes és céltudatos rendezői elvek szerint állította színpadra Száraz György drámáját. Értette az író és érezte a legfőbb szándékot: a hősök itt nem önmagukért való figurák, nem csupán „szerepek”, hanem az írói igazság hordozói, ehhez kell tehát hűségesnek maradnia. Hűséges maradt, és győzött. Pedig nem lehetett könnyű dolga: a különböző társulatokból jött, különböző képességű színészekkel igazán magas követelményeknek kellett megfelelnie. Történeti drámáról lévén szó, külön teherként, hogy a néző a maga Damjanich-képét, a maga Lenkey századosát-tábornokát keresi még akkor is, amikor az író már helyettesítette azt a magáéval. Teljesen elhiteni azonban csak akkor tudja, ha abban minden színházak legfontosabb szereplője, a színész is segít neki.

Ebben bizony Száraz Györgynek már kevesebb szerencséje volt. Nem elsősorban a többiek által központi figurának vélt Damjanich okozott csalódást. *Paláncz* Ferenc talán lágyabb, kevésbé „bakafántos”, mint a megírt tábornok, a legfontosabb jelekben azonban a helyén van, külsődleges eszközök nélkül is éreztetni tudja erejét. *Pákozdi János*, *Bárany Frigyes*, *Peczka Endre* (Kiss Ernő, Leiningen, illetve Pöltenberg szerepében) fegyelmezett, pontos. *Csikos Gábor*, mint Nagy-Sándor József, egyenesen hibátlan. Van azonban két mellékesebbnek tűnő szerep — Döry báróé és Lenkeyé —, amelyek rendkívüli színészi teljesítményt igényelnek. Döry nem egyszerűen snádigig kapcabetyár. Ne feledjük, hogy ő maga mondja: valamikor Kossuth főkortese volt, van félnivalója amiatt is, de huszárkapitányként végigharcolta a hadjáratot, kitartott Temesvárig. Lényegesen bonyolultabb figura tehát, mint amilyennek *Nagy Gábor* megformálásában láthattuk, aki láthatóan szenvedett inasgúnyában és huszárdolmányban egyaránt, nagyrészt rajta múlt, hogy a korábban emlegetett éles drámai helyzet, a torokszorító Kossuth-nóta előadása nem sikerült úgy, ahogyan pedig a megírt jelenet erre lehetőséget ad. Más helyen érdemes lenne talán elidőzni a kérdésnél: hogyan történhet meg, hogy filmen, televízióban népszerűvé lett fiatal művészeink majdhogynem a műkedvelők megilletődöttségével és tanácstalanságával állnak a színpadon. Ahogyan itt Nagy Gábor mellett még *Máriáss Melindán* láthattuk ezt. Ellenben — és szerencsére — meglepően érett alakításokban gyönyörködhattunk olyan művészeink munkájában, akik a nagyközönség előtt alig ismertek, hiszen a vidéki színházból csak ritkán kerül ki filmfőszereplő. Minden dicséretet megérdemel például *Iványi József*, de még inkább *Kézdy György*, aki *Jeliszki* szerepében az előadás legnagyobb színészi teljesítményét nyújtotta. Hálás szerep, mondhatnánk. Igen, de nem kevésbé az *Lenkey Jánosé*, amelynek megformálásával viszont *Orbán Tibor* ugyancsak adósunk maradt.

*

Tudomásunk szerint a drámát a várszínház igazgatóságának fölkérésére írta Száraz György. Íme, a bizonyíték, hogy „megrendelésre” is születet kiváló irodalmi mű. A gyulaiak minden bizonnyal örülnek a sikernek, és ennek biztos tudatában haladnak azon a helyes úton, amelyen elindultak: segítői lesznek újabb magyar drámák életrehívásának. Kívánjuk, hogy a mostanihoz hasonló szerencsével járjanak!

ANNUS JÓZSEF

László Emőke: Endre Béla

Születése óta több mint 100 évnek kellett eltelnie, hogy méltó kiadvány mutassa be az országnak Endre Bélát. Az alföldi iskola nagyjai közül ő az utolsó, akinek életművét könyv alakban is feldolgozták.

László Emőke tanulmánya először a Móra Ferenc Múzeum évkönyvében jelent meg (1968). Ennek a munkának a rövidítésére kényszerült a szerző, amikor a rendelkezésre álló mintegy 13 oldalon kellett összefogni mondanivalóját. Sajnáljuk a kimaradt részeket, amelyek főleg elméleti és összehasonlító jellegűek voltak. A Kis-könyvtár sorozatban csupán az életút és az életmű bemutatására volt lehetőség.

László Emőke munkája végigkíséri Endre Béla életét és munkásságát szegedi születésétől (1870. november 19.) Mártélyon bekövetkezett haláláig (1928. augusztus 12.). Munkásságát 1901-től, a művész Vásárhelyen való végleges letelepedésétől elemzi részletesebben. Taglalja festészetének kialakulását a kezdeti novellisztikus témáktól és a paraszti zsánerképektől a kiérlelt művekig. Ír a vásárhelyi művészek Majolika és Agyagipari Telepének létrehozásában betöltött szerepéről (1912), első kiállításáról (1912), Endre Béla és a többi vásárhelyi gyűjtőmunkájáról: „Ezek a vásárhelyi művészek a humánus legtisztább példáit a népben látták, s az általa örökölt ősi hagyaték egy részének — a népművészetnek — a védelme lett Endre Bélának és társainak fő célkitűzése is.” Összehasonlítja a kortársak (Tornyai, Nyilasy, Károlyi) festészetével Endre Béla piktúráját. S ez az a pont, ahol vitatkoznék a szerzővel. Azt írja: „Témavilága bensőségeesebb, mint társaié (pl. a szegedi Károlyi Lajosé vagy Nyilasy Sándoré), színei visszafogottabbak, inkább a semleges szín-harmóniákat keresi, nem a harsogást, a kontrasztokat.” Ez az összevetés Bodnár Éva futólagos összehasonlítására emlékeztet (Tornyai János, Bp. 1956), bár ő Tornyai, illetve Károlyi és Nyilasy művészete kölcsönhatásának hiányát említi. László Emőke Endre—Nyilasy összevetését indokolatlannak tartjuk. Az Endre Béla—Károlyi összehasonlítás is sikertelen vállalkozás. Károlyi áhítatos, befelé forduló líráját nem érintették társadalmi problémák — sem mondanivalójában, sem témájában —, míg Endre Béla *elkötelezett* alföldi festő. Senki sem vitatja, hogy Endre Béla együtt-érzésének kifejezési erőssége más, mint Tornyaié és Kosztáié, de ez nem ad alapot arra, hogy társadalmi töltésű festészetét „társai” (?) munkásságával — akárcsak egy gondolat erejéig is — összevessük. Sikeresebb lenne a kutatás által eddig elhanyagolt Szőri József erős szociális indítású festészetének a viszonyítása. Endre Bélaéhoz. Az ő művészetük társadalmi töltésének hasonlítható foka és személyes kapcsolatuk több alapot nyújt erre.

Részletesebben elemzi a szerző az 1915-től 1925-ig terjedő korszak munkáit. Ezeket a képeket tematikája szerint csoportosítva: táj-, csendélet- és interieur festészetének legjellegzetesebb jegyeit mutatja be. Vizsgálja a képek kompozícióját és színvilágát, rámutatva, hogy Endre Béla „sohasem festett pusztán a szemet kápráztató szép öröméért, mindig belső érzelmi közösséget érzett a festett tárggyal”. Elemzéseiben keresi a vásárhelyiek művészetének társadalmi okait, összehasonlítva — s egyben különbséget téve — a vásárhelyiek és a nagybányaiak között. „A vásárhelyieknek az az elsősorban hangulati indítású térszemlélet, mely a nagybányaiakra jellemző, nem lehetett sajátjuk. Jól tudták, milyen nyomorúság van a tanyák fehér falai mögött, s hogy a fekete szántóföldeken, a tarka színű legelőkön milyen a munka, az élet, így nem tekinthették azokat pusztán szép látványnak.” Az egyetemesség és magyarság szemszögéből nézve a festőt, megállapítja: „... éppen azok közül való volt, akik a maguk ismereteit, látásmódját európai szinten igyekeztek kiművelni anélkül, hogy egyik vagy másik stílusiránzatnak, mesternek utánzóivá

lettek volna. Önéletrajzi írásából éppúgy kiviláglik, mint képeiből, hogy ismerte jól a nyugati művészek és csoportok izgalmas festői törekvéseit, de azt is látta, hogy idehaza, különösen a nehéz életű, nehézkesen mozduló vidéki környezetben az ilyesmi gyökértelen lenne, nem találna visszhangra. Endre Béla világosan látta, hogy meg kell érnie az időnek ahhoz, hogy Vásárhely egy ütemre lépjen Párizssal."

A tanulmányt Endre Béláról írt cikkek bibliográfiája, katalógusainak és saját írásainak jegyzéke zárja. Az 54 kép leszámol a „lírai Endre Béla” egysíkú szemlélettel. Néhány képen — elsősorban a színesben reprodukált címképen (Piroskendő lány) — egy új, a közönség által eddig kevésbé ismert Endre Béla tűnik fel, aki — véleményünk szerint Tornyai hatására — igen heves, zaklatott ecsetkezeléssel fejezi ki mondanivalóját kora társadalmáról. Talán nem tévedünk, ha a szegény-paraszsággal való együttérzés ilyen magas hőfokát kifejező, expresszív hangolását képeit tartjuk a legjobbaknak.

A könyvben ízelítőt kaptunk a festő „C6” című önéletrajzi regényéből, melyben többek között feleségének, Török Zsófiának és Vásárhelynek állított emléket. Szívesen látnánk nyomtatásban is Endre Béla önéletrajzát. Hódmezővásárhely az utóbbi időben értékes kiadványokat jelentetett meg (Vásárhely szobrai, Hódmezővásárhely), legalább szerény formában Endre Béla írását is átadhatnák az érdeklődőknek.

Az említett műzeumi évkönyv 600, ez a könyv 4150 példányban jelent meg. Ennyi helyre jut el László Emőke munkája és Endre Béla hatvanhárom válogatott alkotása.

LACZÓ KATALIN

Szerkesztői asztal

József Attila-breviárium. Péter László szerkesztésében és utószavával jelent meg a Szegedi Nyomda Miniatűr könyveinek sorozatában a József Attila-breviárium. A rendkívül csinos miniatűr könyvecske Kondor István és Ekker János nyomdai munkáját dicséri.

*

Vendégünk volt Tadeusz Olszanski lengyel író, újságíró, műfordító, aki számos mai magyar író (Sánta Ferenc, Moldova György, Gyurkó László, Fejes Endre, Ottlik Géza) kiváló lengyel fordítója. Egy Magyarországról szóló, két kiadásban megjelent könyvének újrakiadásához gyűjtött anyagot, és Kertész Ákos Makra című regényének fordításáról tárgyalt.

*

Kösa László és Szemerkényi Ágnes Apáról fiúra című könyvének második kiadására készül a Móra Könyvkiadó. Nagy öröm, hogy ez a fontos és hasznos mű ismét megjelenik a könyvpiacra.

*

A Somogyi-könyvtár két kiadvánnyal is köszönti a 70 éves Bálint Sándort.

A Somogyi-könyvtári Műhely (1974. 3. sz.) legtöbb tanulmányának tárgya a szegedi, Szeged környéki népet: Bálint Sándor fő kutatási területe. — Ugyancsak Péter László munkájának eredményeként született meg a Bálint Sándor munkássága című bibliográfia, mely 363 tételben sorolja föl a nagy néprajztudós cikkei, tanulmányait, könyveit.

*

Csáky Sörös Piroska: A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970. Az újvidéki egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének könyvtárosa sokéves kutatómunkájának eredménye ez a könyv. A jugoszláviai magyar irodalom kutatásának és megismerésének alapműve. Bori Imre nagy összefoglaló tanulmánya után e tárgyban a legjelentősebb munka. 2340 tételben adja a jugoszláviai magyar könyv 25 éves termését, irodalmi, szaktudományos, politikai, fordított művek s a magyar irodalom klasszikusainak jugoszláviai kiadását sorolja föl pontos könyvészeti adatokkal, a példányszám s gyakorta a könyv megjelenésének napját is feltüntetve. A könyvészeti szakkritika méltatni fogja Csáky S. Piroska munkáját; az élő irodalom kutatója örömmel veszi kézbe ezt a nélkülözhetetlen könyvet. (A Forum kiadása, Újvidék, 1974.)